This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

TSanov, A.

Bulgariia v istochnii vupro

STANFORD LIBRARIES

DR83
T877

THE HOOVER LIBRARY
ON
WAR, REVOLUTION, AND PEACE

STANFORD LIBRARIES

ЦѢНА 10 ГРОША.

БЪЛГАРІЯ

въ

ИСТОЧНІЙ ВЪПРОСЪ

отъ

Л. Є. Цановъ.

ДАВА
но Хр. Г. Дановъ.
Русчукъ и Солунъ.
1878.

Tsanov, A. S.

БЪЛГАРІЯ

въ

ИСТОЧНІЙ ВЪПРОСЪ

отъ

А. С. ЦАНОВЪ.

ПЛОВДИВЪ.

Книгопечатница на Янко С. Ковачевъ.

1879.

DR 83
T877

28898

THE HOOVER LIBRARY

БЪЛГАРІЯ
въ
ИСТОЧНІЙ ВЪПРОСЪ.

Прѣдварителни забѣлѣжванія.

Нашитѣ прадѣди въ минѫлитѣ вѣкове понѣкога сѫ прѣминували прѣзъ доста опасни обстоятелства. Тѣ сѫ имали силни борби, падали сѫ въ голѣми опасности и сѫ прѣтърпѣвали голѣми пагуби и люти страданія. Но положително може да ся каже, че този многострадающъ народъ никога не е билъ въ такива обстоятелства въ каквито той сега ся намира. Състояніето му почти никога не е било толкова критическо колкото е сега. Малко народи сѫ минували прѣзъ такива ужасни страданія и прѣзъ такива голѣми опасности прѣзъ каквито ній минувами въ настоящето врѣме, прѣзъ просвѣщеній деветнадесетій вѣкъ. Не ще сбърками, мислѭ, ако кажемъ че въпросътъ прѣдъ насъ днесь е, не свобода или подчиненіе, но животъ или смърть; онова което трѣбва да ся рѣши прѣзъ тѣзи най-трудни и най-опасни за насъ обстоятелства е, не дали ще бѫдемъ свободни или подчинени, но дали ще бѫдемъ живи и частно и като народъ или ще бѫдемъ истрѣбени или пакъ прѣтопени. Като земемъ подъ потрѣбно вниманіе настоящето си състояніе и опасноститѣ които ни окрѫжаватъ, ній не можемъ да не дойдемъ до това скърбно заключеніе.

THE HOOVER LIBRARY
ON
WAR, REVOLUTION, AND PEACE

STANFORD LIBRARIES

ЦѢНА 10 ГРОША.

БѢЛГАРІЯ

ИЛИ

ИСТОЧНІЙ ВЪПРОСЪ

ОТЪ

Л. С. Цановъ.

ИЗДАВА
Книжарница на Хр. Г. Дановъ.
въ Пловдивъ, Русчукъ и Солунъ.
1878.

Tsanov, A. S.

БЪЛГАРІЯ

въ

ИСТОЧНІЙ ВЪПРОСЪ

отъ

А. С. ЦАНОВЪ.

ПЛОВДИВЪ.

Книгопечатница на Янко С. Ковачевъ

1879.

DR 83
T877

28898

THE HOOVER LIBRARY

БЪЛГАРІЯ
въ
ИСТОЧНІЙ ВЪПРОСЪ.

Прѣдвари елни забѣлѣжванія.

Нашитѣ прадѣди въ минжлитѣ вѣкове понѣкога сж прѣминували прѣзъ доста опасни обстоятелства. Тѣ сж имали силни борби, падали сж въ голѣми опасности и сж прѣтърпѣвали голѣми пагуби и люти страданія. Но положително може да ся каже, че този многострадающъ народъ никога не е билъ въ такива обстоятелства въ каквито той сега ся намира. Състояніето му почти никога не е било толкова критическо колкото е сега. Малко народи сж минували прѣзъ такива ужасни страданія и прѣзъ такива голѣми опасности прѣзъ каквито ній минувами въ настоящето врѣме, прѣзъ просвѣщеній деветнадесетій вѣкъ. Не ще сбърками, мислж, ако кажемъ че въпросътъ прѣдъ насъ днесь е, не свобода или подчиненіе, но животъ или смърть; онова което трѣбва да ся рѣши прѣзъ тѣзи най-трудни и най-опасни за насъ обстоятелства е, не дали ще бждемъ свободни или подчинени, но дали ще бждемъ живи и частно и като народъ или ще бждемъ истрѣбени или пакъ прѣтопени. Като земемъ подъ потрѣбно вниманіе настоящето си състояніе и опасноститѣ които ни окржжаватъ, ній не можемъ да не дойдемъ до това скърбно заключеніе.

Освѣнь това, даже и да нѣмаше да ни от жаватъ отъ вънъ никакви опасности, доброто бѫдѫще зависи отъ нѣкои условія, които ній т ва добрѣ да изучвами и съ които трѣбва внима но да ся съобразявами. Трудно е да ся прид свобода, но още по-трудно е да ся държи тя. кога не бива да ся забравя че вѫтрѣшнитѣ опа сти често биватъ много по убійствени отъ вънн нитѣ. Това като е тъй, то ній не можемъ да нито по-дѣятелни, нито по-внимателни отъ кол длъжноститѣ ни въ тѣзи обстоятелства ни нала да сми. Отъ насъ ся изискува такова напряган такова вниманіе въ работитѣ ни каквито умст нитѣ и тѣлеснитѣ ни сили могѫтъ да турятъ дѣйствіе.

Друго. Ній сми имали и имами и пріятел непріятели. И еднитѣ и другитѣ не само сѫ г рили но сѫ и вършили нѣща за насъ или п тивъ насъ. Прѣзъ минѫлитѣ три четири години ся изрекли много слова и сѫ ся писали много пи брошури и книги относително до нашій народ до неговото състояніе. Това като е тъй, никой може да ни обвинява ако исками да узнаемъ какво е говорилъ и вършилъ за насъ или прот насъ. Право, мѫдро и потрѣбно е да узнаемъ и ятелитѣ си и непріятелитѣ си. Тогава по-добрѣ разбирами длъжноститѣ си.

Мнозина между насъ сѫ говорили и говор върху тѣзи въпроси; но едно като още не съми срѣщнѫлъ изложени рѣдовно, и друго като съми бѣденъ че тѣ трѣбва да ся разгледватъ отъ ра точки зрѣнія, че за да ся достигне добръ и сп

чливъ край мнозина трѣбва да даватъ мнѣнията си върху нѣкои отъ тѣзи точки, азъ ся рѣшихъ да поговорѭ вкратцѣ върху тѣзи важни за насъ въпроси, съ надѣжда че скромній ми трудецъ не ще бѫде безполезенъ. Забѣлѣжвамъ прѣдварително, че нѣма да разгледвамъ Източній Въпросъ въ всичката му обширность, нито ще говорѭ върху политикитѣ на всичкитѣ сили които ся интересуватъ въ този въпросъ; азъ ще ся ограничa въ кржга на нашето отечество и ще поговорѭ върху политикитѣ само на двѣ велики държави, Руссія и Англія.

Въздиганието и паданието на Българското царство въ Старо-Планинскій Полуостровъ.

Долнитѣ кратки забѣлѣжвания давамъ за ползата на онѣзи отъ читателитѣ, които може би да нѣматъ никакви понятія отъ народната ни история.

Ній Българитѣ сми единъ отъ Индо-Европейскитѣ народи, т. е. отъ сѫщето потекло отъ което сѫ и всички други Европейци. При това, ній сми отъ Славянскій клонъ на тѣзи Индо-Европейски народи, или както общо ся казва, отъ Славянското колѣно, отъ което сѫ Руссите, Чехитѣ или Бохемцитѣ, Сърбитѣ, Черногорцитѣ и нѣкои други.

Когато нашитѣ прадѣди прѣминахѫ въ Европа, тѣ испърво ся заселихѫ между рѣкитѣ Волга и Донъ, въ нинѣшна Руссія, дѣто утвърдихѫ едно голѣмо Българско господарство, което трая за доста дълго врѣме. По едно врѣме една голѣма часть отъ

народа ся отцѣпи отъ братіята си и дойде та ся засели на югъ отъ рѣка Дунавъ, въ нинѣшна Сѣверна България. Това биде около 678 г. слѣдъ Р. Христово. Тѣзи Българи ся прѣдвождахѫ отъ нѣкого си Аспаруха, синъ Кубратовъ. Послѣ тѣ постепенно завладѣхѫ и областьта между Стара-Планина и Доспатскитѣ планини, която въобщо ся нарича Западна Тракія или Источна Румелія, но на която правото названіе е Южна или по право Срѣдня България; тъй сѫщо прѣзехѫ и областьта на югъ отъ Доспатскитѣ планини дори до Архипелагъ (Бѣло море) и до задъ градоветѣ Битоля и Охрида, която въобще ся назнвава Македонія. Додѣто да завладѣѭтъ тѣзи пространни области, нашитѣ прадѣди сѫ имали голѣми борби съ Византійскитѣ царіе. По този начинъ тѣ утвърдихѫ на Старо-Планинскій полуостровъ едно Българско царство, което ся простираше отъ Дунава до задъ Битоля. Тѣзи области и днесь сѫ населени повечето отъ Българи. Нѣкои отъ най-отличнитѣ ни царіе сѫ били Крумъ, Борисъ, Симеонъ и Асѣнь. Тѣхнитѣ царуванія сѫ цвѣтущи періоди на народната ни история.

Но както знаятъ читателитѣ, състояніето на народа ни не е било все тъй благополучно. По едно врѣме работитѣ на народа тръгнахѫ надирѣ и народната сила почнѫ да испада. За това жалостно направленіе на народнитѣ ни дѣла имаше много вънкашни непріятели, но не ще съврками ако кажемъ че най-голѣмій причинитель на народното ни съсипваніе бѣхѫ вѫтрѣшнитѣ зависти и несъгласія. Не само че помежду първенцитѣ въ разнитѣ градове имаше голѣми и смъртоносни съперни-

чества, но и въ царскій дворъ ся породихѫ голѣми раздори. Единъ примѣръ е доста да ни покаже до какво жалостно растройство най-послѣ бѣхѫ достигнѫли вѫтрѣшнитѣ дѣла на народа ни. Около 1331 л. на Българскій прѣстолъ стѫпи Александръ Страшимировъ. Той имаше трима синове: Иванъ (Шишманъ), Георгій и Асѣнь, между които по едно врѣме почнѫхѫ да владѣятъ убійственни раздори. Когато да умре Александръ, той раздѣли Българското царство на тѣзи си синове, или понѣ не го остави, споредъ както трѣбваше, на едного отъ тѣхъ. Този безуменъ царь не можеше да направи по-съсипително дѣло за Българскій народъ. Съ тъзи си пагубна постѫпка той удари силата на Българското царство въ самата ѝ зѣница.

Но дѣ бѣхѫ народнитѣ първенци за да противостоятъ на тъзи убійственна постѫпка на Александра и на синоветѣ му? Ахъ, това явно показва какво е било вѫтрѣшното състояніе на народнитѣ ни работи въ онова врѣме. Слѣдъ смъртьта на баща си, Иванъ, Георгий и Асѣнь постоянно враждувахѫ единъ противъ другъ и ся стараехѫ за съсипваніето си. Съсогледій Александръ, злонравнитѣ му синове и безумнитѣ първенци въ онова врѣме извършихѫ точно онова, което върлитѣ непріятели на народа най-горѣщо желаехѫ да ся извърши. Всѣкой мѫдръ человѣкъ би прѣдказалъ че такова растроено господарство не можеше да сѫществува за дълго врѣме. Царство раздѣлено на себе си, казва самъ Спасителтъ, не може да стои. Такава бѣше сѫдбата и на нашето царство. Да бѣхѫ народнитѣ ни първенци въ онова врѣме благоразумни и съгласни помеж-

ду си, то онзи царь и враждебнитѣ му синове не бихѫ могли да раздѣлятъ отечеството ни на части и тъй да го съсипатъ съвършенно, но жално че и между тѣхъ владѣехѫ голѣми съперничества. Както еднитѣ тъй и другитѣ нѣмахѫ нито истинно благочестіе, нито искренно родолюбіе. Тѣ ся стараехѫ само за себе си, като забравихѫ святитѣ си длъжности къмъ Бога и къмъ народа си, а слѣдствіето на това бѣ народното ни съсипваніе.

Турцитѣ силно нападнѫхѫ нашата държава когато тя бѣше тъй раздробена отъ вѫтрѣшни съперничества и не можеше да стои срѣщо ударитѣ на вънкашнитѣ непріятели. Слѣдъ многогодишни борби отечеството ни съвършенно подпаднѫ подъ турската власть на 1481 л. Отъ тогава насамъ ній все сми пъшкали подъ угнетителното иго на Отоманцитѣ. Едвамъ сега е настанѫлъ часътъ за избавленіето ни, и дано ся покажемъ достойни синове на отечеството си.

Руссія и Българія.

Прѣди да говорѭ за политиката на Руссія спрямо христіяннитѣ въ турско, не ще е безмѣстно да дамъ, за общій читатель, единъ съвсѣмъ кратъкъ очеркъ отъ исторіята на онъзи велика държава.

Нѣкои Славянски племена, види ся, сѫ живѣли отъ незапамятни врѣмена по разни области между Каспійско и Балтійско море. Нѣкои историци казватъ че тѣзи Славяни може да сѫ ся прѣселили по онѣзи страни наскоро слѣдъ смѣшеніето на езицитѣ при граденіето на Вавилонскій стълпъ. Тѣ сѫ

живѣли на отдѣлни общества управлявани отъ свои главатари, избирани отъ народа, но въобще сѫ имали съюзъ за обща отбрана противъ нападенiето на непрiятелитѣ. Нѣкои отъ тѣзи Славянски племена сѫ имали единъ видъ републикански правленiя, но онѣзи републики не сѫ били въ твърдѣ развитъ образъ. Събори отъ народни първенци поставяли закони не само за народа, но и за върховнитѣ управители. Прѣзъ деветiй вѣкъ Новгородъ е билъ цвѣтуща Славянска република, окрѫжена отъ нѣкои страни съ Фински поселенiя.

Името Русси или Руссiя не ся знае въ исторiята по-рано отъ 8-iй или 9-iй вѣкъ слѣдъ Р. Христово. Нѣкои области на нинѣшна Европейска Руссiя бѣхѫ извѣстни на Римлянитѣ и на Византiйцитѣ подъ имената *Сарматiя, Скитiя* и други. Едно отъ главнитѣ срѣдоточiя на онѣзи сѣверни Славяни бѣше Новгородъ. Тѣ бѣхѫ принудени често да ся бранятъ отъ нападающитѣ ги непрiятели, Фини, Варегiяни и други. По едно врѣмя между тѣхъ ся породихѫ голѣми распри, които доста ослабихѫ силата имъ. Около 882 слѣдъ Р. Христово, нѣкои отъ тѣхъ призвахѫ единъ Варегiянецъ, именемъ Рурикъ, да имъ стане управитель. Варегiянцитѣ бѣхѫ едно Скандинавско племе. Нѣкои отъ новитѣ историци казватъ че Славянитѣ не призвали Рурика, но че той самъ нашествувалъ земята имъ съ силна чета, побѣдилъ ги наскоро като били тъй раздробени отъ вѫтрѣшни несъгласiя, и станѫлъ имъ господарь. Както и да е, Рурикъ отиде въ Новгородъ съ двамата си братiя, съедини разнитѣ Славяни и нѣкои Фини, побѣди непрiятелитѣ имъ и установи до-

ста силно господарство. Отъ тогава онѣзи Славяни почнѫхѫ да ся називатъ *Русси* и държавата имъ *Руссія*. Домътъ или династіята на Рурика управлява Русситѣ до 1584. Домътъ на Романовцитѣ, отъ който е днешній Рускій царь, Александръ II, зема управленіето на Руската държава на 1613.

Русситѣ подъ Татарска власть.

Руската държава е достигнѫла до днешното си величіе слѣдъ продължителни борби срѣщо непріятелитѣ си за повече отъ 1000 години. Никой другъ Европейскій народъ не е страдалъ толкозъ отъ нашествіята на Татарскитѣ племена, колкото Русситѣ сѫ страдали. Тъй сѫщо можемъ да кажемъ, че никой другъ Европейскій народъ не знае толкозъ добрѣ какви сѫ тѣзи Азіятци колкото Русситѣ знаѭтъ.

На 1019 на Русскій прѣстолъ стѫпи Ярославъ, който царува до 1054. Той стори много нѣщо за напрѣдъкътъ на народа си, като насърдчаваше поразвититѣ да съчиняватъ и да прѣвождатъ разни полезни книги. При това, той остави на народа си „Руская Правда,“ единъ сборникъ на закони. Прѣди умираніето си, обаче, той направи едно неблагоразумно и късогледо дѣло, като раздѣли Руското царство на четирмата си синове. Въ-това отношеніе, този царъ направи за Руссія онова което послѣ Александръ направи за България. Наистина, той поржча на другитѣ си синове да ся покоряватъ на старій си братъ, Изяслава, комуто даде Новгородската область, но това му поржчваніе не ся зѣ подъ вниманіе. Братіята почнѫхѫ да съперничествуватъ

помежду си, и тъй станжхж причина за постоянни вжтрѣшни борби, които доста ослабихж силата на Руската държава. Много отъ западнитѣ ѝ области бидоха прѣзети отъ Поляцитѣ, отъ Данцитѣ и отъ Германскитѣ князове. Отъ тогава почти всичкитѣ работи на Рускій народъ тръгнжхж назадъ. Въ нѣкои области, обаче, имаше добръ напрѣдъкъ; прѣзъ този скърбенъ періодъ на Руската исторія ся въздигнж Москва, а Кіевъ и Новгородъ бѣхж едни отъ най-цвѣтущитѣ градове въ Источна Европа.

Злинитѣ отъ вжтрѣшнитѣ борби ся послѣдвахж отъ по-голѣми злощастія. Монголскій военачалникъ, Чингисханъ, и синоветѣ му събрахж голѣми орди Татари, и слѣдъ като опустошихж много области въ Китай, Туркестанъ и другждѣ, тѣ ся обърнжхж къмъ Руската държава. Около 1220 л. тѣзи Азіятци нашествувахж областитѣ около Каспійско море и рѣка Днепъръ. Дѣто отивахж, тѣ обращахж почти всичко на пепелъ. Отъ тамъ тѣ ся отправихж къмъ Кіевъ и Новгородъ. Рускитѣ князове на Кіевъ, на Волхинія и на други области храбро ся бихж съ тѣзи варварски орди, но тѣ бидохж побѣдени. Когато Татаритѣ обсаждахж Руссите въ Кіевъ и разбрахж че не щѣхж да могжтъ да сполучатъ лесно по този начинъ, тѣ прибѣгнжхж до обикновенното си лукавство. Рускитѣ князове склонихж да ся договорятъ взаимно безъ бой. Татаритѣ ся заклѣхж че щѣхж вѣрно да испълнятъ обѣщаніето си, но намѣсто това, тѣ погубихж съ мѣчь всѣкой Руссинъ. Така почти всѣкога сж испълнявали Татарскитѣ народи своитѣ обѣщанія.

По онова врѣме, обаче, Татаритѣ оставихж на-

прѣдваніето си къмъ Новгородъ и ся обърнѫхѫ къмъ источната страна да ся біѭтъ съ нѣкои други Азіятски племена. Тогава Русситѣ помислихѫ че бѣхѫ ся отървали отъ онѣзи варварски и свирепи нашественици, но тѣ бидохѫ излъгани. Около 1231 Татаритѣ, прѣдвождани отъ нѣкого си Бату, пакъ ся обърнѫхѫ противъ Руссія. Слѣдъ нѣколко годишни и ужасни борби, тѣ съвършенно подчинихѫ Рускитѣ князове подъ своята власть. Свирепоститѣ, които онѣзи Татарски орди извършихѫ противъ Русситѣ, сѫ ужасни. Много градове и села ся прѣтворихѫ въ пепелъ и голѣма часть отъ жителитѣ имъ биде исклана; мѫжіе и жени, момци и моми, възрастни и малки дѣца бидохѫ немилостиво погубени или заробени. Бату заповѣдва да стане всеобщо кланіе въ Москва, и изискуваше да му заносятъ дѣснитѣ уши на убититѣ жители «тѣ не пожалихѫ нито възрастъ нито полъ.» Нѣкои историци казватъ че 270000 уши били прѣдставени въ онзи ужасенъ случай прѣдъ немилостивій военачалникъ.

Едно отдѣленіе отъ онѣзи Азітци нападнѫ Българското царство покрай Волга и направи голѣми опустошенія. Споредъ нѣкои историци, по заповѣдь на Бату ся избила голѣма часть отъ Българитѣ заедно съ нѣкои отъ князоветѣ имъ. Онова Българско царство послѣ ся прѣзе отъ Русситѣ, и тамошнитѣ Българи съвсѣмъ ся порусихѫ. Татаритѣ направихѫ голѣми свирепости и по други части на Европа. Тѣ изгорихѫ Краковъ, напълнихѫ Полшѫ и Унгарія съ мъртви тѣла, прѣобърнѫхѫ Бреславъ на пепелъ и погубихѫ много отъ населеніята на онѣзи градове и села.

Руссія е пъшкала подъ ужасното иго на Татаритѣ за повече отъ 200 години, до врѣмето на царь Ивана Великій III, който царува отъ 1462 до 1505. Наистина, Русситѣ не сѫ били подчинени подъ Татаритѣ толкозъ съвършенно колкото ній сми били и сега до нѣкждѣ сми подъ Турцитѣ, но и тѣ много сѫ пострадали отъ онѣзи варвари. Татаритѣ и послѣ нападахѫ Руската държава и правехѫ голѣми опустошенія. Около 1570 л. Кримскитѣ Татари нападнѫхѫ Москва и изгорихѫ три отъ отдѣленията ѝ. Въ това ужасно събитіе погинѫхѫ около 160,000 Московитяни, нѣкои отъ огъня а други отъ оржжіето на нашественницитѣ. Но може да ся каже че отъ Ивана III, Русситѣ въобще ся печалили и Руската държава постоянно е нарастявала по пространство, по народонаселеніе и по сила.

Руссія и Турція.

Слѣдъ като ся освободихѫ отъ властьта на Татаритѣ, Русситѣ имахѫ за много врѣме да ся борятъ съ Турцитѣ, които сѫ едно друго Татарско племе. Турцитѣ по едно врѣме бѣхѫ завладѣли много Славянски земи покрай Черно и Каспійско морета, стигнѫли бѣхѫ дори до Віена и застрашавахѫ цѣла Европа, която потрепера отъ тѣзи Азіятски нашественици и ся стараеше за избавленіето си. Всѣкой истиненъ Европецъ и всякой истиненъ родолюбецъ и человѣколюбецъ най-уеърдно питаше, какъ можемъ да ся избавимъ отъ тѣзи варварски орди! Когато Турцитѣ обсадихѫ Віена вторій пѫть (на 1683), Германцитѣ дойдохѫ въ

голѣмо недоумѣніе що да правятъ. Обсадителитѣ съ голѣма войска обсаждахѫ онзи градъ за повече отъ три мѣсеци. Подъ прѣдводителството на Кара-Мустафа, тѣ бѣхѫ рѣшили да покорятъ цѣла Германія. „Вѣроятно е“ казва единъ Англійскій историкъ, „че не по-малко отъ половинъ милліонъ человѣци бѣхѫ турени въ движеніе въ това послѣдно велико нападателно опитваніе на Отоманцитѣ срѣщо Христіянството.“ Германцитѣ не могохѫ сами да отблъснѫтъ дивитѣ нашественници, но тогава имъ отиде на помощь Поляшкій царь, Собескій, който съвършенно побѣди Турцитѣ и тъй избави за всѣкога и Віена и цѣла Германія отъ Азіятцитѣ. Войнитѣ ся продължавахѫ за нѣколко години, но Турцитѣ, смазани отъ Славянскій царь Собескій и отъ Евгеній Савойскій, ся принудихѫ най-послѣ да ся оттеглятъ отъ Германія. Австрія и нѣкои други Европейски държави, както и Руссія, сѫ ся борили много пѫти съ Турцитѣ. Сполукитѣ сѫ били ту на едната ту на другата страна, но по едно врѣме Турцитѣ почнѫхѫ все да губятъ. Най-послѣднята война между Австрія и Турція ся свърши съ сключваніето на мира въ Свищовъ, на 1791 л. Въ тъзи война Сърбитѣ и нѣкои други Славяни подадохѫ голѣма помощь на Австрійцитѣ, но Австрійскій царь, Леополдъ, пакъ прѣдаде Сърбитѣ на Турцитѣ. Днешнитѣ южни граници на Австрія сѫ почти сѫщитѣ, които ся опрѣдѣлихѫ въ мира който тогава ся сключи между нея и Турція. Прѣзъ послѣднята половина на 18-ій вѣкъ, Австрія и Руссія сѫ ся били съ Турція, а прѣзъ 19-ій вѣкъ само Руссія.

„Русситѣ сѫ отъ онѣзи народи на Сѣверна Е-

врѳпа», казва професоръ Шемъ, „които сѫ имали да ся борятъ срѣщо напрѣднуващитѣ Турци за самото си сѫществованіе.» (1) Ній сми видѣли че само чрѣзъ продължителни и кръвави войни сѫ могли Русситѣ да запазятъ сѫществованіето си отъ опустошителнитѣ нашествія на сѣвернитѣ Татари; по сѫщій начинъ тѣ сѫ ся избавили и отъ южнитѣ Татари-Турцитѣ. Прѣди малко повече отъ 100 години, най-южнитѣ области на нинѣшна Руссія бѣхѫ въ рѫцѣтѣ на това Татарско плѣме. По едно врѣме Руссія нѣмаше достѫпъ нито до Черно нито до Азовско море, и тя често ся заплашваше отъ Турцитѣ, които ѝ правехѫ голѣми пакости. За да ся избави за всѣкога отъ нашествіята на тѣзи Турци, да придобіе здравъ и сигоренъ достѫпъ до Азовско и Черно морета и тъй да улесни и да разшири търговіята си, силата си и вліяніето си, и при това да може да спомогне на угнетенитѣ подъ Турцитѣ, Руссія е била принудена да ся біе много пѫти и съ тѣзи Татари както и съ сѣвернитѣ. Нѣкои отъ по-важнитѣ войни между Русситѣ и Турцитѣ сѫ ставали отъ врѣмето на Петра Великій насамъ. Понеже е невъзможно да изложѭ въ тъзи книжка нито подробности за тѣзи войни нито даже да говорѭ за всичкитѣ, азъ само ще спомѣнѫ вкратцѣ нѣколко отъ тѣхъ

Петръ Великій усърдно желаеше да прѣземе първо градъ Азовъ, който Турцитѣ бѣхѫ укрѣпили съ особна грижа, и послѣ постепенно да стане господарь на Азовско и Черно морета. На 1696 той

1) The War In The East. отъ A. J. Schem. New-York, 1878 стр. 20.

поведе една войска отъ 60,000 души и нападнѫ на крѣпостьта Азовъ. Испърво той биде отблъснѫтъ и ако да бѣ нѣкой слабодушенъ человѣкъ, той щѣше да ся отчае. Но Петръ Великій не бѣше такъвъ и не ся отчая ако и да изгуби, споредъ нѣкои историци, не по-малко отъ 30,000 войници. Азовъ ся прѣдаде на Русситѣ прѣзъ Юлій 1696. Рускій царь желаеше да слѣдва завоеваніята си, но Англія, Холандія, Австрія и Венеція силно настояваха за примиреніе. Слѣдствіето бѣше единъ договоръ, който ся сключи въ Карловецъ, на дѣсній брѣгъ на рѣка Дунавъ, (24 Окт. 1698 до 24 Ян. 1699). Отъ тогава насамъ никой въ Европа не ся боеше отъ военната сила на Турція. „Нейната важность е станѫла дипломатическа.“

Мирътъ на Карловецъ направи само едно прѣмиріе между Руссія и Турція, защото и двѣтѣ тѣзи държави не бѣхѫ толкозъ благодарни отъ условіята. Турція дѣятелно ся приготвяше за война. Най-послѣ на 25-ій Февруаріи 1711, Петръ Великій, като не можи да убѣди Султана да прѣстане отъ военнитѣ си приготовленія, прогласи война срѣщо Турція. Той ся отправи къмъ Молдова и установи главній си станъ въ Яшь. Молдавскій господарь бѣше съюзникъ на Русситѣ, но Влашскій зема страната на Турцитѣ и тайно ся стараеше да имъ прѣдаде Рускитѣ войски. Този лукавъ Влашкій князь, Бранкованъ, сполучи въ плановетѣ си и Русситѣ бидохѫ побѣдени при рѣка Прутъ. Мирътъ, който тогава ся сключи между двѣтѣ държави, бѣше доста унизителенъ за Руссія. Петръ Великій ся принуди да повърне назадъ града Азовъ и околностьта му, които прѣзѣ на 1696, и ся обѣща да ся съсипатъ нѣкои отъ южнитѣ крѣпости на

държавата му. Турцитѣ настояваха да не прѣбива-ва въ бѫдѫще Рускій посланникъ въ Цариградъ. Трѣбва да забѣлѣжимъ че Рускій народъ дължи много на Катерина, царицата, за дѣто Руската войска тогава не прѣтегли по-голѣми злощастія. Тя не само съвѣтваше мѫжа си, но подари голѣма часть отъ драгоцѣнноститѣ си за да искупи злото положеніе. На 1768, прѣзъ царуваніето на Катерина II, избухна друга война между Руссія и Турція. Везирътъ призва при себе си Рускій посланникъ въ Цариградъ и изискуваше отъ него да подпише че Руссія ся задължаваше подъ поржителството на Данія, Пруссія, Англія и Швеція да не ся намѣсва вече въ работитѣ на Полша и да прѣстане да застрашава Отоманската държава. Посланникътъ справедливо отговори че той не бѣше натоваренъ съ такава власть. Везирътъ тогава го нагълча най-грубо и го прати въ затворътъ на Седемьтѣ Стълпа (еди-куле), като обяви война срѣщо Руссія. Цѣла Европа възнегодува за това варварско поведеніе на Портата, която напълно е била възнаградена за това си грубо поведеніе. По единъ и по другъ начинъ, войната ся продължава дори до 1774, когато ся сключи прочутій договоръ въ Кайнарджикъ, 21-ій Юлій (1) Чрѣзъ онзи договоръ Руссія за всѣкога придоби Азовъ и околностьта му заедно съ нѣкои мѣста покрай Черно море. Кримскитѣ Татари ся отдѣлихѫ отъ Турція и ся припознахѫ за независима държава. Влашко и Молдова ся оставихѫ на Турція съ това условіе че тя щѣше да почита тѣхнитѣ права. Въ този договоръ Турція за

1) History of The Ottoman Turks, отъ E. S. Creasy, ст. 410

първъ пѫть припозна формално покровителството на Руссія върху Христіянитѣ въ своята държава. На 1783, Русситѣ съ голѣма сила побѣдихѫ Кримскитѣ Татари и присъединихѫ Кримъ на своята държава. Тъй Руссія здраво стѫпи на Черноморскитѣ прибрѣжія.

На 1787 избухнѫ друга война между Турція и Руссія, прогласена отъ първата на 15-ій Августа, когато ся разви и святото знаме на Пророка (1), и която ся продължава до 1791. Както забѣлѣжихъ по-горѣ, тъзи е послѣднята война въ която Австрія зѣ участіе противъ Турцитѣ. Принудени сми, обаче, да кажемъ че ако Австрійскій царь бѣ искрененъ на христіанската страна, то може би че нѣкои христіански народи щѣхѫ още тогава да ся освободятъ отъ Отоманското угнетеніе. Поведеніето на онзи господарь направи Руссія да ся дръпне надирѣ. При всичко това, обаче, Русситѣ и тогава спечелихѫ: чрѣзъ онъзи война югозападната граница на държавата имъ ся прострѣ до рѣка Днестъръ.

Руссія е била и съюзница на Турція. На 1798 напримѣръ, тя ся съюзи съ Англія и Турція противъ Франція.

Александръ I, който царува отъ 1801 до 1825, присъедини на Руската държава почти цѣлата область на Кавказія. Прѣзъ неговото царуваніе избухнѫ война между Руссія и Турція по причина че тъзи послѣднята не стоя на обѣщаніята си относително до князоветѣ на Влашко и Молдова. Въ този случай и Англія бѣ противъ Турція. Войната между

1) History of The Ottoman Turks E. S. Creasy, стр. 427.

Руссія и Турція ся продължава до 1812. когато ся сключи договорътъ въ Букурещъ, чрѣзъ който Руссія придоби Бессарабія и онъзи часть отъ Молдова която лѣжи между Днестръ и Прутъ, тъй щото намѣсто Днестръ. границата на тъзи държава стана Прутъ. Прѣзъ тѣзи войни, между Руссія и Франція ставали тайни споразумѣнія за унищоженіето или за расподѣленіето на Турція. Руссія щѣла да земе Румжнскитѣ княжества и България до Стара-Планина. Франція щѣла да получи Гърція и Кандія, а Австрія Босна и Сърбія. Този планъ, обаче, не успѣлъ.

Руссія е имала и други войни съ Турція, но на 1812 ся свършихж войнитѣ ѝ съ тъзи държава чрѣзъ които тя е могла да спечали въ Европа нѣщо особно важно за себе си. Най-злощастната война за Руссія, слѣдъ освобожденіето ѝ отъ сѣвернитѣ Татари, бѣше Кримската война, която ся свърши съ сключваніето на Паризскій договоръ. 1856. Тогава тя изгуби часть отъ Бессарабія и правото си да има силна флота въ Черно море. По този труденъ начинъ сж могли Русситѣ да ся избавятъ отъ южнитѣ Татари както ся избавихж и отъ сѣвернитѣ.

Руската държава постоянно ся е простирала и къмъ Срѣдня Азія. Отъ 1580 до 1727 Русситѣ съвършенно покорихж Сибиръ и го присъединихж на държавата си. Освѣнь това, тѣ прѣзехж голѣми области въ Туркестанъ. „Прѣзъ послѣднитѣ петнадесеть години“, казва професоръ Шемъ, „Руссія е придобила въ Срѣдня Азія едно владѣніе толкозъ голѣмо колкото Австро-Унгарія, Германія и Белгія земеени заедно, и е намѣрила за търговія пжтища които ся простиратъ въ западнитѣ области на Китайската

Имперія, и почти до прѣдѣлитѣ на Британска Индія.»

Слѣдующитѣ таблици показватъ чудното нарастяваніе на Руската държава и по пространство и по народонаселеніе. (1)

год.				Анг. четв. мили
На 1462	Московското	царство	имаше около	382,700
« 1505	Руската	държава	« «	510,300
« 1584	«	«	« «	1,530,800
« 1650	«	«	« «	5,038,800
« 1689	«	«	« «	5,953,000
« 1730	«	«	« «	6,888,000
« 1775	«	«	« «	7,122,300
« 1868	«	«	« «	7,866,500
« 1877	«	«	« «	8,391,800

Народонаселеніето на държавата ся е увеличавало както слѣдва:

На 1722	тя	имаше	около	14,000,000	жители
« 1742	«	«	«	16,000,000	«
« 1762	«	«	«	19,000,000	«
« 1782	«	«	«	28,000,000	«
« 1796	«	«	«	36,000,000	«
« 1812	«	«	«	41,000,000	«
« 1815	«	«	«	45,000,000	«
« 1835	«	«	«	60,000,000	«
« 1851	«	«	«	68,000,000	«
« 1858	«	«	«	77,000,000	«
« 1875	«	«	«	86,486,000	«

Трѣбва да ся забѣлѣжи че таблицата за пространствата не е толкозъ точна.

---

1) The War In The East, A. J. Schem. New-York стр. 60.

Не ще е безмѣстно да ся спомѣне че влiянiето на Татарскитѣ диви племена върху Рускiй, както и върху всички други народи въ Истокъ, е било твърдѣ вредително, и че нѣкои критици доста несправедливо сѫ критикували тѣзи народи. Нѣкои осѫдихѫ Русситѣ като народъ неспособенъ за образованiе и за истинна гражданска и религiозна свобода, безъ да зематъ подъ потрѣбно вниманiе съ какви Азiятски стихiи е ималъ да ся бори онзи народъ. Други пакъ ги нарѣкохѫ почти Татари. За да сѫдимъ справедливо за способноститѣ и състоянiето на Рускiй народъ, нiй трѣбва добрѣ да помнимъ че той е билъ здрава прѣграда между Западна Европа и голѣмiй порой отъ диви и свирепи Азiятски орди, съ които е ималъ почти непрѣстанни борби за нѣколко вѣкове. Западна Европа забравя, по нѣкога, че тя дължи твърдѣ много на Славянитѣ за дѣто тѣ сѫ пазили Татарскитѣ орди да не нашествуватъ и опустошаватъ областитѣ ѝ, да не погубватъ множества отъ жителитѣ ѝ и да не прѣпятствуватъ въ напрѣдъка на живитѣ. Всеобща истина е, че колкото по-дълго врѣме нѣкой Европейскiй народъ ся е борилъ съ Татарски племена, или колкото по-здраво е билъ въ тѣхнитѣ нокти, толкозъ той по-надирѣ е останалъ въ просвѣщенiето и въ истинната свобода. За тѣзи стъпки свидѣтелствуватъ най-ясно и нѣкои Латински народи, като напримѣръ Испанцитѣ, които ако и да сѫ въ най-благопрiятни за напрѣдъкъ области, и ако и да не сѫ имали да ся борятъ толкозъ съ диви орди, пакъ тѣ никакъ не сѫ по-горѣ въ просвѣщенiето, безъ да говоримъ че сѫ по-долѣ. Насвършванiе ще кажя че чуднiй напрѣдъкъ, който

Русситѣ сѫ направили прѣзъ послѣднитѣ години въ науката, въ искуствата, въ търговията, въ гражданската и религіозната свобода, никакъ не говори противъ умственнитѣ способности на онзи народъ и на Славянитѣ въобщо.

Руссія е имала много отлични владѣтели, държавни мѫжіе, военачалници и книжовници. Почти всичкій свѣтъ припознава днесь че Руската дипломація е една отъ най-разумнитѣ и най-искуснитѣ. «Многото ноти и окрѫжни писма които сѫ били издадени отъ Князъ Горчакова прѣзъ дългото му дипломатическо поприще ся считатъ между най-достозабѣлѣжителнитѣ произведенія на нинѣшната дипломація.»(1) Ако цѣльта на тъзи книжка и да не е да ся излага историята на знаменититѣ руски лица, пакъ не ще е безмѣстно да ся кажатъ нѣколко думи за едно отъ тѣзи лица, което всѣкога ще блѣщи въ Руската история.

Негово И. Величество царь Александръ II ся е родилъ на 17-ій Априлій, 1818, а наслѣди Рускій прѣстолъ при смъртьта на баща си, царь Николая, на 2-ій Мартъ. Желаніето на баща му бѣ да го въспита добрѣ, а особно да му даде военно образованіе, но наклонностьта на Н. Величество небѣше военнолюбива. Неговитѣ стремленія още отъ младостьта му бѣхѫ миролюбиви. Той пріе управленіето на Руската държава при конеца на Кримската война. Щомъ ся сключи мирътъ, той отиде въ Москва и прогласи на народа си миролюбивитѣ и прѣобразователнитѣ си намѣренія. Той обяви че главното му желаніе бѣ

1) The War In The East, A. J. Schem. New-York, стр. 504.

да ся старае за просвѣщенієто на народа си и за развитіето на художествата и на търговіята по великата му държава. Думитѣ му не останѫхѫ мъртва буква. Той заповѣдва да ся отворятъ по градоветѣ и селата разни училища въ които да ся учатъ младежитѣ отъ всѣкой разрядъ на обществото, даде по-голѣма свобода на печата, заповѣда да ся построятъ желѣзни и други пѫтища, и по всѣкакъвъ начинъ насърдчаваше народа си да върви напрѣдъ. Може навѣрно да ся каже че никой другъ владѣтель не е сторилъ толкозъ много за истинното напрѣдваніе на Рускій народъ и за истинното величіе на Руската държава колкото Н. Вел. Александръ II е сторилъ. Днесь безпристрастній свѣтъ ся очудва на напрѣдъка на Рускій народъ въ науката и художествата. Въ послѣдното Американско всемирно изложеніе у Филаделфія Руското отдѣленіе бѣ едно отъ най-забѣлѣжителнитѣ, и просвѣщенній Американскій народъ съ очудваніе говореше за онова което Руската дѣятелность бѣ произвела.

Едно отъ най-великитѣ благодѣянія, обаче, което този царь извърши за народа си, е освобожденіето на робіетѣ. Това велико негово дѣло, което ся извърши прѣзъ 1861, е като корона на другитѣ му добродѣянія. Цѣлата свѣтска исторія не ни дава ни едно друго подобно дѣло. За освобожденіето на около 4 милліона робіе въ Америка, нѣколко стотини хиляди души пролѣхѫ кръвьта си, но Александръ освободи повече отъ 22 милліона робіе безъ да ся пролѣе една капка кръвь! Това негово дѣло ще стои като блѣстящъ памятникъ между историческитѣ събитія и дѣлата на владѣтелитѣ. Негово Импер. Ве-

личество има възвишени и благи расположенія. Той е вѣренъ, миролюбивъ и нѣженъ Господарь, и толкозь обича войската си щото казватъ че често проливалъ сълзи когато виждалъ че нѣкои отъ нея падали мъртви на бойното поле. Той горѣщо ся люби отъ народа си и високо ся почита отъ чужденцитѣ. Даже и най-върлитѣ непріятели на Руссія високо говорятъ за този родолюбивъ Рускій Господарь. Наистина, ако нѣкой владѣтель е заслужвалъ титлата *Великій*, то това е Негово И. Величество Царь Александръ II.

Но какъвъ е той за насъ Българитѣ? Освободитель отъ Турското робство! Нашитѣ историци трѣбва да сторятъ правда на неговитѣ дѣла, на дѣлата на мждритѣ му министри, на отличнитѣ му военачалници, на храбрата му войска и на доброжелателній и щедрій му народъ.

Политиката на Руссія спрямо Христіянитѣ въ Турція.

За дълго врѣме Руссія правеше само непрями благодѣянія на Христіанскитѣ народи подъ Турското иго. Прѣди всичко тя, както сми видѣли, имаше да ся бори съ Азіятцитѣ за своята си свобода, но съ това тя твърдѣ много е помагала и на другитѣ Христіански народи въ Истокъ. Колкото пжти Руссите сж побѣждавали Турцитѣ, толкова пжти тѣ сж ослабвали силата на послѣднитѣ и тъй сж уякчавали надѣждитѣ на подчиненитѣ за избавленіе. Всѣкой ударъ върху Турчина е билъ помощь за угнетенитѣ подъ умразното му иго. Слѣдъ като ся освободихж отъ опасностьта на Азіятцитѣ и осигорихж своята

си бѫдѫщность, Русситѣ почнѫхѫ да дѣйствуватъ направо за Христіанитѣ въ Турската държава. Тѣ най-добрѣ знаехѫ и знаѭтъ какво нѣщо е Татарско иго и не можехѫ да не съчувствуватъ съ угнетенитѣ. Тѣ захванѫхѫ да настояватъ прѣдъ Портата да ослаби узитѣ на подчиненитѣ си Христіани и да имъ даде нѣкои народни права, и ся стараехѫ въ сѫще врѣме да заинтересуватъ и другитѣ Европейски народи въ полза на угнетенитѣ. Дѣлата говорятъ най-високо, и азъ само ще спомѣнѫ вкратцѣ нѣколко стѫпки които Руссія е земала въ полза на спомѣнѫтитѣ Христіански народи.

На 1774 Руссія за първъ пѫть почнѫ да дѣйствова направо за Христіанитѣ въ Турско. Тогава ся сключи между нея и Портата прочутій Кайнарджикскій договоръ, на който едно отъ условіята бѣше че Турція трѣбваше да припознае покровителството на Руссія върху Христіанитѣ въ своята държава. Въ този договоръ, казва Г. Фрименъ, Турція припозна практично че нейното управленіе на Христіанскитѣ ѝ подданници не бѣ справедливо и че имаше нужда за нѣкоя друга сила отъ вънъ да пагледва що ставаше съ тѣхъ. Слѣдъ онова врѣме Руссія ся е считала законна покровителка на Христіанитѣ въ Турско, и тѣзи послѣднитѣ сѫ ся надѣвали на нея за помощь. Всѣкога когато тя е обявявала война срѣщо Турція, всичкитѣ Христіански подданници на тъзи послѣдната сѫ посрѣщали това обявленіе съ тайно ръкоплѣсканіе и съ най-усърдно желаніе за сполука. Наистина, тѣзи угнетени ран и по-напрѣдъ гледахѫ къмъ Руссія за помощь, но отъ 1774 тѣхнитѣ надѣжди особно ся съживихѫ.

Сърбитѣ почнѫхѫ по-здраво да ся движатъ противъ Турскитѣ угнетенія на 1804. Тѣ пожелахѫ помощьта първо на Австрія, но като тя отказа да имъ помогне, тѣ ся отнесохѫ до Руссія която имъ отговори благопріятно, и която, на 1805, изискуваше отъ Портата по-точно припознаваніе на нейното покровителство върху Христіанитѣ. Слѣдствіето на това бѣ една война между двѣтѣ държави, която ся продължава по разни начини до 1812. Състояніето на Турція прѣзъ онѣзи години бѣ много жалостно и Портата даде нѣкои обѣщанія за самоуправленіето на Сърбія, но тѣ не ся испълнихѫ. Наскоро Сърбитѣ бидохѫ побѣдени и Черній Георгій побѣгнѫ въ Австрія. На 1815, когато бѣ ся събралъ единъ конгресъ у Віена, Руското правителство испрати до другитѣ Европейски държави едно окржжно писмо въ което ги поканваше да ся разгледа въ онзи конгресъ и състояніето на Турція, особно да ся принуди Портата да ся съобразява съ законитѣ на просвѣщеннитѣ държави. Другитѣ сили, обаче, не зѣхѫ подъ вниманіе окржжното писмо на Руското правителство и онзи въпросъ за Турція не ся разгледва въ конгреса. Сърбитѣ не стоехѫ мирни. Кара-Георги побѣгнѫ, но Милошь зема военачалството на онзи народъ. Ако Портата да не ся боеше тогава отъ всеобщото негодованіе на Христіанскитѣ си подданници и отъ Віенскій конгресъ, въ който нѣмаше Турскій прѣдставитель, тя щѣше, наистина да смаже Сърбія съвършенно. Освобожденіето на Сърбитѣ поздраво ся осигори чрѣзъ договора който побѣдоносните Русси направихѫ съ побѣденитѣ Турци въ *Одринъ*, на 1829.

Гръцитѣ възстанжхж противъ Турското правителство на 1821. Тѣ и по-напрѣдъ бѣхж възставали но безъ да сполучатъ въ движенията си. Това имъ възстаніе бѣше по-общо и по-живо, и най-послѣ цѣлій гръцкій народъ ся подигнж срѣщо истрѣбителитѣ си. Първій двигатель бѣше нѣкой си Ипсиланти, който бѣ ся отличилъ въ Руската войска, и който прѣзъ Февруарій минж рѣка Прутъ съ една малка чета и призва съотечественницитѣ си изъ цѣлата Турска държава да възстанжтъ за освобожденіето си отъ Отоманцитѣ.(1) Първитѣ битви между Гръцитѣ и Турцитѣ станжхж на сѣверъ отъ Дунава а не въ Гръція. Испърво почти никоя държава не обращаше серіозно вниманіе къмъ Гръцкото движеніе, но около 1825 Руссія почнж живо да ся интересува въ тѣхнитѣ старанія.(2) Правителството на тъзи държава още на 1821 ся постарà да заинтересува другитѣ сили въ Гръцитѣ, но на 1825 то ся принуди да земе по-дѣятелни мѣрки въ полза на погинуваюцитѣ Елини. Трѣбва да спомѣнж че частни лица отъ разни части на Европа подадохж добра помощь на Гръція. Борбата между Гръцитѣ и Турцитѣ ся продължавà за нѣколко години, и свирепоститѣ бѣхж търдѣ голѣми и на едната и на другата страна, но Турскитѣ ужаси въобще надминуваха Гръцкитѣ. Турското правителство, като не можеше самó да потъпче възстаніето, призва на помощь Египетскій паша, който тогава бѣше почти независимъ въ управленіето си. Силна Египетска войска ся

1) History of The Ottoman Turks. E. S. Creasy, стр. 501.
2) The War In The East, A. J. Schem. New-York, стр. 38

испрати на помощь на Султана, който бѣше рѣшилъ да опустоши Гръція съвършенно и да истрѣби голѣма часть отъ Гръцкій народъ. Ужаситѣ бѣхѫ нетърпими вече и за западна както и за источнѫ Европа, която почнѫ да ся старае за избавленіето на Гръція отъ съвършенно съсипваніе. За добра честь, на чело на Англійското правителство тогава стоеше единъ благороденъ и справедливъ мѫжъ именемъ Кяннингъ. Той ся съдружи съ Руссія и Франція въ полза на Гръція. На 1827, Англійската, Руската и Френската флоти съсипахѫ Турско-Египетската сила при Наварино, и тъй освободихѫ Гръція. Но окончателното дѣло за това освобожденіе на Гръція ся извърши особно отъ Руссія чрѣзъ Одринскій миръ на 1829. По колко скърбенъ начинъ Гръцитѣ на послѣдно врѣме показватъ признателностьта си къмъ Руссія за дѣто тя ги избави отъ съвършенно съсипваніе! А защо? Само и само защото тя не имъ дава и онова което не е тѣхно!

Влашко и Молдова, тоже, дължатъ освобожденіето си главно на Руссія. Ако да не бѣ дѣйствувала тъзи сила, тѣзи области и до днесь, може би щѣхѫ да сѫ подъ Турска власть. Да не отивами понататъкъ, на 1806 Султанътъ неправедно свали князоветѣ на тѣзи двѣ малки княжества, и слѣдствіето на тъзи Султанова постѫпка бѣ една война между Руссія и Турѣія, която ся продължава до 1812, когато ся сключи букурещскій договоръ. Въ тъзи война и Англія бѣ противъ Турція. Въ онзи договоръ Портата ся задължи да почита правата на жителитѣ въ Влашко и Молдова. Прѣзъ Гръцкото възстаніе, 1821—26, тѣзи области пакъ почти паднѫхѫ

подъ Турцитѣ. На 1826 между Руссія и Турція станѫ другъ договоръ, въ който послѣдната ся съгласи да ся даде право на първенцитѣ въ онѣзи княжества да избиратъ главнитѣ управители изпомежду си по за 7 години. Портата не щѣше да свали никой управитель на онѣзи области безъ съизволеніето на Руссія. Освобожденіето на Влашко и Молдова, обаче, както и на Сърбія, по-здраво ся осигори чрѣзъ Одринскій договоръ между Руссія и Турція. Портата ся съгласи „да ся избиратъ князоветѣ на онѣзи княжества до животъ; че никой Турски чиновникъ не трѣбва да ся мѣси въ тѣхнитѣ дѣла, и че на никой Мохамеданецъ не трѣбва да ся дозволява да прѣбивава въ никоя часть на тѣхнитѣ земи. Само едно именно владѣніе и единъ годишенъ дънъкъ ся даваха на Портата.“

Черногорцитѣ сѫ едно отъ най-войнственнитѣ и най-храбритѣ Славянски племена. Тѣ сѫ ся борили съ Турцитѣ за повече отъ 400 години, но никога не сѫ ся оставяли да бѫдѫтъ потѫпкани отъ непріятелитѣ си. Историцитѣ и държавнитѣ мѫжіе въсхваляватъ тѣхната храбрость и рѣшителностьта имъ да не ся оставятъ подъ властьта на Отоманцитѣ. Г-нъ Глядстонъ казва че Турцитѣ никога не дързнувахѫ да отидѫтъ противъ Черногорцитѣ съ равна сила, но всѣкога ся стараехѫ да иматъ поне два пѫти по-голѣма войска отъ колкото онѣзи планинци можехѫ да събержѫтъ. На 1712, Турцитѣ отидохѫ противъ Черногора съ повече отъ 50,000 души, които князь Данійлъ посрѣщнѫ само съ 12,000 души. Въ онъзи война Турцитѣ, които бидохѫ побѣдени, изгубихѫ около 20,000 души, а Черногорци-

тѣ само 312 души. На 1768 Турцитѣ пакъ нашествуваxѫ Чернагора съ една голѣма войска, която ся исчислява разно, отъ 67,000 до 180,000 души. Черногорцитѣ посрѣщнѫхѫ онова Турско множество само съ 10,000 или 12,000 души, но тѣ избихѫ отъ непріятелитѣ си около 20,000 души, плѣнихѫ отъ тѣхъ оружія и много други военни потрѣби, и тъй ги изгонихѫ(1). Храбростьта на Черногорцитѣ най-добрѣ е извѣстна на Турцитѣ. Тѣзи послѣднитѣ много пѫти сѫ ся били съ първитѣ и толкозь сѫ ся наплашили отъ тѣхъ, щото щомъ имъ ся помѣнеше че ще вървятъ да ся бѣгѫтъ съ *Кара-дагъ*, тѣ ся растрепервахѫ. Въ Черногорскитѣ прѣдѣли сѫ погинѫли Турци нѣколко пѫти по цѣлото населеніе на онова малко Княжество. Отоманцитѣ искахѫ да поробятъ свободнитѣ планинци, но тѣзи послѣднитѣ умѣехѫ да ся бранятъ и справедливо заплатихѫ на Азіятцитѣ. Руссія всѣкога ся е интересувала въ тѣзи храбри Славяни и имъ е помагала по разни начини, но справедливо може да ся каже че тѣ сами сѫ запазили свободата си. Тѣхната мѫжественность и геройческото имъ ратничество най-бляскаво ся показахѫ прѣзъ послѣднитѣ войни.

На 1853 Руссія изискуваше отъ Турція нѣкои порѫчителства за источнитѣ Христіани въ държавата на послѣднята. Отоманското правителство възъзѣ тѣзи Русски заявленія като нарушеніе на държавнитѣ му права, и отказа да земе въ вниманіе Рускитѣ исканія. Слѣдствіето на това бѣ една война между двѣтѣ държави, която послѣ станѫ извѣстнѫ

1) The War In The East. A. J. Schem New-York. стр. 137.

подъ името *Кримска* война, по причина че тя ся свърши въ Кримъ. Поведеніето на Англія, Франція, Сардинія и Австрія тогава бѣше достоусждително. Намѣсто да ся намѣсятъ въ полза на угнетенитѣ Христіани подъ Турското иго, тѣ земахж страната на Турція, бихж ся срѣщо Руссія, която едвамъ можихж да побѣдятъ при Севастополь, и тъй отсѣкохж надѣждата на угнетенитѣ които горѣщо желаехж смазваніето на угнетителитѣ си. Тъзи злощастна за Руссія и за Христіанитѣ въ Турско война ся свърши съ сключваніето на Паризскій Договоръ, 1856. Чрѣзъ този договоръ западнитѣ сили накарахж Руссія да ся отрече отъ покровителството си върху Христіанскитѣ народи въ Турско. Освѣнь това Руссія изгуби една часть отъ Бессарабія и правото си да има силна флота въ Черно море. То ся знае че Руссія не можеше до стои срѣщо цѣла Европа и тя бѣ принудена да ся подпише на този несправедливъ документъ. Турція, тоже, ся обѣща да направи чудновати прѣобразованія въ държавата си и да даде голѣми правдини на Христіанскитѣ си подданници. Никой другъ, може-би, освѣнъ тѣзи подданници не знае какъ сж ся испълнили тѣзи Турски обѣщанія. Върху тъзи точка пакъ ще поговоря по-послѣ.

На 1860, Руссія обърнж вниманіето на другитѣ сили къмъ опасното състояніе на Христіанитѣ въ Турско. На 23-ій Априлій 1860, князъ Горчаковъ казваше въ една окржжна нота, че ако не ся земехж мѣрки да ся принуди турската власть да спре безредъцитѣ и да покровителствува Христіанитѣ, то ужасни избухванія щѣхж наскоро да ся появатъ. Другитѣ сили не обърнжхж вниманіе къмъ това человѣколю-

било покаяваніе на Руссія, като казвахѫ че всичко бѣ Руска измислица и Руска интрига. Но не ся минѫ много врѣме и съсгледіето на западнитѣ сили ся доказа по единъ най-ужасенъ начинъ. Само слѣдъ два мѣсяца т. е. прѣзъ Юлій станѫхѫ ужаснитѣ кланія въ Ливанскитѣ области. Сто и петдесеть села и градове ся съсипахѫ, десеть хиляди Христіани бидохѫ погубени, и повече отъ 70 хиляди души щѣхѫ да измрѫтъ отъ гладъ по причина че ся съсипа имотътъ имъ.

Търпеніето на подчиненитѣ почнѫ да стигѫ края си. Отчаяни въ страданіята си и въ онеправданіята си, тѣ почнѫхѫ пакъ да правятъ разни заявленія за избавленіето си. На 1866 въ островъ Критъ ся подигнѫ едно Гръцко възстаніе, което трая до 1868. Поведеніето на Руссія бѣ съчувствително, но Западна Европа и тогава мислеше че щѣхѫ да ся развалятъ интересите й, ако би онѣзи страждущи островитяни ся избавехѫ отъ ноктитѣ на Отоманскитѣ паши. Турція даде голѣми обѣщанія на Критянитѣ, конто, обаче, не ся испълнихѫ по-добрѣ отъ колкото другитѣ й обѣщанія.

Пристигнѫхми до най-послѣднитѣ важни събитія. Понеже по разни причини искамъ да говорѭ върху тѣхъ въ идущитѣ членове, тукъ само ще кажѭ че слѣдъ избухваніето на Херцеговинското възстаніе, на 1875, Руссія всячески ся стара чрѣзъ дипломація да придобіе нѣкои права и поржчителства за Христіанитѣ, но като не можи да сполучи по миренъ начинъ, тя ся принуди да направи това чрѣзъ оржжіето си. Между Рускій народъ ся възбудихѫ такива негодованія и вълненія противъ Турскитѣ сви-

репости върху Христіанитѣ, и такива заявленія за война ако Турція не пріемеше мирнитѣ прѣдложенія на Европа, щото Руското правителство, даже да бѣ искало, не можѣше да не обяви войната противъ упорството на Портата. Слѣдствіята на тъзи кръвопролитна война още не сѫ извѣстни напълно; извѣстно е обаче това, че Сърбія, Черногора и Влашко-Молдова станѫхѫ уголѣмени и независими държавици; една часть поне отъ Българія ся освободи. Кипръ ся грабнѫ отъ Англія, а Босна и Херцеговина отъ Австрія, и една часть земя ся дава на Гръція. Независима Турція, въ чистата смисль на думата, нѣма сега!

1. Отъ казаното до сега става явно че всичкитѣ Христіани въ Турско дължатъ много на Руссія. Ако да не е била тъзи сила, азъ не могѫ да видѫ какъ би ся избавили Гръція, Влашко-Молдова Сърбія, а особно Българія, и какъ би стоела Черногора противъ почти непрѣстаннитѣ удари на Турцитѣ. Една свята наша длъжность, прочее, е да бѫдемъ признателни за всѣкога на благодѣтелитѣ си. Нуждно ли е да ся поучавами и това, да ся съвѣтвами че трѣбва да сми благодарни на избавителитѣ си? Дано да не бѣше нуждно! Дано всица да бѣхми съвѣстни хора и да чувствувахми длъжноститѣ си къмъ благодѣтелитѣ си! Но между насъ има Турска зараза, има хора на които богътъ е тръбухътъ имъ. Поведеніето на тѣзи человѣци къмъ Рускитѣ войски е било най-достоосѫдително. Тѣ съвсѣмъ безсъвѣстно ся обхождахѫ съ освободителитѣ на отечеството ни. Лакомството имъ за пари заслѣпи и съвѣстьта имъ и человѣчещината имъ, и тѣ не само не

помагахѫ на опѣзи които проливахѫ кръвьтѫ си за насъ, но ся стараехѫ да печелятъ двойно и тройно отъ тѣхъ. Не ще е чудно, прочее, ако нѣкои отъ освободителитѣ ни сѫ докачени отъ такова грубо поведеніе. Не ще е чудно ако нѣкои отъ тѣхъ помислятъ че ній сми хора груби и безчувственни. Утѣшително е, обаче, като знаемъ че числото на такива черни души между насъ е малко и че то постепенно ся намалява; и дано обиденитѣ, ако има такива, измежду освободителитѣ ни да не приписватъ на народа онова, което нѣкои частни лица сѫ вършили.

Българскій народъ трѣбва всѣкога да помни че Руска кръвь ся е проливала за освобожденіето му; че полетата му, долинитѣ му, хълмоветѣ и планинитѣ му ся напоени съ кръвьта на опѣзи които ся борихѫ да го избавятъ отъ Отоманско робство и отъ Черкеско грабителство; че въ неговата земя сѫ закопани Руски тѣла, които ще сѫ вѣчни памятници за извършеното за него освобожденіе; той трѣбва да помни, най-послѣ, че ако нѣкога бѫде неблагодаренъ за сторенитѣ му благодѣянія, то тъзи кръвь и тѣзи кости ще свидѣтелствуватъ противъ него до когато нѣкое по-голѣмо зло нападне върху земята му и върху синоветѣ и дъщеритѣ му.

2. Отъ това що казахъ не слѣдва че ній можемъ или че сми длъжни да одобрявами всѣко дѣло на всѣкой Руссинъ, или да бѫдемъ благодарни за него. Въ всѣкой народъ има и добри и лоши человѣци. Чудно би било ако между толкозь хиляди Руска войска у нашето отечество и между толкозь Руски началници и управители не ся намѣрехѫ нѣкои неблагоразумни и даже лоши человѣци. Никой

свѣсенъ и доброжелателенъ человѣкъ не може да одобрява поведеніето и работитѣ на такива хора. Ній сми длъжни и трѣбва да сми благодарни на Рускій *народъ*, на неговитѣ доброжелателни владѣтели, на държавнитѣ му мѫжіе и на храбрата му войска, а не на всѣко *частно* лице, безъ да гледами какви дѣла то върши. При това, ако би да ся случи нѣкой Русинъ да върши несправедливи дѣла въ народнитѣ ни или частнитѣ ни работи, въ такъвъ случай наша дължность е, не да приписвами такива постѫпки на Рускіи народъ, но да дѣйствувами споредъ държавнитѣ закони.

3. Нѣкои сѫ утвърдявали и утвърдяватъ че съ тъзи си политика, Руссія не е дѣйствувала съ друга цѣль освѣнъ за своитѣ си интереси. Горѣщото желаніе на тъзи държава, казватъ тѣзи господа, е да завземе областитѣ които Турція владѣе, а като Западна Европа не ѝ позволява да стори това, тя е почнѫла по другъ начинъ. Тя ся показва доброжелателка и покровителка на Христіанитѣ съ единственната цѣль да привлѣче съчувствіето имъ къмъ себе си за да може чрѣзъ тѣхъ по-лесно да играе своята лукава игра. Тя ся е старала да откъснува Христіанскитѣ народи отъ Турската имперія и тъй да ослаби тъзи държава, като направи малки независими кралства или полузависими княжества, които да може послѣ по-лесно да присъедини едно по едно на своята си велика държава. Молдова, Влашко, Българія, Сърбія, Черногора и Гръція щѣли, споредъ тѣзи критици, най-послѣ да ся погълнѫтъ отъ властолюбива Руссія.

Голѣма нелѣпость би било да ся утвърдява че

Руссія нѣма интереси въ Истокъ и че тя не е дължна да ги защищава и да ги осигорява колкото е възможно по-здраво, но смѣшното нѣщо въ този въпросъ е, че онѣзи, които най-много викатъ че Руссія не желае друго освѣнь своитѣ си интереси, тѣ сѫщитѣ проглушихѫ цѣлій свѣтъ съ многословутитѣ си интереси, които, спорѣдъ тѣхъ, ся простиратъ почти по всѣка часть на земното лице. Положително може да ся каже, че нѣма велика Европейска държава която да не е пожелавала придобиваніето на нѣкои отъ тѣзи источни страни. Съ колкото право може да ся каже че Западна Европа не е позволявала на Руссія да завземе нѣкои отъ Турскитѣ области, точно съ толкова право може да ся каже че Руссія не е позволявала на Западна Европа да стори това. Колкото за Руската политика, ній ще кажемъ, заедно съ много западни мѫжіе и съ почти цѣлій Американскій народъ, че тя до сега е била мѫдра и справедлива като е защищавала угнетенитѣ. И до когато Молдова, Влашко, Сърбія, Гръція Черногора и България стоятъ непогълнѫти отъ Руссія до тогава ній не ще повѣрвами въ мнимитѣ лукавства на тъзи велика държава. Не ще е чудно ако нѣкои Русси горѣщо желаѭтъ завземаніето на тѣзи страни, но не вѣрвами че Рускій народъ, справедливитѣ му владѣтели и мѫдритѣ му държавни мѫжіе и военачалници бихѫ прѣдпріели такова неправедно дѣло, слѣдъ като подарихѫ такава свобода на тѣзи Турскитѣ робіе. Тѣ твърдѣ добрѣ разбиратъ че най-доброто, най-мѫдрото и най-справедливото срѣдство за да ся придобіѭтъ съчувствіето и привязанностьта на тѣзи источни народи е да ся

освободятъ тѣ и да ся оставятъ независими подъ покровителствованіето на Руссія. Такива независими а само покровителствувани кралства ще бѫдѫтъ най-здрави и най-привязани крилѣ на великата Руска държава. Въ такъвъ случай Руссія не ще бѫде сама държава безъ искренни съчувствителки. Ній вѣрвами че такава е политиката на Рускій народъ и ся надѣвами че никога не ще бѫдемъ измамени въ вѣрваніята си.

Англія и България.

Рѣдко ще ся намѣри Българинъ който да не е чулъ името Англія или Англичанинъ. Едното или другото отъ тѣзи имена толкозъ ся е повтаряло между насъ, особно прѣзъ послѣднитѣ три-четири години, щото народътъ добрѣ ся е запозналъ съ него. При това, то ся е запечатило между народа повечето съ непріятни въспоминанія. Справедливо или несправедливо, Българскій народъ мисли че единъ отъ най-голѣмитѣ му непріятели сѫ Англичанитѣ; справедливо или несправедливо, този народъ вѣрва че ужаснитѣ кланія на невиннитѣ му синове и дъщери, опустошеніето на много негови градове и села, и народното му распокѫсваніе сѫ, до една голѣла степень, слѣдствія на политиката на Англійското правителство. То ся знае че мнозина между насъ мислятъ че Англичани сѫ сторили и нѣщо добро за народа ни. Но сравнително малцина отъ насъ знаѭтъ точно кои сѫ Англичанитѣ и точно какво сѫ направили тѣ за или противъ нашій народъ.

Цѣльта ми въ тъзи книжка е да поговоря

върху политиката на онзи народъ спрямо Христіанитѣ въ Турція, като ся стараѭ да бѫдѫ справедливъ и безпристрастенъ въ разгледванія та си. Умѣстно ще е да земемъ единъ кратъкъ погледъ върху исторія та на този народъ прѣди да говоримъ за политиката му.

На сѣверозападъ на Европа има два голѣми острова единъ до другъ. Западній отъ тѣзи острови, който е по-малъкъ отъ другій, ся нарича *Ирландія*; той е отечеството на Ирландцитѣ. Сѣверната часть на источній островъ ся нарича *Шотландія* или *Скотландія*, а южната му часть *Англія*, освѣнь една область на западната страна която носи името *Валисъ*. Шотландія е отечеството на *Скотитѣ*, Валисъ на *Велситѣ*, а Англія на *Англичанитѣ*. И тъй, собственното отечество на Англичанитѣ е южната часть на онзи островъ въ Атлантическій океянъ, вънъ отъ Европейскій Континентъ. Тѣ обаче владѣѭтъ днесь и двата тѣзи острова, и много други части на свѣта, както знаѭтъ мнозина отъ читателитѣ.

Но кога и какъ Англичанитѣ завладѣхѫ онзи островъ?—Първитѣ людіе които населихѫ днешня Англія бѣхѫ Британцитѣ, едно Целтійско или Галско племе. Исторія та не може да ни каже точно кога тѣзи Британци сѫ ся прѣселили на онзи островъ, но явно е че тѣ сѫ минѫли тамъ отъ ближнитѣ страни на Европа. Тѣ бѣхѫ расподѣлени на разни малки племена, и това ги правѣше доста слаби. Римскитѣ императори прѣзѣхѫ земята на Британцитѣ около 85 год. слѣдъ Р. Христово, но когато почнѫ да испада имперія та имъ, тѣ напустнѫхѫ онзи

островъ на 448, слѣдъ като го държахѫ около 4 вѣкове.[1]) По онова врѣме, по приморскитѣ страни между Галія (нинѣшня Франція) и Балтійско море живѣехѫ много Германски или Тевтонски племена които ся називахѫ съ разни имена, *Саксонци, Англи, Ютландци* и други. Саксонцитѣ и Англитѣ сѫ праотци на днешнитѣ Англичани. Англитѣ и Ютландцитѣ населявахѫ тогава полуостровъ Ютландія, на сѣверъ въ нинѣшня Данія. Въ 5-ій вѣкъ слѣдъ Христа, *Англія* ся наричаше само една область въ онзи полуостровъ. Англитѣ бѣхѫ идолопоклонници. Единъ отъ главнитѣ имъ богове бѣше Вуденъ, богътъ на войната. Между тѣхъ имало много пирати (морски-разбойници), които ограбвали съсѣдитѣ си и които единъ Римскій стихотворецъ наричалъ „Морски вълци, които ся хранятъ отъ ограбваніето на свѣта[2]).“

Римлянитѣ оставихѫ Британія въ растроено и ослабнѫло състояніе. На сѣверъ отъ Британцитѣ живѣехѫ Скотитѣ и Пиктитѣ които бѣхѫ по-силни отъ тѣхъ и часто ги нападахѫ. Най-послѣ Британцитѣ ся принудихѫ да търсятъ чуждѫ помощь. Тѣ призвахѫ нѣкои отъ горѣспоменѫтитѣ Германски племена да отидѫтъ да имъ помогнѫтъ противъ сѣвернитѣ имъ непріятели. Саксонцитѣ и Англитѣ радостно пріехѫ призованіето, и около 1600 Англо-Саксонци, прѣдвождани отъ двама военачалници, прѣминѫхѫ въ Британія на 449—50 слѣдъ Р. Христово. Тѣ побѣдихѫ Скотитѣ и Пиктитѣ, но намѣсто да избавятъ Британцитѣ, тѣ обърнѫхѫ оржіето си и

1) The History of England, отъ D. Hume, Vol. I стр. 44.
2) History of The English People, отъ J. R. Greene, стр. 44.

противъ тѣхъ и ся рѣшихѫ да си присвоятъ островътъ. Британцитѣ разбрахѫ какви людіе бѣхѫ призовали на помощь, и ся рѣшихѫ да ся біѭтъ срѣщо мнимитѣ си избавители, но напраздно. Саксонцитѣ призвахѫ на помощь други отъ съотечественницитѣ си, люти борби ся продължавахѫ прѣзъ 150 години, когато Британцитѣ бидохѫ съвършенно побѣдени. Начинътъ, по който Англитѣ и Саксонцитѣ побѣдихѫ слабитѣ Британци, които отидохѫ ужъ да освободятъ, бѣ единъ отъ най-варварскитѣ. Самитѣ Англійски историци ни казватъ това. Главній имъ военачалникъ „не пожали нито възрасть, нито полъ, нито състояніе, дѣто и да отиде съ побѣдоносцитѣ си войски. Частнитѣ и общенароднитѣ зданія на Британцитѣ ся прѣобърнѫхѫ на пепель; жрецитѣ бидохѫ исклани въ капищата отъ онѣзи (Саксонски) идолопоклонски диваци . . . людіетѣ които побѣгнѫхѫ да ся скріѭтъ по планинитѣ и по пустинитѣ бидохѫ прѣсрѣщнѫти и исклани на купища». [1]) Послѣ Англо-Саксонцитѣ постепенно обладахѫ Ирландія и много други части на свѣта тъй щото днесь тѣхнитѣ владѣнія сѫ едни отъ най-пространнитѣ.

Понеже е невъзможно да ся изложи въ тъзи книжка кога и какъ тѣ завладѣхѫ толкозъ земи, азъ ще свършѭ съ думитѣ на единъ нинѣшенъ Англійскій историкъ, който казва: „Дѣто Англичанитѣ наскочатъ нѣкоя плодородна земя населена отъ диваци, тѣ ся заселяватъ тамъ, постоянно ся мѣсятъ въ дѣлата на туземцитѣ, правятъ войни съ тѣхъ, и тогава, като ги побѣдятъ съ по-голѣмата си сила, тѣ

---

1) *The History* of England, отъ D, Hume, Vol. I. стр. 46.

си присвояватъ земята имъ, а тѣхъ распѫждатъ на по-неплодовитѣ мѣста." [1])

Англичанитѣ днесь сѫ единъ отъ най-просвѣщеннитѣ и най-богатитѣ народи. Морската имъ търговія и морската имъ сила сѫ почти първи на свѣта. Тѣ иматъ много висши учебни заведенія, и доста, ся прѣдаватъ за усъвършенствованіето си въ художествата. Не ще сбъркамъ ако кажемъ че книжевностьта на Англійскій язикъ е най-богата на свѣта. Тѣ иматъ много и разновидни благодѣтелни заведенія по разни мѣста изъ отечеството си. Мнозина между тѣхъ доброволно и щедро даватъ за страдущитѣ и по чужди страни. Тѣ въобще сѫ свободолюбивъ народъ, и тѣхното правителство е едно отъ най-свободнитѣ въ Европа; но отъ политиката на нѣкои може да ся разбере че мнозина отъ тѣхъ желаѭтъ свободата само за себе си.

Едни отъ любопитнитѣ страници на Англійската исторія сѫ борбитѣ на онзи народъ срѣщо угнетеніята. Никой другъ народъ не ся е борилъ толкозъ продължително и толкозъ храбро за гражданска и религіозна свобода колкото Англійскій народъ. Той е ималъ за много врѣме, даже за вѣкове, да ся борі съ своитѣ си народни владалци, които сѫ искали да го владѣятъ деспотическій. Но както борбитѣ сѫ били продължителни и трудни, така и плодоветѣ сѫ били трайни и блистателни. Славната и свободната Американска Република (Съед. Държави), на която народътъ горѣщо желае да види всичкитѣ народи наистина свободни, е плодъ на онѣзи борби. При това, въ сама

1) Gentlman's Magazine, London, October. 1878, стр. 498.

Англія свободата е много голѣма. Колкото зло може и да сѫ сторили Англичанитѣ на Источнитѣ Христіани и на нѣкои други народи, трѣбва да припознаемъ че у дома си и въ нѣкои отъ поселеніята си тѣ иматъ доста голѣма гражданска и религіозна свобода, и че на тъзи свобода тѣ много длъжатъ напрѣдъкътъ си въ всѣко отношеніе. Тамъ человѣкъ е свободенъ да учи или да вѣрва каквото ще, да испитва, да разсѫжда и да критикува споредъ своитѣ свободни умствени сили, още и да слѣдва каквото и да е безвредно занятіе. Печатътъ е съвършенно свободенъ. Много пѫти съмь ся очудвалъ на свободата съ която нѣкои Англичани сѫ критикували и критикуватъ разни членове на правителството си, особно прѣзъ послѣднитѣ три-четири години. Тѣ горѣщо обичатъ отечеството си и всичко което притяжаватъ и сѫ готови да ся жъртвуватъ за защитата му. Почти никой другъ народъ не почита богатството и не ся прѣдава па печаленіе пари толкозь колкото Англичанитѣ.[1]) Въ Англія, обаче, има както най-богати тъй сѫщо и най-сиромаси хора па свѣта. Англичанитѣ въобще сѫ студени и надути хора, и твърдѣ не обичатъ да ся съдружаватъ съ человѣци отъ други народности, освѣнь когато интереситѣ имъ изискуватъ това. При това, тѣ много сѫ наклонни да подозиратъ другитѣ человѣци, а особно ако тѣ сѫ отъ чужда народность. Когото человѣкъ си върши работата безъ да мисли даже за него, Англичанинътъ си въображава че той крои да му повреди плановетѣ и тъй да му подкопае интереситѣ.

1) *England* And The English, Lord Lytton. стран. 78.

Англійскій народъ за много врѣме е билъ и сега е раздѣленъ на двѣ главни части или партіи, отъ които едната ся нарича *Консервативна* (съхранителна или въздържна), а другата *Либерална* (свободолюбива). Тѣзи двѣ партіи часто иматъ съвсѣмъ различни мнѣнія и обѣжденія върху разни прѣдмѣти, и по нѣкога дѣйствуватъ като да бѣхѫ два различни народа. Това, обаче, не ще каже че Консерватисти никога не сподѣлятъ мнѣніята и убѣжденіята на Либералитѣ, или че никога не ся съдружаватъ съ тѣхъ въ дѣйствованіята си; нито че Либерални никога не сподѣлятъ мнѣніята и убѣжденіята на Консерватиститѣ, или че никога не ся съдружаватъ съ тѣхъ въ дѣйствованіята си. Днесь правителственната власть на онъзи държава е въ рѫцѣтѣ на Консерватиститѣ.

Нека сега, слѣдъ тѣзи кратки забѣлѣжванія върху исторіята и нѣкои общи черти на Англичанитѣ, да разгледами вкратцѣ политиката имъ спрямо христіанитѣ въ Турско, а особно спрямо насъ Българитѣ. Азъ ще поговорѭ върху политиката имъ особно отъ Крымската война насамъ.

Англійската политика спрямо Христіанитѣ въ Турція.

Въ Англія всѣкога е имало человѣци които сѫ съчувствували съ страдущитѣ Христіани подъ Турското иго. Споменѫхъ въ прѣдидущитѣ членове че едно врѣме всичкитѣ Европейци трепереха отъ Турцитѣ и всѣческій ся стараехѫ за избавленіето на

Европа отъ тѣзи Азіятски орди. Никоя Европ
държава не мислѣше тогава че е въ нейнъ инт
да ся пази цѣлостьта и независимостьта на Ту
и никой Европейскій министръ, до колкото ся
не мислѣше че Турцитѣ бѣхѫ необходими за
пейската независимость и за Европейското равно
Както другитѣ Европейски държави, тъй и А
понѣкога е дѣйствувала противъ Турція. На
Англія бѣше Руска съюзница противъ Турція, и
гличанитѣ съсипахѫ една Турска флота въ Мр
но море.[1]) Прѣзъ врѣмето на Гръцкото възс
(1821—1827) Англія ся съюзи съ Руссія и Фр
противъ Турція. Както спомѣнѫхъ другѫдѣ, на
на Англійското правителство тогава стоеше е
благоразуменъ, справедливъ и дѣятеленъ мѫжь н
Кяннингъ, който не мислѣше че интереситѣ на В
Британія щѣхѫ да ся повредятъ ако Христіани
избавехѫ отъ угнетеніето на Турцитѣ. Англійс
Руската и Французската флоти задружно от
противъ Турско-Египетскитѣ сили и ги смазаха
вършенно при Наварино, и тъй избавихѫ Гръц
всѣгда отъ Турцитѣ.

По едно врѣме, обаче, духоветѣ въ Англія
нѫхѫ да ся промѣняватъ и политиката на неі
правителство захванѫ да гледа къмъ друга по
Даже въ врѣмето на справедливій Кяннинга, въ
глія имаше голѣма партія която държѣше стр
на Турція. Наскоро слѣдъ съсипваніето на Тур
при Наварино, великій тогавашенъ Англійскій м
стръ ся поминѫ, и онѣзи които подиръ него зе

1) *History* of The Ottoman Turks, отъ E. S. Creasy, стр

въ рѫцѣтѣ си правителството никакъ не благопріятствувахѫ на неговата политика и даже осѫдихѫ поведеніето му спрямо Турція. Отъ тогава Турко-любивата партія въ Англія особно ся е увеличавала, и може да ся каже че тя бѣше въ най-голѣмата си сила прѣзъ врѣмето на Кримската война.

Двѣ главни причини има за това направленіе на духоветѣ въ Англія, а особно на нѣкои правителственни мѫжіе на онъзи държава: първо *интересъ*, и второ *ревнивость* противъ Руссія. Англія е завладѣла много земи въ Азія, въ Африка и въ Океянія и е захванѫла нѣкой важни положенія въ Европа. Отъ тѣзи завладѣни мѣста тя извлича голѣмо богатство и по тъзи причина не ѝ поносн да ги испусне изъ рѫцѣтѣ си. Най-богатото ѝ владѣніе е Индія, дѣто живѣѭтъ повече отъ 160 миліона человѣци, между които има повече отъ 40 миліона Мухамеданѣи, които гледатъ на Турскій султанъ като на глава на Мухамеданцитѣ. За да привлѣче онѣзи Мухамеданци къмъ себе си, Англійското правителство ся показва защитникъ на султановата държава. Освѣнъ това, Англія прави голѣма търговія съ Турція която си въображава че може да изгуби ако би Турцитѣ да изгубятъ властьта си. При това, Англійското правителство и подкрѣпителитѣ му немогѫтъ да търпятъ чудното напрѣдваніе на Руссія. Колкото повече Руската държава ся расширява толкозъ повече онѣзи Англичани ся раздразняватъ. Тѣ знаѭтъ, тоже, че Турцитѣ кога да е ще изгубятъ тѣзи пріятни и плодовити мѣста, и ся боятъ че силна Руссія по нѣкои начини ще ги за владѣе. Но като е явно че тѣ сами (Англичанитѣ) горѣщо желаѭтъ

да завзематъ нѣкои отъ тѣзи мѣста, тѣ противостоятъ на Рускитѣ дѣйствія. Тѣ ся боятъ, още, че Руссія най-послѣ може да нападне и нѣкои тѣхни владѣнія и тъй да повреди интересите имъ. Англія желае нейната търговія, нейнитѣ владѣнія и нейното вліяніе да сѫ първи на свѣта, но като гледа че Руссія въ бѫдѫще ще е самата държава въ Европа която ще може да ся надпрѣваря съ нея въ много нѣща, тя ся старае всѣческій да противодѣйствува на Руската политика и на Рускитѣ стремленія. А катс Руссія ся старае да помага на Христіанитѣ, то Англійското правителство и подкрѣпителитѣ му въ тъзе политика ся стараѭтъ да помагатъ на Турцитѣ

Върху този прѣдмѣтъ ще ся повърнѫ пакъ, но не ще е безмѣстно ако кажѭ сега, че най-доброто опрѣдѣленіе на *Источній Въпросъ* е, борба между Европейскитѣ сили коя да земе най-повече или най-хубавитѣ отъ мѣстата които Турція владѣе, или коя да има най-голѣмо вліяніе въ Истокъ.

Кримската Война и Паризскій Договоръ.

Както спомѣнѫхъ другѫдѣ, на 1853 г. Руссія изискуваше отъ Турція нѣкои права за Христіанскитѣ народности въ послѣднята държава. Турція ся въспротиви на това Руско заявленіе и слѣдствіето бѣ една война между двѣтѣ държави. Една Конференція у Віена съчини тогава една «Нота» която прѣдложи за одобрѣніе на Руското и Турското правителства. Руското правителство, което желаеше ако бѣ възможно по миренъ начинъ да ся придобіе нѣщо добро за Христіанитѣ въ Турско, изведнъжъ пріе о-

нъзи „Віенска Нота"; но Турското правителство, както почти всѣкога е правело, отказа да я пріеме, като прѣдложи нѣкои прѣиначенія които не бѣхѫ за пріеманіе. Западнитѣ сили, намѣсто да накаратъ Портата да не ся поругави съ тѣхъ, тихо погълнѫхѫ турската подигравка на Віенската Конференція. Поведеніето на онѣзи държави, особно на Англія спрямо Турція и Руссія наистина бѣ дивно тогава както е било и послѣ. Англія, Франція, Сардинія и Австрія зехѫ страната на Турція на това мнимо основаніе, че самото сѫществованіе на Турція и равновѣсіето на силитѣ въ Европа ся туряхѫ въ опасность отъ Руссія. [1]) Тогава въ Англія ся подигнѫхѫ гласове противъ заявленіята на правителството имъ. Мнозина Англичани не виждѫхѫ по какво право Англія трѣбваше да защищава Турція, и протестирахѫ противъ обявеніето на войната срѣщо Руссія. Но тѣхнитѣ гласове бидохѫ слаби. Както спомѣнѫхъ погорѣ, тогава Турколюбивата партія бѣше много силна, и правителството, което бѣше въ нейнитѣ рѫцѣ, вършеше каквото искаше, безъ да обръща голѣмо вниманіе на заявленіята на другата партія.

Правителството на просвѣщенна Англія ся съдружи съ Наполеона и прати храбритѣ си Христіански воиници да защищаватъ Мухамедовото царство. Както и да завръщашъ този въпросъ, това е заключеніето. Нека помнимъ че нито Христіанитѣ въ Турція нито Руссія бѣхѫ обидели въ нѣщо Англія. Ако ли пакъ Англія искаше да отбутне вліяніето и интригитѣ на Руссія, тя можѣше да постигне това по

1) The War In The East, A. J. Schem. New-York стр. 49.

едно друго срѣдство безъ да защищава Мухамедо знаме. Правителството яви на народа си че отиваш ся біе „въ защита на единъ съюзникъ чіято зем нашествувана, и чіето достолѣпіе и независим ся нападнѫти.» То призоваваше съчувствіята Англійскій народъ за „правдата срѣщо кривдата Да, въ името на правдата често ся вършатъ чудни дѣла отъ които здравій разумъ ся потъ

Гласове противъ тъзи неправедна постѫпка Англійското правителство ся появихѫ даже между глійската войска, която проливаше кръвьта си за защищава Мухамеданското знаме. Единъ отличенъ глійскій чиновникъ писалъ отъ Кримъ, 1854 г. пріятелитѣ си тъй: „Половината отъ насъ не ѭтъ защо ся біѭтъ, а другата половина сам молятъ (Богу) да не ся біятъ за Турцитѣ».[2]) това, разни Христіански общества въ Турско ся лихѫ на Еврона да помогне на тѣхъ. Гръцитѣ Епиръ отправихѫ, прѣзъ Мартъ 1854, едно про шеніе, което излагаше нѣкои отъ Турскитѣ уж дѣла, и викаше за Христіанска помощь. Но Анг ското правителство, подкрѣпено отъ силната Ту любива партія, не обръщаше вниманіе къмъ сърдцераздираюшци възванія.

Руссія не можѣше да стои за много врѣме ср неть държави, и войната, както знаѭтъ читател ся свърши въ полза на Турція. Велики държ мѫжіе ся събрахѫ тогава въ Паризъ да съчи

1) The Ottomann Power In Europe, отъ E. A. Fre стр. 163.

2) Evidences of Turkish Misrule, отъ H. Richard стр. 25.

и да подпишатъ единъ договоръ; подписавието на договорътъ станж на 18/30-ій Мартъ 1856.

Този е прочутій „Парижскій Договоръ" за който нѣкои на послѣдно врѣме проглушихж свѣта като искахж да ни го наложатъ за непогрѣшимъ катихизисъ. Но какви сж главнитѣ му точки касающи ся до Христіанитѣ въ Турско? Тѣ сж първо *цѣлостьта*, и второ *независимостьта* на Турція ся оспоряваxж. Съ цѣлостьта на Турція ся разбираше че Азіятскитѣ султани и паши щѣхж да владѣятъ за всѣкога всичкитѣ земи които тѣ тогава владѣехж. Влашко, Молдова и Сърбія, споредъ онзи договоръ, щѣхж за всѣкога да сж зависими княжества, а никоя друга часть земя и никой другъ народъ подъ това угнетително правителство не трѣбваше да ся освободи. Българитѣ, Гръцитѣ и Ерменцитѣ си прѣдадохж на вѣчно робство; до когато свѣтътъ сжществуваше, тѣзи окаянни народи трѣбваше да навождатъ глава подъ ударитѣ на Азіятскитѣ паши, които онзи договоръ налагаше върху тѣхъ. Благородно и человѣколюбиво произведеніе!

Но това не бѣ всичко. Съ независимостьта на Турція, споредъ както нѣкои държавни мжжіе тълкуватъ онзи договоръ, ся разбираше че Турскитѣ султани и неговитѣ паши и аги щѣхж да управляватъ подданницитѣ си споредъ произволътъ си, безъ да има нѣкоя държава право да ся намѣси въ полза на Христіанскитѣ жители. До онова врѣме Руссія бѣ припозната като законна покровителка на бѣднитѣ Христіански народи въ Турско, и тя имаше право да ся намѣсва когато Турскитѣ угнетенія надминехж границитѣ си, но въ онзи договоръ тя биде принудена

да ся откаже отъ това си человѣколюбиво покровителствованіе. Колкото и да казватъ нѣкои че Руското правителство е лошо, пакъ неговото покровителство за Христіанитѣ въ Турско бѣ голѣмо нѣщо. Западна и просвѣщенна Европа остави тѣзи горки Христіани въ исключителната власть на Турчина. Никоя държава нѣмаше право, споредъ мнѣніето на нѣкои, да ся мѣси въ работитѣ и „отношенія̂та на Султана и подданницитѣ му, или въ вѫтрѣшното управленіе на държавата му.“ Той можѣше да налага на тѣхъ каквито щѣше данъци, да ограбва воловетѣ имъ, коніетѣ имъ и кѫщитѣ имъ; да крои планове за намаленіето па Христіанското населеніе, както Фараонъ правѣше за Израиляитѣ въ Египетъ; да заробва и обезчестява синоветѣ и дъщеритѣ имъ, да ся подиграва съ религіята имъ и да ги истрѣбва както е правялъ въ Хіосъ и другѫдѣ.

Такъвъ бѣ договорътъ който силомъ искахѫ да наложатъ на главитѣ ни, и чрѣзъ който да ни подчинятъ на вѣчно робство. Нѣкои може да ни наричятъ слабоумни и съсгледи, но ній исповѣдвами че не можемъ да разберемъ въ какво състои доброжелателството и человѣколюбіето на онѣзи които изработихѫ този документъ, и особно на онѣзи които толкозь жарко настояваха и настояватъ за поддържаніето му. Ако това прѣдаваніе на Христіанитѣ, обаче, и да бѣ едно отъ най-достоосѫдителнитѣ, пакъто станѫ съ нѣкои условія, които трѣбва да земемъ подъ надлежно вниманіе. Турція ся обѣща да направи голѣми прѣобразованія въ държавата си. Тя щѣше да даде правдини на Христіанскитѣ си подданници и да осигори живота и имота имъ

Кланіята въ Ливанската Область.

Не ся минж много врѣме слѣдъ подписваніето на Паризскій Договоръ- и Турція почнж да показва на дѣло какво тя разбираше съ думитѣ прѣобразованіе и осигореніе на имотъ и на животъ. Точно слѣдъ четери години, т. е. на 1860 л. въ Ливанската область у Азія ся случихж ужасни кланія и опустошенія. Мухамеданцитѣ нападнжхж на Христіанитѣ, опустошихж повече отъ 150 села и градове и истрѣбихж отъ жителитѣ повече отъ 10 хиляди души. А защо? Каква вина бѣхж сторили онѣзи злощастни и беззащитни людіе? Г. Ричардъ, членъ на Англійскій парламентъ, казва: „Самата имъ вина бѣше че тѣ бѣхж послѣдователи Христови.“

Нека направимъ нѣкои извлѣченія отъ писмата на нѣкои Англійски консули и други лица относително до онѣзи ужасни кланія.

На 10/22-ій Май 1860, Хезбея, единъ Христіанскій градъ при политѣ на планина Хермонъ, ся нападнжлъ отъ Друзитѣ. Тамъ имало доста силна Турска войска подъ началството на Отманъ Бея. За този случай ето що телеграфиралъ Г. Грахамъ на Лордъ Дюферина: „Този бей каза на Христіанитѣ че бѣ пратенъ тамъ да ги защищава отъ Друзитѣ, но че тѣ трѣбваше да прѣдадатъ оржжіята си, защото другояче щѣхж да навлѣчатъ на себе си незадоволството на правителството.“ Тѣ го повѣрвали. За по-голѣма безопасность той ги призовалъ всички въ голѣмій сарай, дѣто мжжіетѣ, женитѣ и дѣцата навлѣзвали като вѣрвали че отиватъ подъ покровителство. Но не ся минжло много врѣме и

горкитѣ Христіани съ ужасъ разбрали голѣмата си опасность. Вода и хлѣбъ не имъ ся давали доволно тамъ. ‹На 6 Юній войницитѣ почнѫхѫ да си излизатъ. Тогава злощастнитѣ людіе, много кѫсно, видѣхѫ явно колко прѣдателно бѣхѫ измамени. Тѣ излѣзохѫ въ вънкашній дворъ и ся молихѫ най-усърдно да ги оставятъ да излѣзатъ. Но тогава ся даде знакъ, вратата ся отворихѫ, Друзитѣ навлѣзохѫ въоржжени и тогава ся почнѫ кланіето.› Редовната войска помагаше на това ужасно кланіе. ‹Отъ всичкитѣ мѫжіе въ сарайтъ, само 40 или 50 избѣгнѫхѫ. . . Малки момчета по на четири петь години не бѣхѫ безопасни, тѣ ся грабвахѫ отъ майкитѣ имъ и ся удряхѫ въ земята, или ся раскъсвахѫ на части прѣдъ очитѣ на горкитѣ майки; или ако нѣкоя майка здраво държѣше чедото си, тѣ го убивахѫ въ обятіята ѝ, а въ много случаи майката и чадото ся убивахѫ заедно.›

Въ Сидонъ Христіанитѣ ся нападнѫли на 1-ій Юній по сѫщій начинъ. ‹Кланіето ся продължава за нѣколко дни. Никой Христіанинъ не бѣ безопасенъ вънъ отъ града. Ако бѣ мѫжь или момче, тѣ изведнъжъ бивахѫ погубени, ако бѣ жена, тя скотскій биваше злоупотрѣбена.›

Въ Дейрелъ-Камаръ Христіанитѣ били тоже лукаво прѣдадени отъ управителя, който ималъ при себе си 700 души редовна войска. На 20 Юній мѫжіе, жени и дѣца навлѣзвали въ сарая за защита, слѣдъ като прѣдали оржжіята си. ‹На 21 Юній, обаче, вратата на сарая ся отворихѫ и ето злодѣйцитѣ нахлухѫ и почнѫхѫ да колятъ мѫжіетѣ, войницитѣ *съдѣйствувахѫ* . . . . Азъ имамъ причинѫ да

вѣрвамъ че само въ онзи день погинѫхѫ отъ 1,000 до 1200 мѫжіе. Слѣдъ нѣколко дни азъ самъ посѣтихъ онзи градъ. Почти всѣка кѫща бѣ изгорена и улиците бѣхѫ покрити съ мъртви тѣла. . . . Коньтъ ми мѫчно минуваше прѣзъ нѣкои улици, защото мъртвитѣ тѣла бѣхѫ натрупани на купища . . . Азъ видѣхъ малки дѣчица не по-горѣ отъ по на три или четири години прострѣни на земята, тъй сѫщо и человѣци съ бѣли коси. . . . ‹Отманъ бей, който бѣ въ Хезбея, като влѣзе въ Дамаскъ пріе почести като побѣдопосенъ герой. Поведеніето на Ахмедъ паша и на другитѣ чиновници бѣше едно отъ най-безчестнитѣ.›

Но въ Дамаскъ ужаситѣ надминѫли всички други. Това ся случило на 9 Юлій. ‹Цѣлото Христіанско отдѣленіе на града ся ограби и ся прѣобърнѫ на пепелъ; 2,000 тѣла лѣжатъ непогрѣбени между развалинитѣ, и 20,000 окаянни жители ся скитатъ безъ домове. Когато тѣзи ужаси ставахѫ ‹Ахмедъ паша стоеше спокойно въ палата си.› Г-нъ Томсонъ, единъ Американскій миссіонеринъ, като призовавалъ вниманіето на Христіанитѣ за помощь, казвалъ въ писмото си до Сѫръ Кѫллингъ Еардлея. ‹Прѣзъ минѫлитѣ двадесетъ и седемь години, азъ съмь виждалъ въ тѣзи страни шесть кървави войни, но сравнени съ сегашнитѣ ужасни кланія, тѣ бѣхѫ просто дѣтински игри . . . Достовѣрни свѣдѣнія, официялни и частни, които сношци пристигнѫхѫ отъ Дамаскъ, въскачватъ числото на убититѣ само въ онзи градъ на 5000 души.›

Нека помни читателя че почти всички тѣзи свѣдѣнія сѫ извлѣчени отъ Англійски официялни

документи. Единъ членъ въ *Лондонскій Таймсъ*, отъ 18 Августа 1876, е земалъ тѣзи скърбни изложенія отъ парлементарнитѣ документи.[1] Азъ Направихъ тѣзи кратки извлѣченія, защото тогава намъ не ся давахѫ твърдѣ много такива свѣдѣнія и ній сравнително малко знаемъ за онѣзи ужасни дѣла. Но колко точно ся сравняватъ онѣзи свирепства съ ужаситѣ извършени въ нашето отечество! Турчина почти всѣкѫдѣ върши сѫщитѣ дѣла.

Безъ друго, ній Българитѣ ще кажемъ че онѣзи Ливански ужаси на Турцитѣ бѣхѫ повече отъ достаточна причина да ся земе почти всѣка власть на Мухамеданцитѣ; че онѣзи, които тъй свирепѣехѫ и опустошавахѫ цѣли села и градове трѣбваше да ся ограничятъ. Англійскитѣ министри, обаче, не бѣхѫ на това мнѣніе. Тѣ не мислѣхѫ че онѣзи кланія бѣхѫ достаточни да почернятъ Турчина или да подкопаятъ правото му за исключително владѣніе. Наполеонъ ся намѣси въ вѫтрѣшнитѣ работи на Турція и възстанови мира. Англійското правителство ся съгласи тогава да ся накажатъ нѣкои отъ злодѣйцитѣ и да ся постави въ Ливанската область Христіанскій управитель. Това бѣ всичкото наказаніе на Турцитѣ за голѣмитѣ имъ ужаси въ онъзи область.

Критското Възстаніе.

Турскитѣ угнетенія си слѣдвахѫ както другѫдѣ тъй и въ Критъ, дѣто жителитѣ не можѣхѫ вече да търпятъ и най-послѣ ся рѣшихѫ да възста-

---

1) Evidences of Turkish Misrule, отъ H. Richard. M. P. стр. 31—34.

нѫтъ противъ угнетителитѣ си. Когато избухнѫ въстаніето въ онзи островъ, на 1866, точно 10 години слѣдъ подписваніето на Паризскій договоръ, поведеніето на Англійското правителство бѣ странно. То никакъ не съчувствуваше съ стремленіята на страдующитѣ, които искахѫ да отхвърлятъ отъ себе си несносното иго на тиранитѣ. Руссія, както споменѫхъ другѫдѣ, ся постара да заинтересува Западна Европа въ полза на Критянитѣ, и нѣкои отъ Силитѣ почнѫхѫ да съчувствуватъ съ страдущитѣ, нъ Англія не бѣ на мнѣніе че трѣбваше да ся помага на Христіанитѣ. Англійски чиновници земаха началство въ турската флота, и отидохѫ да ся біятъ срѣщо възстанѫлитѣ Гръци. Англичанинътъ Хобартъ паша, които напослѣдно врѣме биде почетенъ въ Англія по единъ най-блѣскавъ начинъ, бѣ человѣкътъ който смаза горкитѣ Критяни.

Една постѫника на министерството на Англія показва най-ясно като какви бѣхѫ чувствата на онова правителство къмъ Критянитѣ. Когато Турскитѣ войски опустошавахѫ Критскитѣ области, тѣ оставяхѫ много бездомни людіе, вдовици и сирачета, които нѣмахѫ дѣ главитѣ си да подслонятъ. Мнозина частни Европейци и Американци ся завтекохѫ на помощь на онѣзи злощастници, като ги снабдяваха съ нѣкои нуждности и ги прѣносвахѫ въ Гръція. Много людіе и отъ Англія съчувствувахѫ съ страдающитѣ и ся стараехѫ да имъ помагѫтъ. Между тѣзи человѣколюбци бѣше и Англійскій консулъ, Г-нъ Диксонъ. Той ся стараеше да помага на бѣднитѣ и настани единъ Англійскій параплувъ да ги прѣноса на безопасно мѣсто въ Гръція. Щомъ, обаче, мини-

стерството въ Англія ся научи за това человѣколюбиво дѣло на консула си, то му запрѣти да не върши вече такива дѣла, защото тѣ били противни на договоритѣ. Да ся помага на угнетенитѣ Христіани бѣше нарушеніе на договоритѣ, но да ся помага на угнетающитѣ Мухамедани не бѣше нарушеніе на онѣзи договори. Англійскій министръ писа че това поведеніе на консула и на Англійскій параплувъ можѣше да направи Христіанитѣ да ся измамятъ да помислятъ че Англія бѣ на тѣхна страна и бѣ готова да имъ помага. За да не би горкитѣ Гръци въ Критъ да помислятъ това, Англійското правителство заповѣда да ся отсѣче всѣка надѣжда на Христіанитѣ за помощь отъ Англія. Съ тъзи постѫпка то явно казваше на Христіанитѣ Гръци, вій сте възстанѫли противъ Турцитѣ, но знайте че Англія не само не одобрява поведеніето ви, но го и осѫжда; домоветѣ ви могѫтъ да ся съсипатъ, имотътъ ви да ся ограби, синоветѣ ви и дъщеритѣ ви да ся обезчестятъ, да ся заробятъ или да измрѫтъ отъ гладъ и отъ студъ, но ній нито съчувствувами съ вашитѣ стремленія нито ще ви притечемъ на помощь. Думитѣ ни могѫтъ да ся видятъ строгички, но това поведеніе неможе да ся истълкува по никой другъ начинъ; както и да го разгледвашь, това е заключеніето.

Никой другъ, може би, не е осѫдилъ тъзи политика на Англійското правителство толкозъ строго колкото самитѣ Англичани. „Англія сама, или по-право министрътъ на Англія,“ казва прочутій Англійскій историкъ, Г-нъ Фрименъ. „трѣбва да поне*се срама за дѣто* тъй хладнокръвно ся запрѣти да

не ся изважцатъ старци и баби, дѣца и безпомощни людіе отъ всѣкой видъ изъ челюститѣ на варваритѣ. Дѣлото е безъ всѣко съмнѣніе; то е писано въ една Синя Книга; никой человѣкъ не може да го откаже; никой добръ человѣкъ не може да го оправдае. Не може да бѫде по-черна страница въ Англійската исторія, нито по-черна страница въ исторіята на человѣческото естество.»[1])

Нека прѣскочимъ дребнитѣ случки и да дойдемъ до най-послѣднитѣ събітія, които сѫ отъ най-голѣма важность за насъ Българитѣ. Политиката на Англійското правителство спрямо Христіанитѣ въ Турско, особно спрямо насъ Българитѣ, най-ясно ся е показала прѣзъ послѣднитѣ три четири години.

Обѣщаніята на Турція Неспълнени.

Двадесетъ години бѣхѫ ся изминѫли слѣдъ подписваніето на прочутій Паризскій договоръ, чрѣзъ който западна Европа прѣдаде Христіанитѣ въ Турско на Султанитѣ и на тѣхнитѣ паши съ това условіе, че тѣзи послѣднитѣ щѣхѫ да направятъ голѣми прѣобразованія въ държавата си. Понапрѣдъ и прѣзъ продълженіето на тѣзи години сѫ ся издавали тържественно славни Хати-шерифи, Хати-Хумаюми, Ирадета и Фирмани, но тѣ всички сѫ били почти мъртва буква — черно или жълто мастило на бѣла хартія. Горкитѣ Христіани въ Сирія, въ Критъ, въ Босна и Херцеговина, въ Българія и другѫдѣ най-добрѣ знаѭтъ колко сѫ стрували и какъ сѫ ся ис-

1) The Ottoman Power In Europe, отъ E. A. Freeman, стр. 208.

пълнявали тѣзи славни Султанови хатове. Всички тѣзи документи не сѫ били друго освѣнъ толкозъ разни прахове чрѣзъ които сѫ ся запрашвали очитѣ на западна Европа.

Наистина, прѣзъ това врѣме въ Турція сѫ станѫли много промѣненія. Прѣди Кримската война Турція нѣмаше никакви дългове. Слѣдъ онова врѣме, за да направи своитѣ славни прѣобразованія, тя е заемала отъ западна Европа, особно отъ Англія, огромни количества пари тъй щото при избухваніето на възстаніето въ Херцеговина тя бѣ задлъжнѣла 180,000,000 лири англійскій. Цѣлъ свѣтъ знае въ що сѫ ся употрѣблявали тѣзи пари. Съ една часть отъ тѣхъ сѫ ся построявали сараи и крѣпости, и сѫ ся купували флоти, топове, пушки и други военни припаси. Съ думата прѣобразованіе, Портата разбираше че трѣбваше да стегне узитѣ си върху завладенитѣ Христіани тъй щото да изгубятъ тѣ всѣка надѣжда за избавленіе; това е и вършила. Съ друга часть отъ заемитѣ сѫ ся удоволствували агитѣ, „84,000,000-тѣ анг. лири,“ казва Г-нъ Т. Милнеръ „заемени прѣзъ 1871, 1872, 1873 и 1874 можѣхѫ, колкото за полезность, да си хвърлятъ въ Босфора; защото тѣ всички сѫ отишли въ джобоветѣ на обвезателитѣ и на Турскитѣ чиновници, и сѫ спомогнѫли на расточителнитѣ раскошности на харема при Долма Багче.“ [1])

Нека прѣскочимъ серіозностьта и да кажемъ нѣкои други прѣобразованія които сѫ били извър-

1) The Turkish Empire, отъ Rev. T. Milner, London, *стр. 228.*

шени. Султанътъ, пашитѣ му, бейеветѣ му и много други Турци сѫ почнѫли да носятъ френски дрехи и бѣли рѫкавици; още повече, Султанътъ е обѣдвалъ два пѫти съ госпожи! Снорѣдъ както нѣкои Турколюбци сѫдятъ, това послѣдното може би е едно отъ най-голѣмитѣ прѣобразованія които Турчинътъ е направилъ; защото когато България ся поеше съ невинна кръвь, проливана отъ Шевкетовци, единъ дописникъ въсхитително пишѣше въ *Лонд. Таймсъ*, че Султанътъ ся срѣщнѫлъ съ Г-жа.... и че това велико събитіе щѣло да има най-голѣмо вліяніе въ прѣрожденіето на Турція!

Ако Европа е мислила че такива щѣхѫ да сѫ прѣобразованията които Турція ся обѣща да направи, то тъзи послѣдната вѣрно и точно е испълнила задлъженията си. Но ако съ думата прѣобразованіе ся е разбирало осигореніе на имота, на честьта и на живота на Христіанина както и на Мухамеданеца, равенство между Христіане и Мухамеданци, истинна гражданска и религіозна свобода, подобрѣнія на земледѣлісто, на художествата, на учебнитѣ заведенія, на търговіята и на много други нѣща които просвѣщена Европа въ своитѣ си дѣла брои за истиненъ успѣхъ и за истинни прѣобразованія, тогава Турція не бѣ и не е испълнила почти ни едно отъ тѣхъ.

Наистина, Христіанскитѣ народи много сѫ напрѣднѫли въ нѣкои отъ тѣзи нѣща, но не ся подиграваи съ Българитѣ, съ Гръцитѣ и съ Ерменцитѣ да имъ казвашь че Турското правителство имъ е помогнѫло нѣщо въ тѣзи имъ стремленія, защото противното е *било* истината. Турчина хладнокръвно

знра науката, търговията и всѣкой видъ прѣозованіе и напрѣдваніе. Въ името на правдата, не іте гледа въ Цариградъ, особно въ Галата и въ ра, за да узнаете дали Турція е испълнила обѣаніята и задълженіята си. Ужаснитѣ кланія въ Ли анската область станѫхѫ четири години слѣдъ подписваніето на Парижскій Договоръ и слѣдъ Хати-Хумаюна, а 20 години слѣдъ славнитѣ султанови обѣщанія въ Хати-Шерифа; опустошеніята въ Критъ ся случихѫ точно десеть години слѣдъ онзи документъ; ужаситѣ въ Босна, въ Херцеговина, въ Солунъ и другѫдѣ въ България ся случихѫ двадесеть години слѣдъ Хати-Хумаюна и слѣдъ много други славни и тържественно прогласени султанови фирмани. Дребни нѣща не спомѣнувамъ сега, защото не ще ми постигне врѣме, нито пакъ е потрѣбно за Българитѣ, да доказвамъ че снопіетѣ, сѣното, житото, овціетѣ, коніетѣ, воловетѣ, синоветѣ и дъщеритѣ даже и животътъ на Христіанитѣ въ Турско сѫ били въ постоянна опасность и че често сѫ ся отнѣмали отъ тѣхъ.

Че Турція не бѣ испълнила задлъженіята си спрямо Христіанскитѣ си подданници е общо припозната истина. Мнозина Европейски и други пѫтници и испитуватели върху тозц прѣдмѣтъ, нѣкои отъ тѣхъ Англичани, едногласно подтвърдяватъ това. Понеже величината на книгата не ми позволява да извлѣка нѣщо отъ списаніята на нѣкои отъ тѣзи пѫтници, азъ сега ще спомѣнѫ свидѣтелството н най-високитѣ официялни лица въ Европа. Германскій, Австрійскій и Рускій императори и министр *тѣ имъ официялно* исповѣдахѫ тъзи истина чрѣ

Андрашіевата Нота; тъй сѫщо и Французскитѣ, Италіянскитѣ и Англійскитѣ министри исповѣдахѫ сѫщата истина чрѣзъ одобрѣніето на тъзи Нота.

Нека чуемъ особно свидѣтелството на Лордъ Дерби, чіето правителство е иждивило много трудъ, много пари и даже много кръвь за подкрѣпленіето на Турската държава. На 13/25-ій Януарій 1876, той писа на Сѫръ Хенри Елліота, Англійскій посланникъ въ Цградъ, така: „Прѣдложеніята на Контъ Андраши значатъ съвсѣмъ малко повече отъ едно поканваніе щото Нортата да испълни Хати-Шерифа на Гюлхането отъ 1839, Хати-Хумаюна отъ 1856 и Ирадето и Фирмана отъ 2-й Октомврій и 12-й Декемврій 1875; вкратцѣ, че мѣркитѣ за подобрѣніе състояніето на немусулманското и на селското населеніе въобще въ имперіята, които сѫ били обнародвани публично, трѣбва да ся турятъ въ практично приложеніе.“ (1) Т. е. Хати-Шерифа отъ 1839, Хати-Хумаюна отъ 1856 и другитѣ султанови фирмани не сѫ били турени въ практика, тѣ сѫ били до сега мъртва буква и състояніето на Христіанитѣ не е било подобрѣно; сега Контъ Андраши изисква отъ Портата да испълни обѣщаніята си. Пакъ на 8/20-ій Ноемврій, когато испрати Маркизъ Сализбери на Конференціята, Лордъ Дерби каза: „Напраздно е за Портата да очаква че силитѣ ще бѫдѫтъ задоволни съ прости увѣренія които толкозъ често сѫ давани вече и за които ся е доказало че толкозъ несъвършенно сѫ били испълнени.“ 2) Това свидѣтелство Лордъ Дерби даде

1) Cassell's History of The Russo-Turkish War, London, стр. 678.

2) Cassell's History of The Russo-Turkish War, стр. 74.

когато той бѣ министръ на иностраннитѣ дѣла въ Англія и неговото свидѣтелство е едно отъ най-важнитѣ върху този прѣдмѣтъ. На 25-й Януарій и на 20 Ноемврій 1876, 37 години слѣдъ проглашеніето на Хати-Шерифа и 20 год. слѣдъ Паризскій договоръ и слѣдъ Хати-Хумаюна, Англійското правителство добрѣ знаеше че Турція не бѣ испълнила задлъженията си и че състояніето на Христіанскитѣ народи, които Паризскій договоръ прѣдаде на Турціи, не бѣ подобрѣно.

Сега, въ името на правдата и на чоловѣчещината, ній питами какво струваше единъ договоръ когато единъ обвезатель не само не бѣ го испълнилъ, но бѣ го нарушилъ нѣколко пѫти по най-низски и достоосѫдителни начини? Само Христіанитѣ ли трѣбваше да държатъ задлъженията си въ това отношеніе когато не само имотъ и честь, но и животъ бѣ въ най-голѣма опасность? Кое заведеніе, кое дружество подъ синето небе дѣйствува по такива нелѣпи начала? Кои държавни мѫжіе водятъ частнитѣ си дѣла спорѣдъ това правило? По коя нравственна или гражданска философія ся настояваше върху Христіанитѣ да не нарушаватъ единъ уговоръ който е билъ нарушенъ нѣколко пѫти отъ Мухамеданцитѣ? Европа, която бѣ прѣдала тѣзи злощастни народи въ рѫцѣтѣ на Турцитѣ не бѣ ли длъжна прѣдъ Бога и прѣдъ чоловѣчещината да нагледва какво ставаше съ тѣзи злощастни людіе и да принуди угнетителитѣ да испълнятъ обѣщанията си и задлъженията си?

Нѣкои технически дипломати утвърдяватъ че *Берлинскій Договоръ* не давалъ това право на Евро-

на. Прѣди да пріематъ че Европа имаше право да ся намѣсва въ вѫтрѣшнитѣ дѣла на Турція тѣ искатъ да видятъ въ онзи документъ думи подобни на тѣзи: „Ній ся обвезвами да нагледвами Христіанитѣ въ Турско, и ако тѣ ся опеправдаватъ ній незабавно ще пратимъ войскитѣ си противъ Портата.“ Това, обаче, е притворно тълкованіе на договора. За правото разбираніе на значеніето му, необходимо потрѣбно е да ся зематъ подъ вниманіе обстоятелствата въ които той ся съчини и подписа. Руссія бѣ обявила война противъ Турція въ защита на Христіанскитѣ подданници на послѣднята. Прѣди да отидѫтъ противъ Руссія, Англія, Франція, Австрія (съ тѣхъ ся съедини и Пруссія въ това дѣло) ся съгласихѫ въ единъ протоколъ да ся стараѭтъ да осигорятъ граждански и религіозни права за Христіанитѣ въ Турско. Въ четвъртата точка на прѣдварителнитѣ условія за разискуваніе въ Паризскій Конгресъ има тѣзи думи: „Понеже размишленія ставатъ между Австрія, Франція, Велика-Британія и Високата Порта, за да ся осигорятъ на Христіанскитѣ подданници на Султана религіозни и граждански права, Руссія ще ся покани, когато стане миръ, да ся присъедини на това.“ [1]) Кой има право, и може съвѣстно, да каже че договоръ направенъ подъ такива обстоятелства и съ такива условія не е задължителенъ и на двѣтѣ страни?

Това, обаче, не е всичко. Паризскій Договоръ не може справедливо да ся разгледва безъ Хати-Хумаюна, който Портата прогласи тогава. Тѣзи два до-

1) History of The Ottoman Turks, E. S. Creasy, стр. 540.

кумента сѫ ся извършили въ сѫщитѣ обстоятелства и сѫ относятъ, въ нѣкои точки, до сѫщій прѣдмѣтъ. Когато сѫ съчинявали Договорътъ, прѣдставителитѣ безъ друго сѫ имали въ ума си Хати-Хумаюна и тѣ говорятъ за него. Може на здраво да ся каже че първата часть на IX-ій членъ на Паризскій Договоръ е съвсѣмъ безмѣстенъ, ако този договоръ може да ся разгледва безъ Хати-Хумаюна. Ето тъзи часть: „Понеже Негово Имп. Величество, въ постоянното си попеченіе за благосъстояніето на подданницитѣ си, е обнародвалъ единъ фирманъ който, като подобрява състояніето имъ безъ разлика на Религія или Племе, изявява щедритѣ му намѣренія къмъ Христіанското населеніе на Имперіята му, и като иска да даде повече доказателства за своитѣ начала въ това отношеніе, рѣшилъ е да съобщи на Обвезающитѣ ся партіи реченій фирманъ, който произлиза произволно отъ Държавната негова воля.»[1]) Тука е мѣстото да ся чете Хати-Хумаюна, който Султана „съобщи на Обвезающитѣ ся партіи.» Като сѫдимъ здраво, прѣдставителитѣ ся подписахѫ и на Хати-Хумаюна както и на договора. Всѣкой ще ся съгласи че онѣзи дипломати не бѣхѫ ся събрали въ онзи конгресъ зада обнародватъ вѣстникарски обявленія. А като обѣщаніята споменѫти въ IX-ій членъ на П. Договоръ, а изложени въ Хати-Хумаюна, не бѣхѫ ся испълнили, то и Обвезающитѣ ся партіи» имахѫ пълно право и бѣхѫ длъжни да ся намѣсятъ въ дѣлата на Турція.

Но да прѣдположимъ противното на това, ка-

1) History of The Ottoman Turks. E. S. Creasy, стр. 541

то кажемъ че силитѣ бѣхѫ ся задлъжили безусловно да не ся намѣсватъ въ дѣлата на Турція, което никакъ не е право, и въ който случай Паризскій Договоръ би билъ едно отъ най-чудноватитѣ и най-беззаконнитѣ дипломатически произведенія, тогава право ли бѣ за тѣхъ да държатъ задлъженіята си и да настояватъ върху ненамѣсваніето въ полза на страдущитѣ, когато чрѣзъ него цѣли области ся излагахѫ на опустошеніе и миліони мѫжіе, жени и дѣца на звѣрско угнетеніе и истрѣбленіе? Кой свѣсенъ человѣкъ мисли че Иродъ бѣше длъженъ да испълни обѣщаніята си на Иродіядината дъщеря и да погуби Ивана Кръстителя?

Ній, обаче, не сми оставени въ тъмнина безъ исторически доказателства върху този прѣдмѣтъ. Наполеонъ безъ друго е разбиралъ значеніето на Паризскій договоръ, който ся подписа въ столицата му. Но той не разбираше че чрѣзъ онзи документъ ся даваше на Турція право да прави съ Христіанскитѣ си подданници каквото искаше, и на 1860 той ся намѣси въ вѫтрѣшнитѣ работи на тъзи държава. Да оставимъ Руссія на страна, Австрійскій и Германскій императори, Италіянскій царь и Французскій прѣдсѣдатель и министритѣ имъ трѣбва да сѫ разбирали значеніето на онзи договоръ. Но чрѣзъ Андрашіевата Нота и чрѣзъ Берлинскій Мемурандумъ тѣ ясно и официялно обявихѫ на цѣлъ свѣтъ какъ тѣ разбирахѫ Паризскій Договоръ; чрѣзъ онѣзи два документа тѣ обявихѫ двѣ главни нѣща върху този прѣдмѣтъ, *първо* че Портата нѣмаше право да прави съ Христіанскитѣ си подданници каквото щѣше, и *второ*, че Христіанскитѣ правителства, които подпи-

сахѫ онзи договоръ, имахѫ право и бѣхѫ дължни да ся намѣсятъ и да принудятъ тъзи сила да испълни много нѫти обѣщанитѣ но неиспълненитѣ си задълженія. Това тълкованіе на Паризскій Договоръ най-послѣ ся подтвърди отъ всичкитѣ сили чрѣзъ Цариградската Конференція.

При всичко това, обаче, нѣкои отъ министритѣ на Велика Британія подкрѣпявахѫ Турція въ беззаконитѣ ѝ дѣла.

Възстаніето въ Херцеговина.

Състояніето на Христіанитѣ бѣ твърдѣ унизително. Чашата на горчевинитѣ бѣ ся прѣпълнила и прѣлѣла. Жителитѣ не можѣхѫ вече да търпятъ. Най-послѣ, прѣзъ Юлій 1875, въ Херцеговина избухнѫ възстаніе противъ Турскитѣ угнетенія. Първитѣ заявленія бѣхѫ противъ огромнитѣ данъци, противъ грубій начинъ на събираніето имъ, и противъ несигорностьта на имота и живота на Христіанитѣ. Борбата постоянно земаше по-голѣми размѣри, и водителитѣ на възстанницитѣ молихѫ нѣкои Европейски правителства да имъ помогнѫтъ. Испърво нѣкои западни държавни мѫжіе ся двоеумѣхѫ що да правятъ, като ся бояхѫ да не би чрѣзъ тѣзи малки заплитанія да ся отвори страшній Източенъ Въпросъ. Прѣзъ Августъ (1875) нѣкои отъ Европейскитѣ правителства съвѣтвахѫ Турція да прати въ Херцеговина една коммисія за да прѣгледа работитѣ и да поправи злото. На 2-ій Октомврій и 12-ій Декемврій Султанътъ издаде ираде и фирманъ, чрѣзъ които ся давахѫ нѣкои правдини на Христіанитѣ въ онѣзи о-

бласти, но тѣзи послѣдни твърдѣ добрѣ знаехѫ колко чинятъ Султановитѣ фирмани и възстаніето си слѣдваше.

Андрашіевата Нота.

Около края на онъзи година (1875), Рускій, Австрійскій и Германскій императори почнѫхѫ да ся споразумѣватъ помежду си относително до работитѣ въ Турско. Тѣ ся съгласихѫ да пратятъ до другитѣ сили и до Турція едно окрѫжно писмо, въ което да изразятъ своитѣ мнѣнія касателно до плачевното състояніе на работитѣ въ послѣднята държава. Съчиненіето на онова писмо или нота ся възложи на Контъ Андраши, Австрійскій министръ, и по тъзи причина то ся нарича Андрашіева Нота. Ній ѥми видѣли по-горѣ какво Лордъ Дерби казваше за съдържаніето ѝ. Въ нея имаше много хубави внушенія. Тя ся пріе отъ всичкитѣ сили, включително и Англія, и ся подаде на Турското Правителство въ Цариградъ на 19/31-ій Януарій 1876. Христіанскитѣ народности въ Турско почнѫхѫ да ся радватъ като видѣхѫ че и Англія начнѫ да дѣйствува въ тѣхна полза. Отъ тъзи Нота, обаче, не можѣше да излѣзе нищо, защото тя бѣше само една хубава проповѣдь на Турчина, но Турчинъ въобще отъ проповѣдь не отбира. Ужаситѣ въ възстанѫлитѣ области ся продължавахѫ.

Възстаніето въ България и Убійството на Консулитѣ въ Солунъ.

Работитѣ въ България бѣхѫ за нетърпѣніе. По причина на възстаніето въ Херцеговина, Турцитѣ и

Черкезитѣ още повече разсвирепѣхѫ и злодѣйствувахѫ. Чети отъ Черкези кръстосвахѫ по разни мѣста и ограбвахѫ имота на Българитѣ, а често убивахѫ и человѣци. Народътъ подава́ много жалби на Портата за защита противъ тѣзи постоянни и свирепи злодѣйци, но тъзи послѣднята не обръщаше вниманіе на народнитѣ жалуванія. Най-послѣ, прѣзъ втората половина на Априли 1876 г., избухнѫ възстаніето въ Панагюрище и въ Копривщица, у Българія. Слухътъ за това възстаніе потърси не само Турція, но и всички нейни подкрѣпители, които виждахѫ че не щѣхѫ могѫтъ да избѣгнѫтъ отваряніето на Источній Въпросъ. Турското правителство прати дивитѣ си орди противъ Българскитѣ възстанници.

Когато тѣзи орди вършѣхѫ ужаси върху невинитѣ Български жени и дѣца, друга Турска сгань въ Солунъ нападнѫ на Французскій и на Германскій консули и ги умъртви по единъ най-свирепъ начинъ. Това ужасно дѣло ся извърши прѣзъ 19-ій вѣкъ, въ Европа, у единъ отъ най-търговскитѣ и най-напрѣднѫлитѣ градове подъ Турската власть, при едно хубаво Европейско пристанище, дѣто има Европейски кораби, Европейски търговци и Европейски учебни заведенія, още и Турска редовна войска; то ся извърши прѣдъ самитѣ очи на валіята, на високи Турски духовни лица и на други първенци, и на редовна Турска войска; извърши ся *точно двадесетъ години, слѣдъ подписваніето на прочутій Паризскій Договоръ.* А защо? Защото нѣкои Христіане (не консулитѣ помнѣте) бѣхѫ ся покусили да *избавятъ* едно бѣдно момиче отъ потурчваніе.

Нѣкои турколюбци даватъ разни извиненія за това ужасно и варварско дѣло на Турцитѣ, но тѣ не могжтъ да закріятъ отъ безпристрастнитѣ и здравомислящитѣ, важній урокъ който това събитіе учи свѣта—то явно и практично показва какви сж Турцитѣ. Нека помнимъ че момичето бѣ насилено да ся потурчи. И ако тѣ извършихж такова ужасно дѣло въ Солунъ, и то на Европейски подданници, — още повече на консули Французски и Германски — какво не ще си позволятъ да вършатъ въ такива тъмни мѣста като Батакъ, Бояджикъ и другждѣ дѣто не ги вижда другъ освѣнъ бѣдни и беззащитни Българе или други Христіане подъ Отоманска власть?

Берлинскій Мемурандумъ.

Ужасното убиваніе на консулитѣ възбуди негодованіето на цѣла Европа. При това, опустошеніята въ България, въ Босна и въ Херцеговина смѣдвахж. Тритѣ сѣверни сили бидохж принудени отъ человѣколюбіе да зематъ други мѣрки относително до работитѣ въ Турско. Министритѣ на Руссія, на Австрія и на Германія ся събрахж въ Берлинъ, въ началото на Май 1876, и съчинихж едно окржжно писмо, което е извѣсно съ името Берлинскій Меморандумъ. Тѣ прѣдложихж този меморандумъ за одобрѣніе на Италія, на Франція и на Англія. Първитѣ двѣ сили го одобрихж, но Англія отказа да стори това. А защо министритѣ на Велика Британія не одобрихж онзи мемурандумъ? Защото въ него ся съдържаше нѣщо повече отъ проста проповѣдь на Султана; защото въ него ся казваше че ако Портата не испълнѣше задълженіята си, силитѣ щѣхж да дѣйствуватъ спо-

рѣдъ както имъ ся видѣше за добрѣ, като земѣхѫ нѣкои „дѣйствителни мѣрки" за умиротвореніето на работитѣ въ Истокъ. По тъзи причина Англійското правителство отказа да одобри онзи документъ.[1])

Дълга опитность бѣ доказала на цѣлъ свѣтъ, че само съ прости проповѣди Турція почти нищо не дава на Христіанскитѣ си подданници, но при всичко това щомъ ся зѣ една стѫпка която клонѣше да накара Портата да испълни задлъженіята си, Англійското правителство не само че не одобри тъзи мѣрка, но почнѫ да противодѣйствува и да ся старае въ защита на Турція. То ся рѣши да защищава ненарушеніето на Паризскій Договоръ, безъ да земе въ смѣтка че Турція бѣ нарушила онзи документъ нѣколко пѫти, и тъй станѫ спънка за мирното рѣшеніе на источнитѣ заплетени работи. То ся рѣши да ся бори за „цѣлостьта" и за „независимостьта" на Турція, но ще видимъ какъ то упази тъзи цѣлость и независимость.

Нѣкои турколюбци горчиво осѫдихѫ тримата императори за поведеніето имъ спрямо Турція; нѣкои даже ги нарекохѫ „съзаклѣтници" противъ една пріятелска държава.[2]) Тѣ ся радвахѫ и ублажавахѫ себе си за дѣто правителството имъ отхвърли Берлинскій Меморандумъ и тъй го унищожи, но цѣлъ свѣтъ знае днесь колко съсипитилни сѫ били слѣдствіята за самà Турція на тъзи постѫпка на Англійското правителство.

Лондонскій Таймсъ послѣ горестно жалѣше за

1) The War In The East, отъ A. J. Schem. стр. 186.

2) Cassell's J. History of The Russo-Turkish War, стр. 12.

дѣто Англія не пріе онзи меморандумъ. Освѣнъ редакторитѣ на *Таймсъ*, на *Дейли Нюсъ* и на други вѣстници, много други високи лица въ Англія осждихж правителството си за тъзи му постжпка. Върху това явно ся говори даже въ парламентарнитѣ важни разискванія. Онѣзи Англичане конто ся хвалѣхж за унищоженіето на Берлинскій Меморандумъ, казалъ Маркизъ Хартингтонъ, не могжтъ сега да ся радватъ като сж принудени да посрѣдствуватъ, може би, за самото сжществованіе на Турція. „Азъ не искамъ да повтарямъ убѣжденіето си,“ казалъ Лордъ Гранвилъ, „толкозь пжти изразено, че послѣдующитѣ злощастія ся длъжатъ на онова нещастно поведеніе къмъ Берлинскій Меморандумъ.“ [1]) Пѣма нужда да казвамъ колко ся наскърбихж Христіанскитѣ жители въ Турско отъ това поведеніе на Англія.

Англійската Флота.

Щомъ като отказа да пріеме Берлинскій Меморамдумъ, Англійското правителство незабавно испрати силна своя флота въ Бесикскій заливъ у Архипелагъ, при входа на Дарданелскій протокъ. Това биде на 3/15-й Май, 1876. Флотата ся испрати на сжщото мѣсто, дѣто друга такава флота бѣ ся испратила на 1853, въ подобни обстоятелства. Правителството не яви нито на своя народъ, нито на Европа, защо испрати тъзи си флота на онова мѣсто, но цѣлъ Христіанскій и Мухамеданскій Истокъ найправо тълкуваше значеніето на тъзи стжпка. Най-

1) The Times, London, 18 January. 1878.

напрѣдъ мнозина мислѣхѫ че флотата бѣ ся испратила въ защита на Христіанитѣ, и тѣ много ся възрадувахѫ, но това мнѣніе твърдѣ заскоро извѣтрѣ отъ всѣкого; и Христіани и Мухамедани вѣрвахѫ че тя бѣ ся испратила да защищава Турція, и колкото врѣмето ся продължаваше толкозъ това мнѣніе повече ся подтвърдяваше. Турцитѣ въ Цариградъ и другѫдѣ рѫкоплѣскахѫ като вѣрвахѫ че това Англійско заявленіе бѣ въ тѣхна защита, а Христіанитѣ навождахѫ глава и ся очудвахѫ на дѣлата на просвѣщенна Англія.

Мнозина и между Англичанитѣ у Англія почнѫхѫ да разискватъ този въпросъ и искахѫ да узнаѭтъ защо ся е испратила флотата имъ въ Бесикскій закивъ, но министерството не даваше отговоръ. Негодованіето и съмнѣніето върху този прѣдмѣтъ постоянно ся уголѣмяваше между народа. Найпослѣ една голѣма и вліятелна народна депутація ся прѣдстави, на 2/14 Юлій 1876, прѣдъ министрътъ на външнитѣ дѣла, Лордъ Дерби, и настояваше за миръ и непосрѣдствованіе въ полза на Турція. Онъзи почитаема депутація не одобри пращаніето на флотата въ Бесикскій заливъ. Тогава Лордъ Дерби каза за първъ пѫть, че флотата била пратена тамъ по исканіето на Сѫръ Х. Елліота, „за защита на Христіанитѣ срѣщо нѣкое възможно избухваніе на Мухамеданскій фанатизмъ.“ [1]) Азъ не казвамъ че не е било тъй, но истина е че почти никой въ Истокъ не бѣ на това мнѣніе. Лордъ Бикънсфилдъ, обаче,

---

1) Bulgarian Horrors, отъ R. Hon W. E. Gladstone, *стр. 22.*

подиръ двѣ седмици даде съвсѣмъ друга причина за испращанието на флотата. Въ едно парламентарно разискване на 18/30-ій Юлій, той каза че тя бѣ ся пратила „не да поддържа Турската Имперія, но да защищава Британска Имперія.“ [1]) Добрѣ, всѣкои знае по кой начинъ Англійското правителство защищава своята имперія, и изяснението на Лордъ Бикънсфилда напълно оправдава мнѣнието на Истокъ, че флотата бѣ ся испратила въ защита на Турція, и послѣднитѣ събитія доказахѫ това по единъ неопровергаемъ начинъ.

Нѣкои членове отъ Англійското правителство ся оплакваха̑ ѫ че намѣрението имъ въ испращанието на флотата ся тълкуваше криво. Но защо не ся тълкувахѫ криво и намѣренията на другитѣ Европейски правителства? Въ Турски води ся испратихѫ тогава Германскій, Французскій, Рускій, Австрійскій и Италіянскій военни кораби; защо не ся сбърка нѣкой Турчинъ или нѣкой Христіанинъ да помисли че нѣкой отъ онѣзи кораби бѣ ся испратилъ да защищава Турція? Както и да е, цѣль свѣтъ знае днесь че онъзи силна флота не е сторила никакво добро на Христіанитѣ. Колкото за Турцитѣ, тѣ сами знаѭтъ какво е направила тя за тѣхъ.

Кланията въ България.

Азъ нѣма да ся стараѭ да доказвамъ на Българина че въ неговото отечество сѫ ставали ужасни кланія и опустошенія; защото не би било друго освѣнь низко поруганіе да ся доказва на Българитѣ

1) Cassel's History of The Russo-Turkish War, стр. 10.

онова което тѣ сами сѫ видѣли и прѣтеглили. Азъ само ще посочѭ вкратцѣ какъ сѫ ся гледали тѣзи ужаси въ Англія.

Ній не можемъ да не си припомнимъ съ голѣма скрѫбь че нѣкои отъ ужаситѣ кланія въ нашето отечество ся случихѫ щомъ като Англійската флота ся испрати въ Бесикскій заливъ. Отхвърляніето на Берлинскій Меморандумъ, испращаніето на флотата въ Бесика и поведеніето на Англійскій посланникъ въ Цариградъ направихѫ Турцитѣ да забравятъ себе си отъ въсхищеніе, и тѣ почнѫхѫ да постѫпватъ съ народа ни спорѣдъ най-низскитѣ си щѣнія. „Гявури", свирепо казвахѫ Турцитѣ като мѫчѣхѫ Българитѣ, „нека дойде сега Московецътъ да ви помогне." Англійскій посланникъ въ Цариградъ не само не търсѣше да изнамѣри самъ какво ставаше изъ отечеството ни прѣзъ онѣзи критически обстоятелства, но даже и когато нѣкои частни лица му казвахѫ че ужасни дѣла бѣхѫ ся извършили въ Пловдивското и Сливенското окрѫжія, той не обращаше потрѣбно вниманіе. При това, министерството на Нейно Британско Величество ся показваше като да не искаше ни да чуе за тѣзи свирепства.

Въ Турція, обаче, имаше други иностранници и други Англичани освѣнъ Англійскій посланникъ, и въ Англія, други Англичани освѣнъ министритѣ на Нейно Британско Величество. На тѣзи благородни и человѣколюбиви лица, заедно съ нѣкои наши съотечественници въ Пловдивъ и другѫдѣ, нашій народъ дължи дълбока и вѣчна признателность. Ако да не бѣхѫ тѣ, Турцитѣ и Черкезитѣ, както бѣхѫ почнѫли, щѣхѫ безъ друго да извършатъ повече отъ колкото да

прѣсполовятъ горкій ни народъ и да опустошятъ почти цѣлото ни отечество.

Първій гласъ въ Англія за ужаситѣ въ България, до колкото знаемъ, ся чу на 11/23-ій Юній, чрѣзъ стълповетѣ на свободолюбивій вѣстникъ *Дейли Нюсъ*[1]), който всѣкога е билъ на правата страна. Той мѫжественно защищаваше Съединенитѣ Държави у Америка срѣщо възстанѫлитѣ робостяжатели, той тоже първъ почнѫ да защищава и бѣдна България срѣщо нейнитѣ робостяжатели и пострѣбители. Тѣзи свѣдѣнія му ся испратихѫ отъ Цариградскій му дописникъ, Г. Пирсъ. Въ едно писмо отъ 16 Юній, той казваше, „прѣзъ минѫлій мѣсецъ въ Цариградъ сѫ ся шушнѫли тъмни слухове за ужасни свирености извършени въ България.“ Тогава дописникътъ слѣдваше да покаже какво говорѣхѫ мѣстнитѣ вѣстници и че ужаситѣ въ България може-би да надминувахѫ онѣзи въ Босна и Херцеговина.

Умѣстно е да ся спомѣне тукъ една причина защо Англійскій народъ въобще не знаеше почти нищо за Сѫщинското състояніето на работитѣ въ Турско. Правителството на онзи народъ е порѫчвало на консулитѣ си въ Турція да даватъ колкото е възможно по-благопріятни рапорти за тъзи държава. Освѣнь много други доказателства върху този прѣдмѣтъ, има една случка която доста ясно показва това направленіе на нѣкои отъ Англійскитѣ правителствени мѫжіе.

Когато Сѫръ Хенри Бюлверъ бѣше Англійскій

---

1) Bulgarian Horrors, отъ R. Hon. W. E. Gladstone, M. B. стр. 13.

посланникъ въ Цариградъ, правителството испратило до консулитѣ си въ Турско едно окржжно писмо, въ което изисквало отъ тѣхъ да испратятъ свѣдѣнія за състояніето на страната. Съ това окржжно писмо, посланникътъ пратилъ на консулитѣ по едно друго писмо, въ което имъ поржчвалъ да направятъ рапортитѣ си колкото бѣ възможно по-благопріятни за Турцитѣ. По злощастіе или по незлощастіе, както го рѣчешь вече, единъ отъ консулитѣ пріелъ окржжното писмо безъ онова на посланника. Онзи консулъ написалъ едно точно и вѣрно изложеніе за работитѣ въ Турско и за скърбното състояніе на жителитѣ въ онъзи областъ. Послѣ му пристигнжло и писмото на посланника, и тогава консулътъ писалъ извинѣніе за дѣто бѣ казалъ истината.[1]) Не е чудно, прочее, че народътъ у Англія не знаеше почти нищо за сжщинското състояніе на Христіанитѣ въ Турско. ‹Азъ не ся очудихъ . . нито наскърбихъ› казалъ Лордъ Хартингтонъ на 3-й Ноемв. 1876. "за избухваніето на негодованіето което ся случи при приеманіето на новината за тѣзи свирепости. Тогава за първъ пжть ся отворихж очитѣ на Англія за сжщинскій харастеръ на Турското правителство.›[2])

Гласътъ въ *Дейли Нюсъ* събуди много Англичани отъ дълбокъ сънъ, и тѣ почнжхж най-усърдно да питатъ правителството си за источнитѣ работи. Това заявленіе между Англійскій народъ показва ясно че множество Англичани сж подкрѣпявали една

1) The Ottoman Power In Europe, отъ E. A. Freeman, стр. 262.

2) Three Years of The Eastern Question, отъ M. Macloll, *стр.* 135.

политика като сѫ мислили че тя не е била несправедлива, но щомъ почнѫхѫ да ся боятъ че тъзи политика може би да е съсипителна за нѣкои народи, тогава кръвьта имъ възврѣ. Въ Англійскій народъ, види ся, има благородна кръвь, която не може да търпи неправда, когато я знае. Но какво бѣ поведеніето на правителството и на подкрѣпителитѣ му? Министерството ся стараеше по всѣкакъвъ начинъ да скріе отъ народа си както други Турски злодѣянія тъй и ужаситѣ въ България

На 14/26-й Юній, Аргайлскій Дукъ, въ Дома на Лордоветѣ, и Г-нъ Фостеръ, въ Дома на Народнитѣ Прѣдставители, усърдно питахѫ министерството какви свѣдѣнія имаше то относително до онова което бѣ ся обнародвало въ *Дейли Нюсъ* на 23-ій. Въ отговоръ на Г-нъ Фостéра, Г-нъ Дизраели (сега Лордъ Бикънсфилдъ) казалъ: „Ній нѣмами никое свѣдѣніе което да оправдае слуховетѣ на които високопочитаемій Господинъ ся относи.“ [1]) Забѣлѣжѣте добрѣ, на 14/26-й Юній, близо мѣсецъ и половина слѣдъ извършваніето на ужаситѣ, Британското правителство, което ужь бѣ пратило флотата си да защищава Христіанитѣ, не бѣ чуло почти нищо отъ консулитѣ си за дѣлата които бѣхѫ ся извършили въ Доспатскитѣ планини и по разни мѣста въ Пловдивското и Сливненското полета! Благородній Лордъ продължавалъ на 10-ій Юлій: „Азъ нѣмамъ никакво съмнѣніе че е имало свирѣпи дѣла въ България. Възстанническите войни всѣкога сѫ свирѣпи, но азъ ся съмнѣвамъ

1) Bulgarian Horrors, отъ R. Hon. W. E. Gladstone, M. P. стр. 13.

че момичета сѫ били продадени въ робство, и че 10,000 души сѫ били затворени въ тъмници. Азъ, наистина, ся съмнѣвамъ да ли има (въ Турско) затворници за толкова души, или да ли мѫченія сѫ ся вършили въ такъвъ голѣмъ размѣръ между единъ Источенъ народъ (Турцитѣ) който, вѣрвамъ, рѣдко прибѣгнува до мѫченія.» [1]) Освѣнъ това, той казалъ че ако е имало ужаси, тѣ сѫ били извършени и отъ двѣтѣ страни; както Българитѣ на Турцитѣ тъй и Турцитѣ на Българитѣ. На 10-ій Юній, 1876, Лордъ Бикънсфилдъ не вѣрваше че Турцитѣ продаваха и обезчестяваха момичета, и че прибѣгваха до ужасни мѫченія, ако и да знаеше ужаситѣ въ Хіосъ, въ Гръція, въ Сирія, въ Солунъ и другѫдѣ; той даже не вѣрваше да ли въ Турско имаше тъмници доволно за 10,000 души! Ній не можемъ да си истълкувами, серіозно ли говорѣше онзи държавенъ мѫжъ или ся подигряваше съ ужаситѣ мѫченія и страданія на злощастній ни народъ.

Нѣкои Турколюбци похваляваха Г-нъ Дизраели и казваха че изслѣдванията послѣ доказали че той ималъ право да ся съмнѣва, по истината е, че изслѣдванията доказаха неопровергаемо че съмнѣнията и утвърдяванията на онзи мѫжъ бѣха съвсѣмъ безосновни. Да оставимъ многото други доказателства, Г-нъ Беарингъ, Англійскій комисаръ, самъ казва че само въ единъ хамамъ имало затворени повече отъ 260 злощастни Българи, които послѣ ся прѣмѣстили въ единъ ханъ, защото забтіетата не можели вече да влѣзватъ въ хамама по причина на

1) Cassell's History of The Russo-Turkish War, стр. 29.

смъртоносній смрадъ. А колко хамами и ханове има въ Турско? Лордъ Бикънсфилдъ, обаче, не вѣрваше че Турцитѣ могжтъ и хамами и ханове да прѣтворятъ въ затворници. Но най-чудното отъ всичко, може би, е дѣто Г. Дизраели въсхваляваше Черкезитѣ. „Тѣзи человѣци сж живѣли мирно за двадесеть години. Тѣхното поведеніе е било задоволително, и не е имало никакви клѣвети върху тѣхъ за диво обхожданіе. Тѣ сж разработили чифтлици и сж съградили села, и прѣзъ всичкото това врѣме азъ вѣрвамъ че не е имало никакви оплакванія отъ тѣхъ.“ Първъ министръ на Велика Британія ли бѣ лицето което говорѣше тѣзи думи! Имала ли е онъзи държава посланници и консули въ Турско!

Колкото за опозоряваніето и поробваніето на момичета и момчета ще дамъ, за онѣзи които може би още да иматъ нѣкакво съмнѣніе върху този прѣдмѣтъ, едно отъ най-послѣднитѣ и най-испеченитѣ свидѣтелства. Единъ Американскій религіозенъ вѣстникъ „Christian Union“ (Христіанско Единство) е обнародвалъ, на 25-ій Декемврій 1878, едно писмо подъ заглавіе: „Христіански дѣца държани като робіе,“ което дописникътъ му испратилъ отъ Цариградъ съ дата 26-ій Ноемврій 1878. Человѣколюбивій дописникъ, който добрѣ знае що става въ Турція, при друго казва: „Едно отъ най-скърбнитѣ слѣтствія въ опустошеніето на България отъ Турцитѣ е че голѣмо число Христіански дѣца сж били *продадени* и сега ся държатъ като *робіе* въ Цариградъ, Мала Азія, Сирія и Египетъ.“ Ще забѣлѣжж че за освобожденіето на много момичета и момчета отъ заробителитѣ имъ, нашій народъ дължи много

на нѣкои человѣколюбци въ Цариградъ, а особно на единъ Гръкъ, именемъ Стаматіади Спануди, който за това много пѫти излага живота си въ най-голѣма опасность. Споредъ както ся научавамъ, този благодѣтель е билъ принуденъ да побѣгне отъ Цариградъ.

Нека чуемъ и думитѣ на Лордъ Дерби въ онзи случай, т, е. какъвъ отговоръ той даде на 26-ій Юній. „Азъ живо си припомнямъ,“ казалъ той, „за извънреднитѣ и възбудителнитѣ обстоятелства които ни пристигахѫ отъ день на день и отъ седмица на седмица, прѣди деветь години, прѣзъ врѣмето на Критското възстаніе. Азъ дързнѫхъ тогава да изразѭ нѣкакво съмнѣніе за точностьта имъ (на слуховетѣ); сега дързнувамъ да кажѭ че деветь десети отъ онѣзи слухове излѣзохѫ неистинни.“ [1]) Тъй заключаваше благородній Лордъ че и слуховетѣ за ужаситѣ въ България щѣхѫ да излѣзатъ повечето лъжовни, но свѣтътъ знае сега какви сѫ били слѣдствіята на изслѣдваніята. Всичкитѣ безпристрастни изслѣдователи свидѣтелствуватъ че свирепоститѣ на Турцитѣ върху Българитѣ сѫ били ужасни.[2]) Самъ Г-нъ Беарингъ туря числото на убититѣ въ студена кръвь не по долѣ отъ 12,000 души. Лордъ Дерби по-послѣ самъ исповѣдва че е билъ измаменъ въ утвърдяваніята си. Въ депешата си до Сѫръ Х. Елліота, отъ Сеп. 21 1876, той казва че страховетѣ за ужаситѣ на Турцитѣ и Черкезитѣ „сѫ подтвърдени до най-пълната обширность.“ [3])

---

1) Cassell's History of The Russo-Turkish War, стр. 29.

2) The War In The East, A. J. Schem стр. 192.

3) England's Policy In The East, отъ B. H. De Worms, стр. 161.

Попитанъ върху този прѣдмѣтъ, Сѫръ Х. Елліотъ отговори по сѫщій студенъ начинъ че нѣмалъ свѣдѣнія които да оправдаѭтъ слуховетѣ за ужаснитѣ кланія и опустошенія въ България. Извѣстно ни е, обаче, че той имаше нѣкои добри свѣдѣнія върху този прѣдмѣтъ, и можѣше да има още повече ако да не бѣ ся показалъ толкозъ пристрастенъ Турколюбецъ. Но и колкото имаше той не ги съобщаваше на правителството си. Под-консулъ Брофи бѣ му пратилъ отъ Бургасъ нѣкои свѣдѣнія за ужасни дѣла около Бургасъ и въ Бояджикъ, а Сѫръ Х. Елліотъ държалъ този рапортъ въ Цариградъ и едвамъ на 8-ій Сентемврій, когато вълненията у Англія станѫхѫ много голѣми, той го прати съ тѣзи забѣлѣжителни думи: „Приключената депеша отъ под-консулъ Брофи ся види да не е била испратена, както трѣбваше, когато ся е пріела.“ Отъ това е явно колко усърдіе е ималъ посланникътъ да освѣтли правителството си върху ужасното състояніе на Христіанитѣ въ Турція.

Когато министерството въ Лондонъ и Англійскій посланникъ въ Цариградъ, заедно съ подкрѣпителитѣ си въ тъзи политика, ся стараехѫ да намалятъ и даже да покріѭтъ прѣдъ Англійскій народъ ужаситѣ на Турцитѣ върху Българитѣ, частни лица отъ другата страна почнѫхѫ повече да ся интересуватъ върху този прѣдмѣтъ и да искатъ да узнаѭтъ сѫщинското състояніе на работитѣ въ Истокъ. Дописницитѣ на *Дейли Нюсъ,* а по-послѣ и дописницитѣ на Лондонскій *Таймсъ* и на други Англійски вѣстници почнѫхѫ по-често и по-положително да говорятъ за тѣзи ужаси. Но онова врѣме между пра-

вителството и една голѣма часть отъ Англійскій народъ, която ся стрѣснѫ отъ свѣдѣнiята за Турскитѣ свирепости, ся почнѫ една доста силна борба. Повечето Консерватисти бѣхѫ на турколюбивата партiя, а почти всички Либерални усърдно дѣйствувахѫ въ полза на Христiанитѣ. Въ Лондонъ Турколюбцитѣ бѣхѫ доста силни, но вънъ отъ Лондонъ другата партiя бѣ по-силна. Не ще сбърками, мислѭ, ако кажемъ че никога другъ пѫть не сѫ ставали толкозь буйни и толкозь топли заявленiя у единъ народъ за свирепости сторени противъ другъ народъ отъ друго племе, колкото тѣзи които станѫхѫ у Англійскій народъ противъ ужаситѣ извършени върху нашій Българскій народъ.

Високопочитаемитѣ Господа: Глядстонъ, Аргайлскій Дукъ, Фостеръ, Маркизъ Хартингтонъ, Лордъ Гранвилъ и други дѣйствувахѫ въ Парламента и усърдно изискувахѫ отъ министерството си да обърне потрѣбното вниманiе къмъ плачевното състоянiе на страдущитѣ Христiани въ Турско; а вънъ отъ Парламента между народа почнѫхѫ да ставатъ голѣми събранiя, които силно осѫждахѫ Турскитѣ ужаси и правѣхѫ рѣшенiя да настояватъ прѣдъ правителството си щото то не само да не подкрѣпява вече Турската власть, но да почне да работи въ полза на страдущитѣ, или поне да е неутрално. Спорѣдъ Д-ръ К. Иречекъ, въ Англiя сѫ ставали върху този прѣдмѣтъ около 450 събранiя. Повечето отъ тѣхъ сѫ били доста голѣми като сѫ състоели отъ по нѣколко хиляди души народъ, и много отъ тѣхъ сѫ ся прѣдвождали отъ най-високи личности въ Англiя, като Лордъ Шафтсбери, Уестминстерскій Дукъ и дру-

ги. Освѣнъ това, Г-да Глядстонъ, Брайтъ, Фрименъ, Ричардъ, Смитъ и много други мѫжіе пишѣхѫ статіи по вѣстницитѣ и по періодическитѣ списанія и обнародвахѫ разни брошури и книги въ които доказвахѫ и осѫждахѫ злотворствата на Турцитѣ и призоваваxѫ народа си и правителството си да дѣйствуватъ въ защита на Христіанитѣ. Дружество ся състави въ Лондонъ, „The Eastern Question Association“ (Дружество по Источній Въпросъ), което ся стараеше да печати разни книги по Источній Въпросъ въ защита на Христіанитѣ.

Никой другъ иноплеменникъ, може би, не е говорилъ толкозь пріятелски и не е дѣйствувалъ толкозь усърдно за доброто на другъ народъ, колкото горѣспомѣнѫтитѣ и други правдолюбиви лица въ Англія сѫ говорили и дѣйствували за доброто на нашій народъ, и мене е жално че не могѫ въ тъзи книжка да направѭ нѣколко извлѣченія отъ тѣхнитѣ скаски и списанія. Тукъ ще извлѣка, обаче, една частъ отъ думитѣ на Високопочитаемій Г-нъ Глядстона, бившій първъ министръ на Велика Британія. Слѣдъ като говори за кланіята въ България и за Источній Въпросъ, той сключава съ слѣдующитѣ забѣлѣжителни думи:

„Азъ ся повръщамъ на, и свършвамъ съ онова което е и Конецътъ и Началото на този великъ и най-плачевенъ прѣдмѣтъ. Единъ старъ слуга на Короната и на Държавата, азъ умолявамъ съотечественницитѣ си, на които може би много повече отъ кой да е другъ народъ въ Европа зависи да изискватъ и да настояватъ щото нашето Правителство, което е работило по една посока, ще почне да рабо-

ти по друга, и ще приложи всичката си сила да ся съдружи съ другитѣ Европейски Държави за да ся сполучи прѣкратеніето на Турската испълнителна власть въ България. Нека Турцитѣ да вършатъ сега своитѣ си злодѣйства само по единій възможенъ начинъ, т. е. като очистятъ себе си. Азъ ся надѣвамъ че забтіетата имъ и мюдиритѣ имъ, бинбашінтѣ имъ и юзбашінтѣ имъ, каймакамитѣ имъ и пашитѣ имъ, всичкитѣ до единъ, вкупомъ, ще ся очистятъ отъ областьта която тѣ сѫ опустошили и осквернили. Това съвършенно избавленіе, това най-блаженно спасеніе, е самото възнагражденіе което можемъ да направимъ въ памятьта на онѣзи купища върху купища отъ мъртви тѣла; на опозорената чистота както на майки тъй и на дѣвици и на дѣца; на образованностьта' която е била поругана и посрамена; на законитѣ на Бога или, ако обичашь, на Аллахъ; на нравственното чувство и на человѣчеството въобще. Нѣма ни единъ виновникъ въ нѣкоя Европейска тъмница, нѣма ни единъ человѣкоядецъ въ островитѣ на Южното море, чіето негодуваніе не би ся подигнѫло и възвряло при повтаряніето на онова което ся е извършило, което твърдѣ късно е било испитано, но което още остава не отмъстено; което е оставило задъ себе си всичкитѣ гнусни и всичкитѣ свирепи страсти които го произведохѫ, и което може пакъ да изникне въ друга убійственна жътва .... Никое правителство не е съгрѣшавало нѣкога тъй; никое не е доказало себе си толкозь безмощно за прѣобразованіе. Ако въ тъзи велика криза ся позволи на испълнителната власть на Турція да поднови характера на сѫществованіето си въ България,

тогава отъ началото на гражданското общество нѣма записанъ ни единъ протестъ който человѣкъ е направилъ противъ нетърпимо злоуправленіе, или единъ ударъ който той е ударилъ върху омразно тиранство, който (протестъ или ударъ) не трѣбва отсега да ся счита като вина.»[1])

И Турколюбцитѣ не стоехѫ мирни съ перата си. Тѣ всячески ся стараехѫ и ся стараѭтъ да покажатъ че ужаситѣ въ Българія ся начнѫхѫ първо отъ Христіанитѣ, и че свирепоститѣ на Турцитѣ върху Българитѣ не бѣхѫ твърдѣ голѣми. Единъ историкъ и добръ подкрѣпитель на Турколюбивата политика, като говори за вълненията въ Англія, съ скърбь казва: „Народнитѣ вълненія сѫ били дълбоко подигнѫти, и за нѣколко седмици почти за нищо друго не ся говорѣше или пишѣше освѣнь за дяволското злодѣйство на Турція, и за неправдитѣ противъ Источнитѣ Христіани. Съвсѣмъ ся забрави или ся отрече че Источнитѣ Христіани сами бѣхѫ почнѫли ѧдскитѣ работи, и че *Турцить само повторихѫ* и увеличихѫ злодѣйството което тѣ *бѣхѫ научени*»[2]) отъ Христіанитѣ). Такъвъ е билъ езикътъ на тъзи партія.

Забѣлѣжѣте добрѣ, Турцитѣ вършѣхѫ онова което *бѣхѫ научени отъ Христіанить*! Христіанитѣ въ Хіосъ научихѫ Турцитѣ да ги колятъ, да ги опозоряватъ и да ги заробватъ; Христіанитѣ въ Ливанската область научихѫ Турцитѣ да ги исколятъ и да оставятъ тѣлата имъ на кучетата; Христіанитѣ

1) Bulgariau Horrors, отъ R. Hon. W. E. Gladstone, M. P. стр. 31.

2) Cassell's History of The Russo-Turkish War. стр. 55.

въ Гръція и въ Критъ научихѫ Турцитѣ да ги истрѣбятъ; Христіанскитѣ консули въ Солунъ научихѫ Турцитѣ да ги убіѭтъ по най-звѣрскій начинъ; Христіанитѣ въ България научихѫ Турцитѣ да ги избіѭтъ на купища и да оставятъ труповетѣ имъ на кучетата и на орлитѣ! Нека читательтъ самъ да сѫди на коя страна е истината, и на коя пристрастностьта.

Нѣкои членове на Парламента ся опитвахѫ шесть пѫти да направятъ министерството си да отвори въпроса за кланіята въ България да ся разискува подробно въ онзи Домъ но безъ сполука. Вълненіята между народа противъ Турскитѣ дѣла и противъ турколюбивото настроеніе на министерството постоянно земаше по-голѣми размѣри. Турколюбивата партія почнѫ бърже да губи силата си. Министерството разбра че не ще може да стои срѣщо буйнитѣ заявленія на народа си. Най-послѣ то бѣ принудено да испрати особна коммисія на мѣстата дѣто ся казваше че бѣхѫ ся извършили ужаситѣ за да испита за работитѣ точно. На 7/19-ій Юлій ся испрати Г-нъ Беарингъ, членъ на Англійското консулато въ Цариградъ. На сѫщето врѣме и Г-нъ Скайлѫръ, главній Американскій консулъ въ Цариградъ, придруженъ отъ Князь Чертелевъ, Г-нъ Маг-Геинъ и отъ нѣкои други лица, дойде да изслѣдува сѫщитѣ ужаси. Азъ нѣма да говорѭ за тѣхнитѣ рапорти; ще кажѭ само че нашій народъ длъжи вѣчна признателность на тѣзи безпристрастни изслѣдователи, които доказахѫ по неопровъргаеми начини ужаснитѣ дѣла на Турцитѣ и Черкезитѣ. Освѣнь това, тѣ избавихѫ много наши братія отъ тъмницитѣ и отъ бѣсилата.

Нѣкои противници, между тѣхъ Г. Лейардъ, сѫ ся старали да посочатъ че тѣзи коммисари доста бѣхѫ прѣувеличили числото на убититѣ и другитѣ злотворства, но Г-нъ Беарингъ изново изслѣдува̀ дѣлото си; и повторително утвърди че числото на убититѣ въ студена кръвь не е било по-долу отъ 12,000 души. Тѣзи почитаеми Господа утвърдяватъ, още, че Българитѣ не бѣхѫ направили никакви свирепости въ чистата смисль на думата, върху Турцитѣ и че въ Българското възстаніе не е имало инородни дѣйци.

На 11-ій Августа, 1876, състрадателитѣ съ погинуващитѣ Христіани въ Турско сполучихѫ да ся отвори въпросътъ за кланията въ Българія за разискваніе въ Парламента. Г-нъ Ашлей прѣдложи прѣдмѣта съ особно настояваніе, и неговата стѫпка ся подкрѣпи и отъ двѣтѣ страни на Домътъ. Тогава Г. Дизраели каза че правителството му имало постоянни съобщенія съ посланника си въ Цариградъ, но той и тогава защищаваше Турското правителство и до нѣкждѣ нападаше Българитѣ.[1])

Когато народътъ въ Англія тъй ся вълнуваше и настояваше за наказаніето на злодѣйцитѣ, Сѫръ Х. Елліотъ пишѣше отъ Цариградъ че интереситѣ на Англія изискувахѫ да ся поддържа Турската власть, безъ да ся обръща вниманіе дали 10,000 или 15,000 хиляди Българи сѫ погинѫли въ ужаснитѣ кланія. Депешата му отъ 4-ій Септемврій, 1876, е едно отъ най-чудноватитѣ дипломатически произведенія. Въ нея той казва че Българитѣ сѫ жънѫли

1) Bulgarian Horrors, отъ R. Hon. W. E. Gladstone M. P. стр. 17.

каквото сѫ сѣяли, че той, както и нѣкои други държавни мѫжіе на Англія, ще употрѣби всичкитѣ си сили за поддържаніето на Турція, и че тъзи политика не бива да ся промѣни по причина на ужаситѣ, които станѫли извѣстни на Англійскій народъ. Студеній и турколюбивій начинъ на говореніето му го прѣдставя като да нѣма този человѣкъ никакво съчувствіе съ страдущи тварп, като да нѣма никакво родителско, или братско, или сестринско сърдце.

Ще свършѭ като забѣлѣжѭ че ній много дължимъ на щедритѣ человѣколюбци въ Англія, въ Руссія и другѫдѣ за дѣто тѣ ся притекохѫ съ помощитѣ си и избавихѫ злощастнитѣ ни братія и сестри не само отъ горки страданія, но множество отъ тѣхъ даже и отъ смърть.

Цариградската Конференція и Турската Конституція.

Работитѣ въ Истокъ ставахѫ постепенно по-заплетени. Ужаситѣ въ Босна, Херцеговина и въ Българія ся продължавахѫ. Сърбія и Черногора бидохѫ принудени да ся бѭтъ съ Турцитѣ. Вълненіята между Англійскій народъ бърже нарастявахѫ и Британското правителство разбра че не ще може да стои срѣщо заявленіята на народа си, и за това ся рѣши да дѣйствува повидимому въ полза на Христіанитѣ. Припознавами че и нѣкои отъ членоветѣ на правителството ся убѣдихѫ за голѣмитѣ ужаси на Турцитѣ и искренно искахѫ да ся спомогне на страдущитѣ.

На 5-ій Октомврій и на 4-ій Ноемврій, Лордъ Дерби прѣдложи на силитѣ да стане въ Цариградъ

една международна Конференція, която да размисли срѣдства за умиротвореніето на источнитѣ работи, и за осигореніе имота, честьта и живота на Христіанитѣ въ Турско, на които щѣше да ся даде единъ видъ самоуправленіе (автономія). Конференціята щѣше да ся състави отъ високи държавни мѫжіе. Всичкитѣ сили одобрихѫ прѣдложеніето на Англійското правителство. Прѣдставителитѣ на силитѣ ся събрахѫ и прѣдварителнитѣ засѣданія на Конференціята, въ които не присѫдствуваха Турски прѣдставители, ся продължаваха отъ 11 й до 21-й Декемврій 1876 (н. с.).

Въ тѣзи засѣданія Конференціята рѣши да ся раздѣли България на двѣ области отъ които всѣка щѣше да ся управлява отъ единъ главенъ управитель Христіанинъ, който можѣше да бѫде или Турскій подданникъ или иностранникъ. Силитѣ щѣхѫ да одобряватъ тѣзи главни управители, назначавани отъ Портата. Въ България влизахѫ, споредъ Конференціята, цѣла Сѣверна България освѣнь дѣто ся даваше една часть на Сърбія, по-голѣмата часть отъ Срѣдня България и голѣма часть отъ Южна България или Македонія до задъ градътъ Битоля. Народна войска (милиція) щѣше да ся образува въ България, а Турскитѣ войски щѣхѫ да ся ограничатъ въ крѣпоститѣ и въ главнитѣ градове. Главнитѣ злодѣйци въ ужаснитѣ кланія щѣхѫ да ся накажатъ. На Босна и Херцеговина ся даваха подобни правдини, а на Черногора и на Сърбія ся уставиваха малки части отъ земя. Туряніето въ дѣйствіе на тѣзи и други прѣобразованія за благосъстояніето на цѣлото населеніе отъ всѣкой народъ и

вѣра, щѣше да ся надзирава, за една година, отъ една общенародна коммисія подкрѣпявана отъ чуждестранна войска. Тѣзи бѣхѫ, вкратцѣ, нѣкои отъ главнитѣ рѣшенія на прѣдварителната Конференція.

Засѣданіята на пълната Конференція, въ която имаше и Турски прѣдставители, ся продължавахѫ отъ 11/23-ій Декемврій, 1876, до 8/20 Януарій 1877. Щомъ като ся събрахѫ държавнитѣ мѫжіе, Турскитѣ прѣдставители почнѫхѫ да ся поругаватъ съ тѣхъ. Тѣ казахѫ че възстаніето въ България бѣ ся помирило отъ Турскитѣ власти съ твърдѣ малко жъртви. Тъзи подигравка бѣше толкозъ низска, щото Маркизъ Сализбери, прѣдставитель на Велика Британія, бѣ принуденъ да протестира противъ това грубо заявленіе на Сафветъ паша.

Въ сѫщото врѣме почнѫхѫ да гърмятъ силни топове, които ехтѣхѫ по цѣлій Босфоръ. Турскитѣ прѣдставители явихѫ на Конференціята че гърменіето бѣ въ знакъ на проглашеніето на славната Отоманска Конституція, която Султановото правителство бѣ благоволило да подари на всичкитѣ си подданници. Ній нѣма да доказвами че и това заявленіе на Турція бѣ едно горчиво поруганіе на Европа, прѣдставена въ лицата на най-високи нейни държавни мѫжіе. Достозабѣлѣжително е, обаче, това, че въ този случай Турція постѫпи по сѫщій начинъ както и на 1856. Както тогава, като бѣ ся събралъ Конгресътъ въ Паризъ, Портата прогласи славній си Хати-Хумаюнъ, така и сега, като бѣ ся събрала Конференціята въ Цариградъ, тя прогласи още по-славната си Конституція; и както тогава измами Европа съ голѣмитѣ си обѣщанія, така и сега искаше да

измами Европа съ още по-голѣмитѣ си, въ нѣкои отношенія, обѣщанія въ Конституціята, за която никой Христіанинъ въ Турція, освѣнь онѣзи на които Турското правителство плащаше, и освѣнь нѣкои които бѣхѫ принудени да я защищаватъ, не вѣрваше че щѣше да чини повече отъ Хати-Шерифа, отъ Хати-Хумаюна и отъ други славни хартіи. При това, тя бѣ убійственна за Христіанскитѣ народности, като изискваше отъ тѣхъ да промѣнятъ народнитѣ си имена и да почнѫтъ да ся наричатъ Отоманци — Турци. Негодованіето на Българитѣ, на Гръцитѣ и на Арменцитѣ противъ този лукавъ кроежь бѣ голѣмо.

Турскитѣ прѣдставители въ Конференціята задаваха разни възраженія на рѣшеніята които прѣдварителната Конференція бѣ направила. Тѣ не пріимахѫ границитѣ на България, одобряваніето или подтвърдѣваніето на главнитѣ управители отъ силитѣ, надзираваніето на международната коммисія за приложеніето на прѣобразованіята, помощьта на чуждестранна войска, ограниченіето на Турскитѣ войски въ крѣпоститѣ и въ главнитѣ градове, и нѣкои други точки; съ една речь, Турція не пріемаше никоя мѣрка, която ся виждаше за необходимо срѣдство и само поржчителство за испълненіето на обѣщаніята и за защитата на Христіанитѣ. Самото поржчителство, което Турція пріемаше, бѣ Конституціята. Тя бѣ готова да има Христіански управители и смѣсени коммисіи, които да нагледватъ туряніето въ дѣйствіе на прѣобразованіята, но настояваше тя сама да върши това, безъ да има право нѣкоя сила да ся мѣси въ работитѣ ѝ. Тя искаше да прави както е правила. Турчинътъ настояваше да му ся дадатъ

сѫщитѣ прѣимущества които му ся дадохѫ на 1856, безъ да помисли че той е ималъ повече отъ цѣли двадесеть години прѣзъ които да покаже дали иска или да ли може самъ да тури прѣобразованіята си въ дѣйствіе.

Прѣдставителитѣ на Европейскитѣ сили доста прѣиначихѫ и ослабихѫ исканіята си, но при всичко това, Портата пакъ не пріе прѣдложеніята имъ, и тѣ оставихѫ Цариградъ, спорѣдъ наставленіята на правителствата си.

Такива високи личности на такива шесть велики сили, никога не сѫ пріимали такова низско поруганіе отъ такова правителство каквото е Турското; а понеже тѣзи високи личности не прѣдставляваха себе си, но правителствата си, то никои други такива шесть велики сили, отъ като ся е свѣтъ създалъ, не сѫ били тъй подиграни както въ този случай шестьтѣ велики Европейски сили бидохѫ подиграни отъ Турція.

Защо биде тъй? Защо Турція не пріе прѣдложеніята на Европейскитѣ сили, и защо нѣкои отъ западнитѣ правителства стоехѫ тъй хладнокръвно къмъ това Турско поруганіе? Единъ, само единъ вразумителенъ отговоръ може да ся даде на това питаніе. Англійското Правителство не бѣ искренно въ тъзи работа. Припознавами че Турція слѣпо упорствуваше, но ако всичкитѣ сили бѣхѫ усърдни въ дѣлото, тя не можеше да противостои. Италіянскій министръ на иностраннитѣ дѣла изрази сѫщото убѣжденіе прѣдъ Лордъ Сализбери; сѫщото е било мнѣніето и на министритѣ на другитѣ сили. Ній нѣмами никакво съмнѣніе че ако Англійското прави-

телство бѣ толкозъ усърдно за испълнениѣто на рѣшенията на Конференцията колкото бѣше послѣ за намаленіето и за расподѣленіето на България, Турція щѣше тихо да слуша каквото ѝ ся говорѣше.

Далечь да е отъ насъ да осждимъ Маркизъ Сализбери за поведенієто му въ този случай. Колкото зло и да на е направилъ въ послѣдующитѣ си дѣла, тогава той искренно дѣйствуваше въ полза на Христіанитѣ; да, въ истинната полза и на самитѣ Турци. Той употрѣби всичкитѣ си сили да убѣди Портата да пріеме прѣдложенията на силитѣ; той ѝ доказваше че отхвърляніето на тѣзи прѣдложенія щѣше да е убійственно за нея. Край него, обаче, имаше и другъ Англійскій прѣдставителъ, Сѫръ Хенри Елліотъ, на когото вліяніето е било убійственно не само за Хрстіанитѣ въ Турція, но както е явно вече и за самà Турція. Той постоянно ся стараеше да убѣждава правителството си да не зема принудителни мѣрки противъ Портата. Лордъ Сализбери градѣше, а Сѫръ Х. Елліотъ разграждаше. Въ депешата си отъ 10-ій Декемврій, 1876, слѣдъ като расправяше на Лордъ Дерби за рѣшенієто на Турцитѣ да противостоятъ на исканията на Европа, Сѫръ Х. Елліотъ казваше: „Христіанскитѣ населенія сѫ толкозъ едногласно противни на заплашителното нападеніе на Руссія, колкото и самитѣ Турци, защото тѣ виждатъ че това ся върши за интереса на една особна народность отъ която тѣ трепсрятъ и която въ сѫщото врѣме прѣзиратъ.“ [1])

Цѣльта на тъзи депешѫ на Елліота бѣше да

1) Cassell's History of The Russo-Turkish War, стр. 82. The Levant Herald, 25 Feb. 1877.

направи Англійското правителство и Англійскій народъ да мислятъ че Българитѣ сѫ малко и че голѣмата часть даже отъ Христіанскитѣ населенія въ Турція щѣхѫ да противостоятъ на смазваніето на Турската власть.

Кои бѣхѫ тѣзи „Христіански населенія" които „едногласно" щѣли да противостоятъ на Рускитѣ заявленія, ній не знаемъ. Арменцитѣ не сѫ, защото ній твърдѣ добрѣ знаемъ тѣхнитѣ чувства и стремленія. Ній не сми срѣщнѫли ни единъ Арменецъ който да ся сърди, защото ся даватъ правдини на Българитѣ и на другитѣ Христіански народи въ Европейска Турція. Никой отъ тѣхъ не притязава че народътъ му има право да владѣе Европейски области. Тѣ не могѫтъ да скърбятъ като гледатъ други свои братія Христіани да добиватъ нѣкои права и да ся избавятъ отъ страшни угнетенія. Самото нѣщо което тѣ най-усърдно и най-справедливо желаятъ е да ся дадатъ и на тѣхъ подобни права въ Арменія. Ако Сѫръ Х. Елліотъ не ся увѣрява въ това, той нека прочете прошеніята които Арменскій народъ е подавалъ на силитѣ. Нека, напримѣръ, да види що казвахѫ Арменцитѣ въ прошеніето си подадено на Англійскій министръ въ Лондонъ, което е обнародвано и въ „*Константинополь Мессенджеръ*". [1])

Въ това си прошеніе Арменцитѣ въ Лондонъ които безъ друго трѣбва да разбиратъ чувствата на народа си поне толкозъ добрѣ колкото Сѫръ Х. Елліотъ ги проумѣва въ палата си у Пера, не само че не протестиратъ противъ Рускитѣ заявленія, но я-

1) The Constantinopole Messendger, 24 Iuly, 1878.

вно казватъ че ако Европа не имъ помогне да ся избавятъ отъ Кюрдитѣ и отъ други диви орди, то „една голѣма часть отъ Арменцитѣ въ Турція ще ся прѣселятъ въ Руска земя дѣто животътъ имъ и имотътъ имъ сѫ безопасни; остатъкътъ ще потъне въ още по-голѣмо окаянство, и ще положи самата си надежда въ друга война и въ крайното си присъединеніе съ Царя (Рускій).“ Сѫщитѣ чувства на Арменцитѣ ся изразяваха и чрѣзъ стълповетѣ на Лон. *Таймсъ*.[1]) Арменцитѣ горѣщо желаѭтъ народното си освобожденіе, но въ противенъ случай тѣ прѣдпочитатъ Руското правителство, защото тамъ „имотътъ и животътъ имъ сѫ безопасни.“ Прѣселеніето на Арменцитѣ въ Руссія, което става при оттегляніето на Рускитѣ войски, доказва това по единъ най-неопровъргаемъ начинъ.

Що направи западна Европа, особно Англія, за тѣзи горки Арменци, за тѣзи злощастни жъртви на Турцитѣ и на Друзитѣ? Това Арменцитѣ най-добрѣ знаѭтъ. Берлинскій Конгресъ трѣбваше да придобіе за Арменія по-голѣми права, а не да ѝ отнеме и основа което Свято-Стефанскій Договоръ осигоряваше за нея.

Толкозъ за чувствата на Арменцитѣ.

Колкото зи Гръцитѣ, мнозина отъ тѣхъ негодуваха, но тѣхното негодованіе никакъ не бѣше за такава причина каквато депешата на Сѫръ Х. Елліотъ лукаво внушаваше. Ако нѣкой западенъ мѫжъ ся е двоеумилъ да ли Гръцитѣ ся радваха и ся радватъ въ смазваніето на Турската власть, той трѣб-

1) The Times, London, 20 March, 1878.

ва само да си припомни изново вълненията на този народъ въ Гръція, въ Критъ и въ Епиръ и Тессалія прѣзъ настоящій вѣкъ, а особно прѣзъ минѫлитѣ 12 години. Нека си припомни че минѫлата година 10,000 Гръци отидохѫ прѣдъ правителството въ Атина и викахѫ, война противъ Турція! Нека си припомни, при това, колко горчиво бѣ негодуванието на Гръцитѣ противъ Англія, когато тѣ ся увѣрихѫ че тѣхното правителство бѣ въздържано отъ Англійското правителство да не обяви война срѣщо Турція и тъй да помогне за освобождението на братията имъ въ Критъ, въ Епиръ и въ Тессалія отъ угнетението на Отоманцитѣ.

Негодованието на Гръцитѣ бѣ за съвсѣмъ друга причина. Тѣ негодувахѫ не защото Руссія смазваше Турція, но защото тъзи сила не бѣ готова да даде на тѣхъ и онова което не е тѣхно, и върху което тѣ нѣматъ никакво право. Тѣ си въображаватъ че цѣла Тракія и Македонія сѫ тѣхни области, а като Руссія не можѣше съвѣстно да наруши правото на Българитѣ и да прѣдаде цѣли Български области на Гръцитѣ, то тѣзи послѣднитѣ ся сърдѣхѫ. А дали тѣ имахѫ право да ся сърдятъ за такова нѣщо, нека всѣкой безпристрастенъ человѣкъ да рѣши самъ. Днешното прѣселяваніе на Гръцитѣ отъ Турція въ Источна Румелія може би е най-силното опровъргаціе на думитѣ на Сѫръ Х. Елліота. Хилядитѣ Гръци които оставятъ жилищата си и бѣгатъ заедно съ Русситѣ и пълнятъ Пловдивското и други окрѫжія, безъ друго не щѣхѫ „едногласно“ да противостоятъ на Рускитѣ заявленія.

Но посланникътъ не бѣ всичката спънка. Мар-

ъ Сализбери пріе отъ Лордъ Дерби една депеша, 22 Дек. 1876, която при друго казваше: „Правителството на Нейно Величество е рѣшило че Ан-я не ще ся съгласи на, или да съдѣйствува въ инудителни мѣрки, военни или флотни, противъ ртата.“ [1]) Лордъ Дерби съобщи сѫщето и на Тур й посланикъ въ Лондонъ. На 12/24-ій Декемврій, ъскій посланикъ посѣти Лордъ Дарби и му съ-щи отъ Сафветъ паша, министръ на иностранни-дѣла на Портата и членъ на Конференціята, е-ь писмо въ което ся казва че Великій Везиръ ріелъ това съобщеніе (на Лордъ Дерби) съ дъл-а признателность . . . Ти ще изясниш на негово ходство, въ името на Великій Везиръ, че Висо-а Порта счита повече отъ всѣкога на благата ціорка на правителството на Нейно Британско Ве-ество.“ [2])

Направили Англійското правителство нѣщо за разубѣди Портата отъ това ѝ вѣрваніе? Напро-ъ; на 1/13-ій Януарій 1877, Лордъ Дерби пакъ а на Лордъ Сализбери, че ако Конференціята ся ючеше безъ да извърши нѣщо, правителството Нейно Величество не щѣше да насилва Портата пріеме прѣдложеніята. Освѣнь това, Турколюби-ѣ вѣстници въ Англія, които най-добрѣ изразя-ѫ чувствата на Лордъ Бикънсфилда, въобще на-дчаваха Портата да не пріема рѣшеніята на ференціята.

То ся знае че Турція нѣмаше да постѫпи дру-

1) Cassel's History of The Russo-Turkish War, стр. 82.

2) Three Years of The Eastern Question, отъ Red. M.-coll, стр. 177.

гояче като знаеше какво говорѣхж нѣкои вѣстници въ Англія и особно слѣдъ като видѣ повторителнитѣ увѣряванія на Англійското министерство че правителството на Нейно Величество „не ще ся съгласи за принудителни мѣрки“ срѣщо нея. Ній не ся очудвами че Портата отказа да пріеме дрѣдложеніята на Конференціята, но ся очудвами защо Велико-Британія испрати високій си държавенъ мжжь на онъзи Конференція. Многогодишна опитность бѣ доказала на цѣлій свѣтъ че само съ прости думи Турція много обѣщава, но нищо не дава на Христіанскитѣ си подданници, и ній не разбирами, защо бі онова славно дохожданіе, а онова безчестно отхожданіе на Маркизъ Сализбери. Пакъ казвами че по никой другъ начинъ не може да ся истълкува вразумително това поведеніе на Портата, освѣнъ че Англійското правителство играеше двоелична игра.

Това явно ся разбира и отъ разискваніята въ самій Парламентъ на Велика Британія. Благородній Аргайлскій Дукъ строго осжди тъзи двоеликж постжпка на правителството си. Много други Англичани сж осждили министерството си за това. Въ сжщитѣ парламентарни разисквания Лордъ Бикънсфилдъ казалъ че Англія е почти всемогуща държава. „Ако земешъ общъ погледъ,“ продължавалъ той, „върху онова щото ся е случило въ всичкитѣ тѣзи дѣла (источнитѣ), самата сила която е извършила нѣщо — и тя е извършила много — е била Англія . . . . Берлинскій Меморандумъ прѣстанж да сжществува защото Англія отказа да го подтвърди.“ [1]) По сжща

1) The Times, London, 18 January, 1878.

та причина, повтарями ній, Турція не пріе прѣдложенията на Конференціцта, защото Англійското правителство не искаше да ся извърши това дѣло, защото то подкрѣпи другитѣ сили. То работеше лицемѣрно само да запрашва очитѣ на развълнуванній си народъ и на Руссія. Ако да бѣ искренно и усърдно Англійското министерство, то можѣше да направи Турція да слуша.

Това е явно и отъ думитѣ на Лордъ Хуарнклифа, който прогласи въ Парламента: „Когато единъ великъ народъ като Англія земе едно положеніе какъ можѣше неговото правителство да избѣгне да не земе мѣрки за да види че тѣхнитѣ думи ся турятъ въ дѣйствіе?» [1]) Доказателството е неопровергаемо; Англійското правителство не съдѣйствуваше искренно за пріеманието на прѣдложенията, защото то не бѣ зело това „положеніе;» то не ся стараеше да ся турятъ думитѣ на Лордъ Сализбери въ дѣйствіе, защото то нѣмаше сърдце въ тѣзи думи, ако и да бѣ принудено да ги одобри. Слѣдоват. злощастията и на Христіани и на Мухамеданци отъ безумното непріеманіе на онѣзи прѣдложенія сѫ до една голѣма степень, слѣдствія на Англійската политика. Тъзи истина сѫ исповѣдали и исповѣдватъ даже и най-високи турски държавни мѫжіе, както ще споменемъ по-послѣ.

Трѣбва да ся разбере, обаче, че Турцитѣ не ся надѣвахѫ на мнимото всесиліе на Англія, но на едно всеобщо разбъркваніе. Тѣ не мислѣхѫ че Англія сама щѣше да може да ги избави отъ Руссія и

1) The Times, London, 18 January, 1878.

отъ Христіанскитѣ ѝ подданници, но ся надѣва
че по край Англія щѣше да ся намѣси Австрія
може-би и нѣкои други държави, точно якто ста
прѣзъ Кримската война, и тъй ся лъжѣхѫ че по еди
или по другъ начинъ, тѣ щѣхѫ да спечелятъ нѣ
На свършваніе ще кажѫ че почти никой дру
народъ не е изгубвалъ толкозъ благопріятенъ сл
чай да направи добро на други народи, и при то
да придобіе съчувствіето на тѣзи народи и свое
си вліяніе между тѣхъ, колкото този който Англ
ското правителство изгуби при сключваніето
Цариградската Конференція. Христіанитѣ въ Туре
сърдечно ся радвахѫ като гледахѫ че всичкитѣ с
ли задружно дѣйствувахѫ за тѣхното добро. Нѣк
отъ Гръцитѣ, наистина, не бѣхѫ толкозъ довол
като ся давахѫ на Българитѣ такива права, но и
не можѣхѫ да не ся радватъ като гледахѫ че
смазваше общій непріятель; самото нѣщо което
ся стараехѫ бѣ дано ся дадехѫ на тѣхъ повече п
ва. Сърдцата на всички Христіански подданници
Турція почнѫхѫ да тупатъ съвсѣмъ съ други чувст
къмъ Англія като гледахѫ доброжелателното усърд
на Лордъ Сализбери въ Цариградъ и заявленія
на народа въ Англія. Никой отъ тѣхъ не ся съмн
ваше че Портата не можѣше да не пріеме искані
та на съединена Европа. Но колко горчиво бидох
тѣ измамени!

Протоколътъ и Войната.

Протоколътъ бѣше най-послѣдното дипломатич
ско опитваніе на Руссія за умиротвореніето на источн
тѣ работи и за придобиваніето на нѣкои права и пор

чителства за Христіанитѣ въ Турція. Прѣзъ Януарія Князь Горчаковъ отправи до силитѣ една окржжна нота, въ която ги питаше какво мислѣхж да правятъ слѣдъ упорсството на Портата да пріеме рѣшеніята на Конференціята. Прѣзъ Мартъ Руското правителство покани другитѣ сили да ся съгласятъ да подпишжтъ единъ протоколъ въ който да ся съгласятъ да надзираватъ туреніето въ дѣйствіе исканитѣ отъ силитѣ и обѣщанитѣ отъ Турція прѣобразованія, и въ противенъ случай да зематъ други мѣрки за попълненіето на тѣзи прѣобразованія. Освѣнъ силитѣ, той щѣще да ся подпише и отъ Портата. Англія, Руссія, Франція, Германія, Австрія и Италія ся съгласихж на това и подписахж протоколътъ въ Лондонъ на 19/31-ій Мартъ. Въ него ся изискваше отъ Турція да земе незабавни мѣрки за умиротвореніето на развълнуванитѣ области и за туряніе прѣобразованіята въ дѣйствіе. Този документъ ся прѣдложи на Портата за подписваніе но тя рѣшително отказа да стори това, като отговори на силитѣ по единъ доста докачителенъ начинъ. При други глупости въ окржжната си Нота, Турското правителство и тогава не ся срамуваше да призивя защитата на Паризскій Договоръ, който то толкозъ пжти и толкозъ свирепо бѣ нарушило. За Руссія, прочее, не оставаше другъ пжть освѣнъ да земе рѣшителни и военни мѣрки. Безумното упорствованіе на Турція и до нѣкждѣ не искренностьта на нѣкои западни държавни мжжіе я принудихж да обяви войната. На 12/24 Априлій 1877, Негово Величество царьтъ прогласи войната срѣщо Турція и позволи на войскитѣ си да минжтъ рѣка Прутъ.

Понеже нѣмамъ цѣль да описвамъ вървежътъ на войната, азъ ще сѣдѣмъ да поговорѭ върху ощ нѣколко точки които ся относятъ до прѣдмѣтътъ и тѭзи книжки.

Мними Руски Интриги.

Поведеніето на Турколюбцитѣ спрямо страда ніята и движеніята на Христіанитѣ въ Турско, спрямо Рускитѣ старанія за улекченіе теглото на тѣ зи злощастници е наистина дивно. Тѣзи Господа, о фиціялни и неофиціялни, не виждатъ въ негодова ніята на Христіанитѣ въ Турско нищо друго освѣн „Руски Интриги“ и „Руски Планове.“ Тѣ не виждат въ Турція никакви угнетенія и въ Руссія никое чо ловѣколюбіе и никое справедливо съчувствіе съ стра дающитѣ. Тѣ постоянно ся утвърдявали че чрѣз тѣзи си заявленія Руссія не иска нищо друго освѣн придобиваніето на Цариградъ и на околнитѣ му обла сти. Когато Руссія поканѣше другитѣ сили да обър нѫтъ вниманіе къмъ злощастія на Христіанитѣ в Турція, нѣкои отъ тѣзи Господа не ся погрижвах да видятъ какво е състояніето на Турскитѣ поддан ници, но изведнъжь издавахѫ високи викове: „Ет пакъ Руски интриги и Руски лукавства.“ Ако Гръ цитѣ появѣхѫ нѣкакво негодованіе противъ Турски тѣ угнетенія, западнитѣ Турколюбци не виждахѫ въ това заявленіе нищо друго освѣнь Руски интриги ако Сърбитѣ, или Черногорцитѣ, или Власситѣ изи скваха нѣкакви правдини, тѣ, споредъ Турколюбци тѣ, бивахѫ подбудени отъ нападающата сѣверна си ла; ако Херцеговцитѣ, или Босненцитѣ, или Българ ритѣ подигнѣхѫ гласа си противъ нетърпимитѣ оно

правданія на Турскитѣ паши, Турколюбцитѣ не виждахѫ почти никакви турски неправди. Рускитѣ дѣйци вършѣхѫ всичко. Руски интриганти, споредъ тѣхъ, бѣхѫ и сѫ ся разпръснѫли по Българія, Херцеговина, Босна, Сърбія, Влашко, Елада, Критъ Мала Азія, даже и по Афганистанъ, по Индія и другѫдѣ и подкопаватъ Турскитѣ справедливи власти и Англійскитѣ многословути интереси. Гръцитѣ, Критянитѣ, Сърбитѣ, Черногорцитѣ, Влахо-Молдовцитѣ, Българитѣ, Херцеговцитѣ и Босненцитѣ не-щѣхѫ, споредъ Турколюбцитѣ, нито да ся оплакватъ отъ нито да ся подигатъ противъ доброжелателній си владѣтель и баща Султанътъ, ако да не бѣхѫ подбуждани отъ Руссія.

Друго чудно поведеніе на Турколюбцитѣ е дѣто тѣ обвиняватъ Руссія и за други мними интриги. Руссія, казватъ тѣ, като накладе възстаніето въ Босна и Херцеговина тя не даваше на Портата да испрати доволно сила да потуши онова възстаніе. Генералъ Игнатіевъ съвѣтвалъ Султана да не испраща редовна войска противъ Българскитѣ възстанници съ чистото намѣреніе да станѫтъ кланія! Явно е, обаче, че редовна войска постоянно ся пращаше отъ Цариградъ прѣзъ онова врѣме. Конференціята ся събра въ Цариградъ. Генералъ Игнатіевъ ся показа твърдѣ устѫпчивъ, но Турколюбцитѣ казахѫ че Рускій прѣдставитель вършилъ това само за да привлѣче съчувствіето на Европа, а при това и да разсърди Турція! Колкото повече Руссія устѫпвала въ Конференціята и въ Лондонскій протоколъ, толкозъ повече тя желаяла дано Турція да непріемеше тѣзи прѣдложенія! Други пакъ обращахѫ нѣкои други об-

винения върху главитѣ на Рускитѣ дипломати. Нѣкои отъ тѣхнитѣ обвинения сѫ толкозъ нелѣпи що то не заслужватъ вниманието на никой съвѣстенъ человѣкъ. Тѣ постѫпватъ съ Руссія и България както постѫпвахѫ и съ Америка. Когато въ Америка имаше робство, тѣзи Господа не можѣхѫ да намѣрятъ думи да говорятъ противъ това голѣмо зло въ Американската ужъ свободна държава, но щомъ Американцитѣ възстанѫхѫ за унищожението на робството, тѣзи сѫщитѣ господа викахѫ до Небето за голѣмата неправда която ся правѣше на робостяжателитѣ и за опасностьта на „Англійскитѣ интереси.“

Не ми е цѣльта тукъ да защищавамъ Руссія. Азъ ще подигнѫ слабій си гласъ противъ голѣмата неправда и голѣмото униженіе което това направленіе на Турколюбцитѣ хвърля върху главитѣ на Христіанитѣ въ Турско. Да ся утвърдява че тѣзи страдалци не бихѫ ся подвижили ако да не бѣхѫ Рускитѣ интриганти подъ кожата имъ, е да ся каже че тѣ нѣматъ никакво понятіе що е правда и неправда, що е свобода и угнетеніе, и че не могѫтъ да усѣщатъ когато имотътъ, честьта и животътъ имъ ся отнематъ отъ тѣхъ; ще каже че Българинътъ, Гръкътъ, Сърбинътъ, Влахътъ и Ерменецътъ не могѫтъ да усѣщатъ когато Турчинътъ грубо ги оиеправдава, когато ги біе, когато зема имотътъ имъ или опозорява женитѣ имъ прѣдъ очитѣ имъ; ще каже че Българката, Гръкинята, Сръбкинята, Влахкинята и Арменката не могѫтъ да чувствуватъ когато грубо ся нападатъ, когато чадата имъ ся зематъ отъ рѫцѣтѣ имъ или ся опозоряватъ прѣдъ очитѣ имъ; ще каже че неправеднитѣ опустошенія на цѣли области

въ Гръція, въ Хіосъ, въ Критъ, въ Ливанъ, въ Българія и другѫдѣ, и голѣмитѣ купища отъ мрътви тѣла на Христіански мѫжіе, жени, момичета и момчета въ тѣзи области не сѫ възможни да направятъ тѣзи Христіани да почувствуватъ болѣзнь въ сърдцата си и да ся подвижатъ противъ властьта която тъй свирепо ги прѣдава на обезчестяваніе и на изтрѣбленіе. По-голѣма неправда отъ тъзи не може да се направи на единъ народъ; това неможе да ся приниише даже на най-долнитѣ безсловесни животни, понеже колкото и да сѫ слаби и тѣ найпослѣ ся обръщатъ противъ онзи който ся старае да ги смаже.

Пій исповѣдвами че въ Турція е имало дѣйци и интриганти, и ще ги посочимъ, че всѣкой е свободенъ да ги нарича каквито ще, Руски, Турски или Англійски. Тѣ сѫ били паши, мютисарифи, каймаками и разни бейове; Турски и Черкезски чети и тѣхнитѣ защитници; тѣ сѫ били онѣзи на които Българскій народъ, както и другитѣ Христіански народи, непрѣстанно сѫ подавали жалованія за помилуваніе, но които намѣсто съ защита сѫ отговаряли въобще съ по-голѣми угнетенія. Ако Портата и управителитѣ въ областитѣ сѫ държали всичкитѣ прошенія които само Българитѣ ся отдавали прѣзъ минѫлитѣ десеть години, тѣ щѣхѫ да испълнятъ съ тѣхъ една цѣла стая. Да, имало е интриганти и лоши дѣйци, но тѣ сѫ били въ Цариградскитѣ палати и въ конацитѣ по областитѣ, тѣ сѫ били Шевкетовци, Митхатовци, Сюлейомановци и Тосуновци. Други интриганти сѫ били онѣзи които сѫ подкрѣпявали Портата въ беззаконнитѣ ѝ дѣла.

Но не ще е злѣ да попитами, що е върнила Руссія? Нейната политика въ Источній Въпросъ е била ясна и точно опрѣдѣлена. Тя всѣкога е настоявала да придобіе нѣкои ненарушими права за угнетѣнитѣ Христіани въ Турско. Тя ся е старала да сполучи това чрѣзъ дипломація, но по нѣкога е била принудена да употрѣби и мечьтъ. Както помѣнахъ другдѣ, на 1774 тя за пръвъ пѫть почнѫ да дѣйствува направо за страдущитѣ Христіани подъ Мухамеданската власть. Слѣдъ онова врѣме тя постоянно е настоявала и прѣдъ Портата и прѣдъ Европейскитѣ сили да ся осигорятъ нѣкои права за онѣзи страдалци. Тя рѣдко е обявявала война срѣщо Турція за полза на Христіанитѣ, прѣди да ся опита първо чрѣзъ дипломація да убѣди Портата да ослаби узитѣ на Христіанскитѣ ѝ подданници.

Това най-добрѣ ся е изяснило прѣзъ послѣднитѣ три-четири години. Прѣди да ся принуди да извади мечьтъ си на 12/24 Априлій, 1877, Руското правителство ся стара по всѣкакъвъ начинъ за цѣли двѣ години чрѣзъ дипломація да придобіе нѣкои права и поржчителства за погинуващитѣ въ Турско. Андрашіевата Нота, Берлинскій меморандумъ, Цариградската Конференція и Лондонскій протоколъ сѫ една върволица отъ свидѣтелства за искреното стараніе на Руссія да придобіе нѣкои права за Христіанитѣ задружно съ другитѣ сили и тъй да избѣгне кръвопролитна война. Да ся каже че Руссія дѣйствуваше по този начинъ само за да придобіе съчувствіето на другитѣ сили и тъй да може по-безпрѣпятственно да съсипе Турція и да обладае областитѣ ѝ, или да ся утвърдява че Христіанитѣ въ

Турско нѣмахѫ нужда отъ външно покровителствованіе, е да ся поглъщатъ нелѣпости като сладко.

На послѣдно врѣме Руссія направи въ Конференцията и въ Протокола такива голѣми устѫпки щото мнозина почнѫхѫ да ся подсмисватъ. Тя устѫпи даже и отъ онова което сама Англія испърво прѣдложи но послѣ отказа за Българ я. Тя никакъ не искаше сама да занимае Турски области но покани Австрія да занимае Босна, тя Българія, а съединенитѣ флоти на силитѣ да направятъ заявленіе въ Босфора, въ случай че Турція не пріемеше прѣдложеніята на Европа. Руссія даже бѣ готова да не влѣзва въ Турска зема ни единъ Рускій войникъ, но да ся направѣше заявлѣніе само отъ съединенитѣ флоти, въ който случай Англія щѣше да има най-голѣмата часть, а Руссія най-малката. Освѣнь това, Руссія сама прѣдложи заниманіето, ако то станѣше нуждно да ся извърши отъ войската на нѣкоя малка и неутрална държавица.

Лордъ Дерби въ депешата си отъ 14/26-ій Сеп. 1876, казваше: „Рускій посланникъ мя посѣти днесь и ми съобщи една депеша отъ Князь Горчакова, която казва че Руското правителство желае да прѣдложи на Англійското и Австрійското че ако Портата отхвърли условіята за миръ . . . слѣдующитѣ мѣрки трѣбва да ся зематъ: 1, заниманіето на Босна отъ една Австрійска сила; 2, заниманіето на Българія отъ Руска сила и 3, влѣзваніето на съединенитѣ флоти на силитѣ въ Босфора.“ Князь Горчаковъ казвалъ че това щѣло да извърши всичко щото ся желаеше безъ война. Въ друга депеша Конгъ Шуваловъ казалъ на Лордъ Дерби „че ако само влѣзваніето на

съединенитѣ флоти въ Босфора ся прѣдпочиташе (отъ Англія) и ся считаше за достаточно за прѣдмѣта прѣдъ видъ, то Руското правителство е готово да склони на това, и ще прѣстане да прави другитѣ двѣ прѣдложенія помѣнѫти по-горѣ.» [1])

Австрія прѣе поканиваніето на Руссія, по Англійското министерство и въ това нѣщо станѫ спъника за безкръвното умиротвореніе на источнитѣ работи, като отказа да одобри заниманіето и влѣзваніето на флотитѣ въ Босфора. «Правителството на Н-йно Величество,» казваше Лордъ Дерби, «не е било възможно да ся съгласи въ мѣркитѣ за заниманіето и влѣзв ніето на съединенитѣ флоти въ Босфора, които по-прѣди сѫ биля внушени отъ Князь Горчакова.» [2])

Сега, споредъ каква логика и философія Турколюбцитѣ изпамиратъ че Руссія желаеше да завземе Цариградъ ній не можемъ да узнаемъ. Англичанитѣ казватъ: «Цариградъ и протоцитѣ сѫ нашъ интересъ,» Руссія ги поканва, въ името на погинувающитѣ народи, да занимаятъ тѣзи сѫщи мѣста, и тѣ пакъ викатъ. «Руссія напада интереситѣ!» По-голѣмо противорѣчіе и по-нелѣпи заключенія, чини ми ся никой свѣсенъ человѣкъ не е правилъ нѣкога.

Що повече можѣше Руссія да направи? Трѣбваше ли слѣдъ Андрашіевата Нота, слѣдъ Берлинскій меморандумъ, слѣдъ Цариградската Конференція и слѣдъ Лондонскій протоколъ, тя пакъ да сгърне ръ-

1) England's Policy In The East, отъ B. H. De Worms, стр. 171. Three Years of The Eastern Question, отъ M. Maccoll, стр. 152.
2) England's Policy In The East, отъ B. H. De Worms, стр. 172.

цѣ и да остави Турція да прави каквото щѣше съ Христіанскитѣ ѝ подданници? Дѣ щѣхѫ да останѫтъ достолѣпіето, вліяніето и силата на просвѣщенна и Христіанска Европа? Не щѣше ли Турція въ такъвъ случай да ржоплѣска че е уплашила и побѣдила цѣла Европа, и не щѣше ли състояніето на Христіанскитѣ ѝ подданници да бѫде много по-окаянно? Слѣдъ Конференціята Турцитѣ явно ся хвалѣхѫ че слѣдъ като смажѣхѫ Сърбія и Черногора тѣ щѣхѫ да ся обърнѫтъ срѣщо Австрія и нѣкои други държави най-послѣ срѣщо Руссія, която щѣхѫ да смажатъ съвършенно. Тѣзи бѣхѫ най-пріятнитѣ разговори въ Турскитѣ продавници и Турскитѣ кавенета. Ако Англія ся боеше че Руссія можѣше да влѣзе въ Турскитѣ области, а да не излѣзе вече, защо тя сама не дойде да извърши това, или защо не склони и не настоява щото войската на нѣкоя друга малка сила да извърши това дѣло? Или поне защо не склони да ся направи заявленіе съ флотитѣ прѣдъ Цариградъ слѣдъ свършваніето на Цариградската Конференція, което заявленіе щѣше да е повече отъ доволно за да ся принуди Турція да пріеме прѣдложеніята на Европа?

Ній никакъ не бихми пріели да казвами че Руссія може да нѣма нѣкои тайни свои кроежи, но като разгледвами подробно и безпристрастно нейнитѣ дѣла въ този Источенъ Въпросъ и дѣлата на нѣкои западни сили, особно на Англійското правителство, ній сми принудени да одобримъ и да похвалимъ политиката на Руссія като ясна и справедлива, а онъзи на Англія като двоелична и неправедна. Това казвамъ не като Българинъ, но като без-

пристрастенъ сѫдитель по този прѣдмѣтъ. Това е мнѣнието на много учени и дипломати. Его що единъ доста вліятеленъ Американскій вѣстникаръ и книгоиздатель казва върху този прѣдмѣтъ! „Отъ началото пейната (на Руссія) политика сравнена съ онъзи на Англія е била откровенна, разумна, пріятелска и най способно прѣдставена. Политиката на Англія е била лакатушна, непослѣдователна и почти отъ нескрита враждебность. Тя е била такава политика съ която никой Англичанинъ не може да ся гордѣе.“ [1]) Много други учени Американци сѫ ся изразили по сѫщій начинъ.

Англійската Неутралность въ Послѣдната Руссо-Турска Война.

Когато Руссія прогласи войната срѣщо упорството на Турція, Англійското министерство испрати една нота на която главното съдържаніе бѣ протестъ противъ Руското заявленіе. Колкото чудно и да ся види на читателя, пакъ Англійското правителство и тогава викаше противъ нарушеніето на „Паризскій Договоръ.“ Обаче то наскоро обяви че щѣше да е неутрално въ тъзи борба, но че неутралностьта му щѣше да е „условна.“ За тъзи „условна неутралность,“ има разни мнѣнія. Лордъ Дерби повторително обяви че Англія щѣше да е неутрална до тогава до когато Суезскій каналъ, Персійскій Заливъ, Дарданелскій и Костантинополскій протоци и Цариградъ не ся докачехѫ или отъ близо заплашѣхѫ отъ Руссія. Това тълкованіе даваше правителството на

1) *Harpar's* Weekly, New-York, 22 June 1878.

думата „условна“ неутралность. Г-нъ Кроссъ казалъ въ Домътъ на прѣдставителитѣ; „Ще влѣзатъ ли Русситѣ въ Цариградъ? Азъ казвамъ, не! Ще ли даже да го приближатъ? Азъ пакъ казвамъ, не!“ [1]) Трѣбва да забѣлѣжимъ че никое друго правителство не постжпи по този начинъ.

Руссія отговори на Англія че тя нѣмаше никакво намѣреніе да напада Персійскій заливъ, че ако и да имаше право да нападне Египетъ като той е Турско владѣніе, тя нѣмаше да стори това защото Суезскій Каналъ е отъ общъ търговскій интересъ Колкото за Цариградъ и протоцитѣ между Черно море и Архипелагъ, тя не даде толкозъ положителенъ отговоръ че нѣмаше да доближи и даже да занимае нѣкои отъ тѣзи части, въ случай че Турція упорствуваше. Но правителството на Негово Величество каза положително, че то нѣмаше никакво намѣреніе за прѣзѣманіето на Цариградъ, и че рѣшеніето на въпроса за този градъ и за ближнитѣ му протоци трѣбваше да стане отъ всичкитѣ сили задружно.

Ній намирами една справедлива причина защо Русското правителство не ся обвеза толкозъ положително че нѣмаше да доближи до Цариградъ и до протоцитѣ или че нѣмаше да занимае привременно нѣкои отъ тѣзи мѣста. То знаеше че можѣше да бжде принудено да стори това. И наистина, ако и да сми готови да припознаемъ че Англійското правителство имаше нѣкакво право да изискува отъ Руссія да не закача Суезскій Каналъ и Персійскій за-

1) Public Opinion, 26 January, 1878.

ливъ, ній не можемъ съвѣстно да пріемемъ че то имаше нѣкое право да изискува отъ нея да не занимае нито даже да доближи до Цариградъ и околностьта му. Това заявленіе на Англійското министерство не звучѣше като неутралность, и мнозина може би, право мислѣхѫ че съ „условна“ неутралность онова министерство тайно мнѣше че щѣше да е неутрално до тогава до когато то бѣ по-слабо отъ развълнуваната часть на народа си. Защото що значѣше това заявленіе? Руссія ся біеше съ Турція на която столицата е Цариградъ. Ній знаемъ че почти всѣкога става че една държава припознава че е побѣдена отъ друга, когато послѣднята или прѣземе столицата ѝ, или я обсади или поне доближи до нея. Въ този случай, спорѣдъ изискуваніето на Англія, Турція можѣше да събере народа си и силитѣ си въ и около Цариградъ, да направи една голѣма върволица отъ войници отъ Черно море до Архипелагъ и да стои тъй спокойно, като прави на Руссія разни пакости и като я забавя неопрѣдѣленно врѣме, безъ да може тъзи сила да доближи къмъ Цариградъ и да принуди Портата на миръ.

Колкото по-подробно и по-здраво разгледвами тъзи точка, толкозъ по-чудно и по-неправедно ни ся вижда това изискваніе на Британското правителство. Ако то имаше да пази нѣкакви интереси въ тѣзи мѣста, то можѣше да изисква отъ Руссія да ся обѣщае че нѣмаше да занимае тѣзи мѣста трайно, или да рѣши нѣщо за тѣхъ безъ съгласіето на Велика Британія, но да изисква даже да не ся доближаватъ Рускитѣ войски до нѣкои отъ тѣхъ бѣше вънъ отъ правото въ такива обстоятелства. Това-

повтарямъ, не звучѣше като здрава неутралность, и послѣдующитѣ събитія ни правятъ да ся съмнѣвами дали онова заявленіе на Англійското правителство не бѣ почти обявеніе на война.

Колкото колебающа, обаче, и да е била онъзи неутралность, голѣма полза е имало отъ нея и ній трѣбва да узнаемъ кому да сми благодарни за нея. Само Богъ знае колко по-голѣми ужаси и опустошенія щѣхѫ да станѫтъ и още колко стотини хиляди человѣци щѣхѫ да погинѫтъ, ако да бѣше ся намѣсила и Англія, а може-би и други сили, въ тъзи война.

Ній сми видѣли каква борба имаше между народа и министерството въ Англія; какъ голѣма часть отъ народа ся борѣше въ полза на насъ Българитѣ и на другитѣ Христіански народи въ Турско, и какъ правителството постоянствуваше да подкрѣпя Турція. Най-послѣ народа биде побѣдитель и министерството ся принуди да обяви неутралностьта си. Още на 5-ій Септемврій 1876, Лордъ Дерби писа на Сѫръ Х. Елліота тъй: „Изложенията за злотворствата и чрѣзмѣрноститѣ, извършени отъ Турскитѣ войници върху злощастното и повечето неупорствующето населеніе, сѫ подигнѫли едно всемирно чувство на негодованіе въ всичкитѣ разряди у Англійското общество; и това ся е развълнувало до такава степень, щото ако би въ краенъ случай Руссія да обяви война противъ Турція, правителството на Нейно Величество ще ся намѣри въ практична невъзможность да ся намѣси въ защита на Отоманската Имперія.“ [1])

1)Cassell's History of The Russo-Turkish War, стр. 75.

Нищо друго не е по-ясно и по-положително в тъзи депеша на Лордъ Дерби отъ това, че въ случай на война между Руссія и Турція, Англійскот правителство би било готово и радо да помогне и последнята държава, но че Англійскій народъ нѣма ше да му позволи да стори това. Отъ тъзи депеш ся учимъ още, че ако Британското правителство и маше воля да помогне на Христіанитѣ, то народът му не само че нѣмаше да му ся въспротиви, но ра достно щѣше да го подкрѣпи.

Подкрѣпителитѣ на министерството горчиво го ворѣхѫ противъ онѣзи които изявяваxѫ ужаситѣ н Турцитѣ въ България и другѫдѣ и противъ онѣз които правѣхѫ народни събранія и заявенія противъ тѣзи ужаси. „Англія,“ исповѣдва единъ отъ тѣзи господа, „пакъ щѣше да притече за избавленіе (н Турція), както въ 1854. за това, обаче, нѣмаш близска вѣроятность. Есенешнитѣ вълненія и явно то назадничествованіе на правителството отъ поло женіето което то испърво бѣ зело остави малко на дѣжда за това.“ [1])

Този историкъ, тоже, явно исповѣдва че Бри танското правителство на драго сърдце щѣше д притече на помощь на Турція както въ 1854, но ч заявленіята на народа не му позволяваxѫ. Тука с припознава, тоже, онова което е извѣстно на мнози на отъ насъ, че и между членоветѣ на правител ството имаше противници на военнитѣ Турколк биви заявленія на Лордъ Бикънсфилдъ. Още повеч съ изражението: „за това, обаче, нѣмаше близси

1) Cassell's History of The Russo-Turkish War, стр. 7

вѣроятность,' ся исповѣдваше явно че Турколюбцитѣ щѣхж да ся стараятъ по единъ или по другъ начинъ да повърнжтъ духътъ на народа къмъ себ. си, и тъй да могжтъ да притечатъ на помощь нае Турція. ‹Ако Лордъ Бикънсфилдъ да бѣ билъ всемогущъ въ министерството,' казва сжщій списатель ‹той може би щѣше да употрѣби по-твърдъ и по-послѣдователенъ языкъ.' Ній само ще покажемъ, благодареніе че той не бѣ всемогущъ, защото въ такъвъ случай опустошеніята на свѣта щѣхж да сж неописано по-велики.

‹Партіята на Г. Глядстона бѣше възтържествувала.' Негодованіето на народа бѣ толкозъ голѣмо щото той явно прогласи че ако би правителството му обявѣше война въ защита на Турція, той щѣше да ся подигне противъ него и да свали министерството. Прѣзъ врѣмето на Цариградската Конференція, Лордъ Сализбери обяви на Султана и на министритѣ му че негодованіето на Англійскій народъ противъ ужаситѣ на Турцитѣ и ненаказваніето на главнитѣ убійци бѣ твърдѣ голѣмо. Ненаказваніето на виновнитѣ чиновници, каза благородній Лордъ, е главна спжнка срѣщо подновеніето на пріятелскитѣ чувства които едно врѣме сжществуваxж между Англія и Турція. Прѣзъ послѣднитѣ дни на Декемврій, 1876, Портата испрати въ Англія единъ особенъ прѣдставитель да изложи на Британското правителство състояніето на работитѣ. ‹Но есенешнитѣ събранія въ Англія бѣхж извършили работата си, и правителството бѣ рѣшило че ако Руссія желаеше да нападне Турція, тя бѣше свободна да направи това.'[1])

1) Cassell's History of The Russo-Turkish War. стр. 87.

Тъй щото на Англійски *народъ*, или по-право на една голѣма часть отъ него, дължимъ неутралностьта на онъзи държава. Министерството бѣ свързано отъ народа тъй щото не можѣше явно да даде вещественна помощь на Турція.

Отъ всичкитѣ членове въ министерството, единъ отъ най-топлитѣ, ако не : ай-топлій, Турколюбци е Лордъ Бикънсфилдъ настоящій главенъ министръ на Велика Британія. Почти въ всичкитѣ си адреси и въ всичкото си поведеніе той прѣдава една вражда противъ Руссія и любовь къмъ Турція. На едно угощеніе въ дома на Лондонскій Градоначалникъ, на 9-ій Ноемврій 1877, много врѣме слѣдъ обявеніето на войната, той говори по такъвъ Турколюбивъ и противо-Рускій начинъ, щото никой здравомислящъ человѣкъ не можѣше да заключи че той бѣ неутраленъ. Языкътъ му до толкозъ ся не съобразяваше съ положеніето което той държѣше като първъ министръ на една неутрална държава, щото редакторитѣ на *Лондонскій Таймсъ*, както и мнозина други Англичани, го осѫдихѫ. Понеже Бикънсфилдъ въсхвалляваше Турцитѣ, редакторитѣ на *Таймсъ*, при друго, казвахѫ; „Най-лошавото, и въ сѫщото врѣме най-истинното нѣщо, което може да ся каже за Турцитѣ е че когато всички други людіе и племена включително племената поддани на Отоманската сила и държени въ нейнитѣ покти, сѫ напрѣдвали сѫ ся усъвършенствували, самитѣ Турци сѫ сѫщитѣ каквито бѣхѫ първитѣ побѣдители на Цариградъ. Тѣ сѫ неизмѣняеми посрѣдъ всемирно измѣнение. Слѣдствіето на това е че тѣ постепенно ставатъ по-неспособни да управляватъ племена които сѫ по

горѣ отъ самитѣ тѣхъ въ всичко което съставя нинѣшната образованность . . . . Главното нѣщо противъ тѣхъ е че тѣ поддържатъ продължително царуваніе на сила и ужасъ върху населенія които сѫ по-многобройни отъ тѣхъ, и като сѫ въоружени между невъоржжени, тѣ сѫ, наистина, вълци между овціе.»[1])

Сѫръ Х. Елліотъ и Г-нъ Лейардъ сѫ други горѣщи Турколюбци изъ между по-високитѣ офиціялни мѫжіе на Англія. И понеже тѣ сѫ посланници въ Источнитѣ страни, то можемъ да кажемъ че никой другъ не е билъ толкозъ пакостенъ и не е причинялъ съ политиката си толкозъ зло и на Христіанитѣ и на Мухамеданцитѣ въ Истокъ колкото тѣзи двама Господа сѫ сторили. Тѣ явно исповѣдватъ въ депешитѣ си че сѫ насърдчавали Турцитѣ съ помощь отъ Англія. Това съ скърбь ся исповѣдали и найвисоки правителственни мѫжіе на Турція. Серверъ паша, министръ на иностраннитѣ дѣла на Турція, Митхатъ паша, великъ Везиръ, и други паши явихѫ на цѣлъ свѣтъ че Турція горчиво е била измамена отъ Англія и тъй била съсипана. Да кажемъ че тѣзи държавни мѫжіе лъжѣхѫ върху този прѣдмѣтъ е да исповѣдами че сми изгубили мозъцитѣ си. Султанътъ самъ исповѣдва̀ че постѫпката на Серверъ паша бѣше „едно грозно нарушеніе на длъжноститѣ на едно високо офиціялно лице.» Тайната на всичко това е тъзи. Г-нъ Лейардъ и съдр. казвахѫ на Портата каквото тѣ мислѣхѫ, но тѣ не смѣтахѫ че една голѣма часть отъ *народа* въ Англія мислѣше другояче.

---

1) The Mail, London, 12 Nov. 1877.

Че поведеніето на Г-нъ Лейарда и други е съсипало даже Турцитѣ ся исповѣдва отъ множество Англичани. Нека чуемъ думитѣ на редактора на *Палъ-Малъ-Газетъ*, който е единъ отъ най-горѣщитѣ защитници на Турцитѣ. Като говори върху този прѣдмѣтъ, той казва че въпросътъ не е какъ Г-нъ Лейардъ и Англійското правителство гледатъ на своитѣ си дѣла къмъ Турскитѣ министри и къмъ Турскій народъ, „но какъ Турското правителство и Турскій народъ гледатъ на тѣхъ. Боимъ ся че не може да има никакво съмнѣніе върху тъзи точка. И министритѣ и народътъ вѣрватъ че ній сми измамили Турція за нейното съсиваніе.“

Друга причина защо Англійското правителство бѣ принудено да обяви неутралность, бѣше защото никоя друга Европейска държава не ся съгласяваше съ нея. Лордъ Сализбери особно ся убѣди въ това когато посѣти Паризъ, Берлинъ, Віена и Римъ.

Мнимы Свирепости на Българитѣ върху Турцитѣ — продълженіе на Англійската Неутралность.

Читателитѣ сѫ видѣли какъ нѣкои отъ Англійскитѣ министри въ Лондонъ и Англійскій посланникъ въ Цариградъ гледахѫ на Турскитѣ ужаси върху Българитѣ. Сега ще разгледами вкратцѣ какъ тѣзи Господа гледахѫ камъ злотворствата на Българитѣ върху Турцитѣ.

Помѣнѫхъ че Англійското правителство бѣ принудено да стои неутрално въ тъзи война, и че тѣ обяви неутралностьта си „условна.“ Нѣкои висо-

офиціялни и неофиціялни Англійскій лица, както споменѫхъ, не сѫ били наистина неутрални, и тѣ необявихѫ война въ защита на Турція, защото една голѣма часть отъ благородній Англійскій народъ не имъ позволи да сторятъ това. Тѣзи Господа, обаче, не ся отчаяхѫ нито ся спрѣхѫ въ стараніята си за бѫдѫща сполука въ плановетѣ си. Като не можихѫ да убѣдятъ народа си чрѣзъ чудитѣ интереси или чрѣзъ заплашваніята съ интригитѣ на Руссія, тѣ почнѫхѫ да дѣйствуватъ по другъ начинъ. Тѣ добрѣ знаехѫ че Турцитѣ изгубихѫ съчувствіето на голѣма часть отъ Англійскій народъ чрѣзъ своитѣ не чувани свирепости върху Христіанскитѣ си подданници. За това тѣ и подкрѣпителитѣ имъ ся рѣшихѫ да употрѣбятъ сѫщото срѣдство противъ Христіанитѣ, а особно противъ нашій народъ. При това тѣ, както и по напрѣдъ, ся стараехѫ да привлечатъ къмъ себе си нѣкои отъ другитѣ Европейски правителства, особно Австрійското. Съ тъзи цѣль, безъ сумнѣніе, ся испрати извѣстній Турколюбецъ Сѫръ Х. Елліотъ за посланникъ въ Віена.

Щомъ като ся почнѫ войната, множество Англичани ся пръснѫхѫ по разни страни изъ отечество то ни. Нѣкои отъ тѣхъ бѣхѫ консули, други минувахѫ като доктори, други бѣхѫ чиновници и съвѣтници въ Турскитѣ войски. Мнозина отъ тѣзи Господа имахѫ тѣсно сношеніе съ Г-нъ Лейарда. Да кажемъ че комитетътъ на Стафордъ бѣше тѣло исключително за помощь на болни и ранени войници е да исповѣдами голѣмо невѣжество относително до дѣлата на тѣзи человѣци. Ній твърдѣ добрѣ знаемъ какво е било поведеніето имъ. Освѣнь това, и сами-

тѣ безпристрастни Англичани подтвърдяватъ сѫщето нѣщо. ‹Стафордскій Комитетъ,› казва единъ вѣщъ Англійскій историкъ, Г. Голдуинъ Смитъ, ‹прѣдставя сѫщитѣ класове конто спомагахѫ въ заемътъ на Конфедератитѣ [1]) и испратихѫ *Алабами*. Въ първій случай, [2]) партіята нѣмаше властьта въ рѫцѣтѣ си, и тя можѣше да слѣдва войната само чрѣзъ срѣдствата на *Алабами* и други неправилни кросѫи. Сега тя е въ власть, и ако и да е възспрѣна отъ силата на Либералното съпротивленіе да ся намѣси отворено въ полза на Турція, тя може да пише ядовити депеши, да праща флоти въ Бесикскій заливъ, да обикаля Гелиболъ, да заплашва Гръція и да поставя въ Цариградъ свой съчувствителенъ прѣдставитель подъ булото на Британскій посланникъ.› [3])

Както сми видѣли, Сѫръ Х. Елліотъ и съдр. систематично ся стараехѫ още отъ начало да извиняватъ Турцитѣ, а да обвиняватъ Христіанитѣ. Когато неможѣхѫ да опровръгаятъ или да потулятъ нѣкое злодѣяніе на първитѣ, тѣ утвърдяваxѫ че то било извършено защото послѣднитѣ първо ги злоупотрѣбили и раздразнили. По този начинъ сѫ дѣйствували и Г-нъ Лейардъ и съдружіе прѣзъ всичкото врѣме на войната дори и до днесь. Ако би нѣкой Руссинъ или нѣкой Българинъ извършѣше нѣкое зло, Г-нъ Лейардъ ся изразяваше строго върху него и го прѣпоржчаваше на правителството си ка-

1) Робостяжателитѣ въ Америка.

2) Първій случай е Американската война срѣщо робството а вторій е настоящата Руссо-Турска война.

3) The Contemporary Review, London, November 1877. стр. 1059.

то дѣло на цѣлата Руска войска или на Българскій народъ, но когато Турцитѣ и Черкезитѣ опустошавахѫ цѣли области и истрѣбвахѫ голѣма часть отъ населеніето, било съ мечь или съ вѫже, той рѣдко спомѣнуваше това, или ако говорѣше по нѣкога, той го вършѣше по единъ мекъ и извинителенъ начинъ.

Всѣкой свѣсенъ человѣкъ, който е прочиталъ поне часть отъ депешитѣ на Г-нъ Лейарда, не може да не забѣлѣжи пристрастностьта и едностранчивостьта на този человѣкъ. Отвори на примѣръ, Синята Книга № 42 (1878), и това явно ся показва въ всѣка негова депеша. Даже и когато нѣкой отъ консулитѣ имахѫ добрината да спомѣнѫтъ нѣщо и за Турски и Черкески злотворства, Г-нъ Лейардъ прѣпорѫчаваше рапортитѣ по единъ чуденъ начинъ. На 4-ій Априлій Консулъ Брофи отъ Бургазъ испратилъ на Г. Лейарда изложеніе за работитѣ въ онъзи область и къмъ Одринъ. Всѣкой може да види отъ това изложеніе че Българитѣ сѫ били първитѣ и много по-голѣмитѣ страдатели отъ Турцитѣ и Черкезитѣ; при всичко това Лейардъ и този рапортъ прѣпорѫчава тъй като ужь че той показва исключително Руски злотворства.

Въ тѣзи денеши на Англійскій посланникъ нѣма нищо да ся казва за Турски свирепости върху Българитѣ. Явно е че неговата цѣль, както спомѣнѫхъ, е била да търси само Български и Руски злотворства, и само такива, истинни или въображаеми, свирепости е искалъ отъ консулитѣ си. Под-консулъ Вилшеръ въ рапорта си отъ Дедеагачь Юній 10-й 1878, явно исповѣдва това като казва на консулъ Фаусета: „Пріехъ телеграма ви отъ 4-ій того чрѣзъ

който искате подробности за свирепости *извършени отъ Българитѣ.*» [1])

Нѣкои отъ депешитѣ му сѫ толкозъ чудни що-то не ще е злѣ да извлѣкѫ двѣ-три израженія, които ще сѫ доволно да покажатъ на читателя съ какви чувства е билъ въодушовенъ негово прѣвъсходителство.

Като говори за лошото състояніе на работитѣ подъ управленіето на Руссо-Българскитѣ власти въ Пловдивъ, Г-нъ Лейардъ казва: «То надминува всичко щото нѣкога е било извѣстно да ся случи подъ Турско управленіе.» [2]) Добрѣ, Христіанитѣ около Димотика знаѭтъ добрѣ и Русситѣ и Турцитѣ; защо сега, като ся дръпнуватъ Рускитѣ войски, Гръцитѣ оставятъ домоветѣ си и бѣгатъ въ Пловдивъ? Ній ще чаками да видимъ обнародвано отъ консулитѣ това скърбно прѣселеніе на Гръци и Българи заедно. Въ една депеша, която посланникътъ прѣпоржчаше на правителството си, Калверъ говори че когато Турцитѣ сѫ дръпале отъ Пловдивъ, градътъ билъ подпаленъ на нѣколко мѣста, но това не ся прѣпоржчаше на «усърдното вниманіе на Господство му.» Въ депешата си отъ 13-ій Априлій 1878, въ която ся прѣпоржчава едно оплакваніе на 12 Турци противъ Българитѣ и Русситѣ, Г-нъ Лейардъ казва: «Право е да ся чуѭтъ и двѣтѣ страни на този въпросъ,» но ній напраздно търсимъ да намѣримъ двѣ страни въ неговитѣ депеши.

Въ депешата си отъ 28-ій Априлій, той казва

---

1) Blue Bocok, Turkey, Nr. 42 (1878). стр. 81.

2) Blue Bock; Turkey. Nr 42 (1878). стр. 7.

че „Европейскій печатъ, Гръцки дѣйци и Гръцкото правителство“ измислили „приказки за Турски свирепости... за да измамятъ „Европейската публика,“ а злотворствата извършени противъ Турското населеніе никакъ не ся забѣлѣжватъ, ако тѣ и да *надминуватъ хилядо пѫти онѣзи които сѫ били извършени отъ Турцитѣ — като заключимъ даже и Черкезитѣ подъ това наименуваніе.*“ За да разбере читательтъ каква послѣдователность държатъ Г. Лейардъ и Елліотъ, нека помни че първій укорява Гръцитѣ че измисляли приказски за Турски свирепости, когато второй казваше, както сми видѣли, че Гръцитѣ щѣли да ся біѫтъ въ защита на Турція. Въ депешата си отъ 2-ій Юлій 1877, Г-нъ Лейардъ казва че Турцитѣ сѫ „едно отъ най-нравственнитѣ населенія въ свѣта!“ [1]) Ній ще кажемъ че Англичанитѣ много грѣшатъ за дѣто не пращатъ отъ Англія синоветѣ си и дъщеритѣ си при Турскитѣ ходжи да ся научатъ на най-добрата нравственность въ свѣта!

Англійскія посланникъ ли е лицето което говори и пише такива явни нелѣпости! И какво повѣреніе заслужватъ свѣдѣніята на такива человѣци.

Една отъ най-чудноватитѣ, може би, отъ всичкитѣ депеши на Г-нъ Лейарда е онѣзи, която той испрати на 24-ій Юній, 1878. Слѣдъ като говори че Турцитѣ никоги не сѫ били виновати за такива свирепости каквито Русситѣ и Българитѣ ужь правили той казва: „Дѣлата на башибозуцитѣ въ Батакъ и въ други Български села, огромно прѣувеличени отъ

1) Blue Bock: Turkey Nr. 42 (1878), стран. 97.

несмисленни, злонамѣренни, или безсъвѣстни человѣци . . . . бѣхѫ доволни да възбудятъ общото негодованіе въ Англія до такъвъ размѣръ противъ Турція, щото една война несравнена за ужаситѣ, и може би за слѣдствіята си, е била слѣдствіето. Но свирепоститѣ извършени, безъ причина, върху едно невинно и беззащитно населеніе, върху старци, жени и дѣца, сѫ прѣминѫли почти незабѣлѣжени, възбудили сѫ малко всеобщо съчувствіе за жъртвитѣ.» [1])

Забѣлѣжѣте добрѣ. Великитѣ, споредъ него злодѣянія противъ Турцитѣ били «извършени *безъ причина върху едно невинно и беззащитно* населеніе,» и че дѣлата на Турцитѣ и черкезитѣ въ Батакъ, Бояджикъ, Стара-Загора и другѫдѣ били «*огромно прѣувеличени отъ безмисленни, злонамѣренни и безсъвѣстни человѣци.*» Голѣмій облакъ свидѣтели, официіялни и неофициіялни, отъ разни народности и съ най-високо образованіе, нѣкои между тѣхъ Американски миссіонери, за ужаситѣ въ Батакъ и другадѣ сѫ, споредъ Г. Лейарда, «*несмисленни, злонамѣренни и безсъвѣстни* человѣци!» Подъ тъзи категорія Г-нъ Лейардъ туря до нѣкѫдѣ и «Централній Комитетъ» въ Цариградъ, защото и той обяви въ рапорта си че само 185 Турски кѫщи въ 9 села и че 5775 Български кѫщи въ 55 села бѣхѫ съсипани прѣзъ 1876; т. е. че Турцитѣ и черкезитѣ тогава оставихѫ повече отъ 30,000 бездомни Български мѫжіе, жени и дѣца, и то, забѣлѣжѣте, само въ Пловдивското окрѫжіе. Този комитетъ не говори за куповетѣ отъ мъртви тѣла на мѫжіе, жени и дѣца,

1) Blue Bock: Turkey, Nr. 42 (1878), стран. 94.

защото тѣ бѣхѫ повечето погребени тогава и защото работата на комитета бѣ да глѣда за живитѣ, а не за умрелитѣ.

Ній оставями на публиката да рѣши за себе си въпросътъ: кои сѫ „несмисленни, злонамѣренни и безсъвѣстни человѣци" върху този прѣдмѣтъ?

Нѣкои отъ дописницитѣ на Англійскій посланникъ сѫ били такива человѣци като Файфа и Сенклера, който казва въ книгата си по Источній Въпросъ: „Когато намѣришъ Български или Гръцки села близо до Турски поселенія, тамъ женитѣ сѫ нравствени и мѫжіетѣ толкозъ честни колкото рай могѫтъ да бѫдѫтъ. Но дѣто има купъ села чисто Христіански, тамъ женитѣ сѫ. . . . . и мѫжіетѣ подлеци. Турското управленіе е самото нѣщо което потъпкува отровата. Горко на тѣзи людіе ако Турцитѣ нѣкога ги оставятъ!" [1]) Всѣкой е свободенъ да мисли каквото ще за такива человѣци, но колкото за насъ ній сми въ недоумѣніе кого да вѣрвами, Г-нъ Дарвина ли, който учи че человѣцитѣ сѫ станѫли отъ маймуни, или Г-нъ Карлайла, който казва че ученията на Дарвина направили много Англичани да станѫтъ като маймуни.

Този человѣкъ Сенклеръ, е билъ главній скротель на свѣдѣнията за рапорта на Родопската комиссія. Не е чудно, прочее, дѣто Австрійскій, Германскій и Рускій комиссари не го подписахѫ.

Колкото за шумътъ който Г-нъ Лейардъ и другаритѣ му направихѫ относително до Родопското възстаніе, ще кажѫ че той е най-достоосѫдителенъ.

---

1) Gentleman's Magazine Oct. 1878 стр. 415.

Дѣлото бѣ една скроена работа отъ началото до края. Множество Турци и Помаци отъ Сѣверна и Срѣдня България, споредъ заповѣдьта на правителството, побѣгнѫхѫ прѣдъ Русситѣ, слѣдъ като ограбихѫ и опустошихѫ всичко що можѣхѫ, и отидохѫ едни къмъ Цариградъ, а други на югъ прѣзъ Родопската планина заедно съ войската на Сюлейманъ-паша. Не ще питаніе че тѣ не щѣхѫ да сѫ толкозь задоволни отъ положеніето въ което ся намирахѫ. Сенклеровци и други отидохѫ между тѣзи незадоволни бѣжанци и образувахѫ отъ тѣхъ единъ видъ възстанници. Никакъ не е чудно че съ тѣхъ ся съдружихѫ нѣкои и отъ тамошнитѣ Турци и Помаци. Тогава тѣ почнѫхѫ да викатъ че бѣхѫ възстанѫли да защищаватъ имота си и живота и честьта на женитѣ и дъщеритѣ си. Азъ никакъ не казвамъ че нѣкои отъ онѣзи Турци и Помаци може да не сѫ били онеправдани по единъ или по другъ начинъ, но положително утвърдявамъ отъ опова което зная, че колкото сѫ истинни думитѣ на Г-нъ Лейарда че Турцитѣ сѫ „едно отъ най-нравственнитѣ населенія на свѣта,“ че дѣлата на башибозуцитѣ бѣхѫ „огромно прѣувеличени отъ безсмисленни, злонамѣренни и безсъвѣстни человѣци,“ и че „Русситѣ бѣхѫ извършили въ Пловдивъ прѣзъ двадесеть и четири часове по-голѣми опустошенія и свирепости отъ колкото 40,000 башибозуци бѣхѫ нѣкога извършили,“ точно толкозь сѫ истинни и утвърдяваніята му че Турцитѣ и Помацитѣ бѣхѫ тъй злоупотрѣбявани отъ Русситѣ и Българитѣ и че бѣхѫ възстанѫли въ „защита на имота си и на живота и честьта на женитѣ и дъщеритѣ си.“

Пристрастіето и намѣреніето на Г-нъ Лейарда и на дѣйцитѣ му, наистина, сѫ толкозъ явни въ депешитѣ имъ, щото ся очудвами какъ може разуменъ и съвѣстенъ человѣкъ да тури нѣкакво повѣреніе въ думитѣ имъ. Ако имаше причина за оплакваніе, то бѣхѫ Българитѣ които имахѫ право да ся оплакватъ, защото тѣхній имотъ бѣ въ рѫцѣтѣ на Турцитѣ и Помацитѣ. Една лъжа не става истина по причина че тя е прѣдставена отъ посланникъ.

Г-нъ Лейардъ продължаваше да намалява числото на избититѣ Българи до дѣто го докара подолу и отъ числото което Турски официіялни рапорти даватъ. Турското правителство обяви че числото на убититѣ Българи е било около 5,000 души; Г-нъ Лейардъ, обаче, явяваше че това число не е било по-горѣ отъ 3000—4000 души. А понеже куповетѣ отъ кости ще изгниѭтъ, то не ще е чудно ако чуемъ нѣкога този Господинъ да утвърди че въ България не е имало никакви клапія.

Единъ Англичанинъ който придружаваше Турцитѣ прѣдъ Русситѣ между Одринъ и Цариградъ, пишѣше въ Лонд. *Таймсъ*: „Като сѫдимъ прѣдмѣта като племе срѣщо племе, добрѣ ще е да ся помни че за минѫлитѣ четиридесеть години Българитѣ не сѫ били жъртви на никое общественно угнетеніе отъ страна на Мухамеданскитѣ имъ съсѣди.“ Той казва че Турцитѣ бѣгахѫ отъ Българитѣ, но не казва че тѣ бѣгахѫ съ Българска стока и съ Български синове и дъщери. Слѣдъ като расправя че Българитѣ сѫ били покровителствувани отъ Европа, той заключава: „Тъй щото господствующето племе прѣзъ онова врѣме (40 години) е билъ Българ-

рина.» [1]) Иди сега че расправяй на такива человѣц за работитѣ въ Турція! Потрѣбно е да забѣлѣжя ч читательтъ не трѣбва да мѣси вѣстника (Лон. *Таймсъ* съ мнѣнията на дописника, защото това би сторил неправда на редакторитѣ, които не сѫ отговорни з: нелѣпоститѣ на нѣкои отъ дописницитѣ си.

Г-нъ Лейардъ и съдружіе постоянно пишѣх: отъ Турція, а Лордъ Бикънсфилдъ и други дѣятел но работѣхѫ въ Англія. Тѣ обнародвахѫ Синята кни га въ която излагахѫ мнимитѣ и нечуванитѣ ужас на Българитѣ върху Турцитѣ. Мнозина Англичан даже отъ противотурската партія почнѫхѫ да вѣр ватъ че изложеніята за Българскитѣ ужаси върх Турцитѣ бѣхѫ истинни, и почнѫхѫ да негодуват противъ насъ и противъ Русситѣ. И това никакъ н е чудно. Всѣкой другъ народъ би повѣрвалъ тов подъ подобни обстоятелства. Лондонскій *Таймсъ* от 19-ій Августа, 1878, като говорѣше по Българскит и Русскитѣ свирепости, казваше че Правителствот въ Англія бѣ обнародвало Синята Книга за тѣзи у жаси съ цѣль да привлѣче къмъ себе си подпорка та на Англійскій народъ. Добрѣ, това е което в нач лото на този членъ казахъ че министерствот въ Лондонъ ся стараеше да постигне.

Сполучи ли то въ лакътушнитѣ ки старанія Отчасти то сполучи да изстуди нѣкои отъ Англича нитѣ къмъ Българитѣ и да насърдчи други въ пол за на Турцитѣ, но то никакъ не можи да постигн онова което горѣщо желаеше. Колкото и да ся из студихѫ нѣкои Англичани къмъ Българитѣ, тѣ ни

1) The Times. 7 Feb. 1878.

какъ не ся стоплихѫ къмъ Турцитѣ, на които свирепитѣ дѣла сѫ подтвърдени отъ всеобщо и неопровъргаемо свидѣтелство.

Голѣма неправда би било ако не ся споменѣше че прѣзъ всичкото врѣме на войната е имало и други дописници, които безпристрастно сѫ описвали състоянието на работитѣ. Между тѣхъ сѫ били повечето дописници на *Дейли Нюсъ*, ... нѣкои на *Таймсъ*, и на други вѣстници. Между тѣзи безпристрастни мѫжіе ще споменѫ Сѫръ Х. Хавелокъ. Той казва че Българитѣ иматъ голѣми недостатки, но споменува и причинитѣ за това. При това той посочва и нѣкои добри качества на този злощастенъ нашъ народъ. Въ една скаска, той исказваше мнѣнието си че на 7,000,000 Българи трѣбва да ся даде свобода, и ся надѣваше че Англичанитѣ, ако тѣ разбирахѫ сѫщинскитѣ права на въпроса, не щѣхѫ да поставятъ никакво прѣпятствіе противъ това освобожденіе.

По едно врѣме борбитѣ между двѣтѣ партіи въ Англія станѫхѫ много топли и общественното състояніе на народа бѣ твърдѣ критическо. Нѣкои Руски несполуки въ Азія и въ Европа доста понасърдчихѫ турколюбцитѣ, и тѣ ся надѣвахѫ че Турцитѣ ще могѫтъ да принудятъ Русситѣ да не напрѣдватъ вече но да поискатъ миръ прѣди прѣминуваніето на Балкана. Но колкото по-явно ставаше че Руссія ще побѣди толкозъ по-голѣмъ ужасъ обзѣваше онѣзи турколюбци. Когато падна Плѣвенъ, нозина отъ тѣхъ дѣйствуваха като че бѣхѫ изгубили умоветѣ си. Паданието на Лондонъ, може би, не щѣше да ги направи по-диви и по смутени.

Никой образованъ человѣкъ не е говорилъ по ед
по-захласнѫтъ и по-грубъ начинъ отъ колкото
кои защитници на турколюбивата политика, както
дакторитѣ на *Дейли Телеграфъ*, напримѣръ, го
рѣхѫ по онова врѣме. Срамъ ни е даже да пов
рями нѣкои отъ тѣхнитѣ глупости и грубости.

Когато Русситѣ прѣминѫхѫ планинитѣ и бъ
прнаѣдвахѫ къмъ Одринъ и отъ тамъ къмъ Ца
градъ, турколюбцитѣ възврѣхѫ отъ негодованіе.
почнѫхѫ да правятъ особно възмутителни и воен
любиви заявленія. Пѣснопойци кръстосвахѫ изъ
лицитѣ на нѣкои градове и пѣехѫ по единъ н
възбудителенъ начинъ: Ще ли Британскій Лъвъ
ся остави да бѫде побѣденъ отъ Руската мечк
Разни събранія захванѫхѫ да ставатъ въ полза
война срѣщо Руссія. Веднъжь една турколюбива сг
нападнѫла на едно противотурско събраніе и нан
ви голѣми смущенія и повреди. Друга подобна сг
отишла прѣдъ домътъ на Г-нъ Глядстона, вика
тамъ и испотрошила джамоветѣ на прозорцитѣ
кѫщата му. [1])

Христіанолюбивата партія, тоже, дѣятелно р
ботѣше. Като разбрахѫ твърдото намѣреніе на Лор
Бикънсфилдовата партія да ся намѣси въ война
въ защита на Турція, тѣ употрѣбихѫ всичкитѣ
сили да ся въспротивятъ на тъзи мѣрка. Разни с
бранія ставахѫ за това. Голѣма часть отъ духове
ството зѣ добро участіе въ тѣзи благородни и спр
ведливи заявленія на народа. „Колкото живо и
усѣщами за честьта и за интереситѣ на Англія

1) The Times, London, 7 March, 1878.

пишѣше единъ пастирь въ името на мнозина други, „ній обявявами твърдото си убѣжденіе че благосъстояніето на нашето отечество не може да ся заплѣте въ поддържаніето на една свирепа, растлѣнна и бърже падающа сила. Навѣрно, духовенството има право да каже тоже толкозь.“ [1]) Едно друго писмо ся поднесе на Г. Глядстона въ което повече отъ 1000 църковни пастири одобряваха неговата политика и протестирваха противъ турколюбивитѣ заявленія.

Въ самото министерство ся появиха несъгласія върху този прѣдмѣтъ, и двама важни членове, Лордъ Дерби, министръ на иностраннитѣ дѣла на Англія, и Лордъ Карнарвонъ, секретаринъ на поселеніята, си дадоха оставкитѣ, като протестираха противъ нѣкои мѣрки на чрѣзмѣрнитѣ турколюбци.

Борбитѣ между двѣтѣ партіи сѫ били доста силни, но турколюбивата партія, като държи за сега правителственната власть въ рѫцѣтѣ си и подпомагана отъ злѣпрѣдставенитѣ злотворства на Русситѣ и Българитѣ, сполучи да испрати силна флота въ Мраморно море въ защита на Турція, и така нѣкои министри истълкуваха значеніето на „условната“ си неутралность. Нека помнимъ добрѣ че когато флотата ся испрати въ Мраморно море, Руссія не бѣ нарушила ни едно отъ условіята на Англійската „условна“ неутралность. Тя не бѣ пападнѫла нито Персійскій заливъ, нито Суезскій каналъ, нито бѣ завзѣла Цариградъ или нѣкое мѣсто по двата протоци. Наистина, Руски войски бѣхѫ доближили къмъ Цариградъ, но тѣ бѣхѫ принудени на това отъ у-

1) The Times, London, 4 Feb. 1878.

порството на Портата, подкрѣпявана отъ Г-нъ Лейарда и отъ военнолюбивитѣ заявленія въ Англія. Ако флотата да не бѣ влѣзла въ Дарданелитѣ, Рускитѣ войска не щѣхѫ да имать нужда да ходятъ до Святій Стефанъ. Освѣнь това, ній сми видѣли чѐ Руското правителство още въ начало не даде на Англійското толкози положителни увѣренія че нѣмаше да занимае нѣкои отъ мѣстата около Цариградъ.

Съ скърбь казвамъ че ній Българитѣ направихми голѣма погрѣшка за дѣто прѣзъ онова критическо врѣме не освѣтлявахми народа въ Англія и Европа въобще върху истинното състояніе на работитѣ въ нашето злощастно отечество. Наистина, на голѣма опасность ся излагаше всѣкой Българинъ който дързнуваше да пише тогава нѣщо върху ужаситѣ на Турцитѣ, но трѣбва да исповѣдами че ній не сторихми нито онова което можѣхми. Нашето, тѫй да кажемъ непростително мълчаніе направи Западна Европа да помисли че обвиненията противъ народа ни бѣхѫ чисти истини. Чрѣзъ това наше мълчаніе, ній дадохми благоврѣміе на върлитѣ ни непріятели да сполучатъ отчасти въ плановетѣ си противъ насъ. Въ Англія както и въ другитѣ държави има человѣци които сѫ искали и искатъ да узнаѭтъ точната истина, и ако да знаехѫ точно какъ стоехѫ работитѣ, то безъ всѣко съмнѣніе слѣдствията не щѣхѫ да сѫ точни каквито сѫ сега. Ній не можемъ да не скърбимъ за това си небрѣженіе по онова врѣме.

Въ отговоръ на тѣзи обвиненія противъ нашій народъ ще приложѭ още нѣколко думи.

Прѣди всичко ще забѣлѣжѭ че Българитѣ иматъ человѣческо естество, а не ангелско; че тѣ сѫ

страстни человѣци, а не святи ангели. И като человѣци тѣ безъ друго сѫ вършили работи на погрѣшими человѣци. Ній припознавами че нѣкои отъ нашій народъ сѫ вършили нѣкои злотворства на Турци. Съ скърбь го казвами че нѣкои сѫ грабили тукъ-тамъ отъ имота на Турцитѣ, разваляли сѫ нѣкои Турски домове, били сѫ и убивали сѫ нѣкои Турци. Тѣзи нѣща ній не кріемъ, нито трѣбва да ги кріемъ. Било би едно достозабѣлѣжително исключеніе въ всемирната исторія, ако нѣкои отъ Българитѣ да не бѣхѫ постѫпили тъй съ нѣкои отъ Турцитѣ. Но голѣмитѣ ужаси които Г-нъ Лейардъ и съдружіе казватъ че нашій народъ е извършилъ противъ невинни Турци — всеобщо кланіе на мѫжіе, жени и дѣца — сѫ вънъ отъ истината.

Почти всичкитѣ злотворства на Българитѣ и на Русситѣ състоятъ въ земаніе тукъ-тамѣ на Турскій имотъ и въ разваляніе на Турски домове. Това, обаче, въ повечето случаи е било неизбѣжно слѣдствіе на Турски злодѣйства. Всѣкой знае че когато Турското населеніе ся дръпаше прѣдъ Русситѣ то откарваше съ себе си не само своя си спрѣгатенъ добитъкъ но и оня на Българитѣ, тъй щото нито Българитѣ нито Русситѣ имахѫ съ що да си докаратъ дърва и други нуждности. Въ такъвъ случай тѣ трѣбваше или да измрѫтъ отъ гладъ и отъ студъ, особно прѣзъ зимата, или да изгорятъ своитѣ си домове, които въ нѣкои мѣста Турцитѣ не бѣхѫ съсипали, или да изгорятъ домоветѣ на Турцитѣ които бѣхѫ побѣгнѫли слѣдъ като бѣхѫ ограбили имота на Българитѣ. Освѣнь това, въ нѣкои мѣста нѣкои отъ Българитѣ сѫ мислили че е право за тѣхъ

да зематъ вещитѣ отъ празднитѣ домове на Турцитѣ, които съсипахѫ тѣхнитѣ домове, и да си построятъ нови. Българитѣ бѣхѫ обрани и отъ покѫщнина и отъ добитъкъ, и не е чудно че нѣкои отъ тѣхъ сѫ мислили че нуждата ги прави дължни да ся ползуватъ отъ празднитѣ домове на свирепитѣ си непріятели. Азъ не казвамъ че между Българитѣ не е имало безпричинни злотворства, но отъ всичко щото азъ съмь видѣлъ и испиталъ, повечето случаи сѫ били такива като горнитѣ.

Нека добрѣ да ся помни че домътъ почти на никой Турчинъ, който не побѣгнѫ, не ся е съсипалъ, нито той ся е злоупотрѣблявалъ лично. И за това азъ ще дамъ едно отъ най-послѣднитѣ свидѣтелства. Единъ отъ дописницитѣ на *Лондонскій Таймсъ* дава слѣдующето свидѣтелство.

Плѣвенъ, 9 Февруарій 1879. — „Тука пристигнѫхъ снощи, слѣдъ като посѣтихъ Дрѣново, Габрово, Севліево и Ловечъ. Окрѫжіята прѣзъ които минѫхъ сѫ съвършенно мирни, и Турскитѣ селени ся изразяватъ задоволни отъ сношеніята си съ Българитѣ и отъ управленіето на страната. Мюслиманитѣ които останѫхѫ въ селата си не сѫ били безспокоени нито притяжаніята имъ сѫ повреждани.... Турцитѣ които сѫ се завърнѫли въ Ловечъ горчиво ся оплакватъ отъ върховнитѣ си (Турци),' които имъ заповѣдали да оставятъ домоветѣ си прѣди прѣземаніето на града отъ Русситѣ, и сега сравняватъ своитѣ „съсипани кѫщи съ онѣзи Мюслиманскитѣ села Кара-Асанъ и Аоставалъ, въ сѫщото окрѫжіе, дѣто жителитѣ останѫли неповредени прѣзъ всичкій походъ..... Азъ съмь увѣдоменъ отъ Турци че три

четвърти отъ Мюслиманското населеніе на този градъ побѣгнж прѣди влѣзваніето на Русситѣ. Четвъртата часть, която останж, не е била злоупотрѣблявана.» .... Кжщитѣ на избѣгнжлитѣ сж били съвършенно или отчасти съсипани. «Мюслиманското населеніе въ Плѣвенъ, както и братіята имъ въ Ловечь, осжждатъ дѣлото на върховнитѣ си, особно на Нури паша, за дѣто и имъ заповѣдахж да напуснжтъ домоветѣ си, като Турскитѣ кжщи, които стоехж занимани отъ притяжателитѣ си, не сж били повредени.» [1]

Една отъ горчивитѣ и черниттѣ страни на турколюбивитѣ рапорти е че тѣ приписватъ на Русситѣ и на Българитѣ и злотворствата които самитѣ Турци и Черкези бѣхж извършили. Въ депешата си отъ 12/24-ій Юній, 1878, Г. Лейардъ казва че Русситѣ опустошили всичко дѣто заминжли, че плодородната долина на Тунджа станжла пустиня. [2]) Лондонскій *Таймсъ* като говорѣше върху мнимитѣ Руски и Български ужаси, казваше че цѣли области въ Тракія били съвършенно опустошени. Пій казвами, да! съвършенно опустошени, може би много по-ужасно отъ колкото вій мислите. Но чакайте малко, пріятели, прѣди да припишете всичко това на Русситѣ и на Българитѣ. Нека видимъ кой какво съвѣтваше Турцитѣ и Черкезитѣ, и какво тѣзи послѣднитѣ вършѣхж.

Азъ нѣма да говорж тука за ужаснитѣ дѣла на Турцитѣ и Черкезитѣ прѣзъ 1876. Костите на исклaнитѣ тогава мжжіе, жени и дѣца сж погрѣбени

1) The Mail, London, Feb. 1879.

2) Blue Book: Turkey, Nr. 42 (1878), стр. 93.

и спокойно почиватъ въ земята безъ да може да ги види живъ человѣкъ, а нѣкои може би още ся тръкалятъ между планинскитѣ скали. Нито ще говорѭ за тогавашнитѣ ограбванія и опустошенія. Нека видимъ вкратцѣ какво Турцитѣ правѣхѫ съ Българитѣ и съ тѣхній имотъ слѣдъ като ся почнѫ войната.

Нѣкои господиновци строго осѫдихѫ поведеніето на Свищовци, като казвахѫ че тѣ ограбвахѫ Турскій имотъ безъ никаква причина. Азъ, тоже осѫждамъ поведеніето на нѣкои отъ съотечественницитѣ си въ онова мѣсто, но казвамъ, въ сѫщото врѣме, че това поведеніе на Българитѣ никакъ не бѣше безъ причина; нито е било безъ причина, въ повечето случаи, лошото поведеніе на Българитѣ въ други мѣста. Войната ся почнѫ. Русситѣ ся бавихѫ на сѣверъ отъ Дунава за нѣколко седмици. Турцитѣ като знаехѫ че тъзи война бѣ прогласена въ наша защита, особно ся разсвирепѣхѫ и вършѣхѫ разновидни злодѣянія на Българитѣ отъ Дунава до Архипелагъ. Най-голѣмитѣ ужаси ставахѫ въ Западна Тракія т. е. въ срѣдъ Българія. Цѣлъ Българскій народъ бѣ въ ужасъ отъ Турскитѣ злодѣйства. Имотътъ и животътъ на Българина бѣ въ произволътъ на Турци и Черкези. Русситѣ прѣминѫхѫ Дунава, и Турцитѣ умножихѫ свирепоститѣ си върху беззащитнитѣ и безпомощнитѣ Българи. Пловдивъ, Карлово, Одринъ и други градове пакъ ся прѣобърнѫхѫ на касапници и бѣсилници, както и прѣзъ 1876.

Турцитѣ, обаче, въ повечето мѣста вършѣхѫ ужаситѣ си тайно, като ся боехѫ че Европа можѣше пакъ да извика противъ злодѣйствата имъ. По

онова врѣме нѣкои Англичани почнѫхѫ явно да съвѣтватъ Турцитѣ да съсипватъ всичко което е Българско. Чудното е че онѣзи които най-много ся укорявали Българитѣ за злотворствата имъ, тѣ въобще най-усърдно сѫ съвѣтвали Турцитѣ да опустошаватъ Българскитѣ жилища. Слѣдъ като укорихѫ Русситѣ и Българитѣ, тѣ укорихѫ и Турцитѣ. Българитѣ у корихѫ защото грабѣхѫ Турскій имотъ, а Турцитѣ защото не съсипвахѫ и най-послѣднята Българска колиба и най-послѣдното зърно ячемикъ. Ето думитѣ на нѣкои отъ тѣзи господа.

Втората главна погрѣшка на Турцитѣ, казва нѣкой си Г-нъ Форбсъ, „влѣзва въ кржга на образованното войнствовачіе. Като не избрахѫ да противостоятъ силно на Русситѣ да не минѫтъ Дунава, и като прѣдпочетохѫ да ся дърпатъ надиря прѣдъ нашественницитѣ на България, Турцитѣ направихѫ голѣмо воечно небрѣженіе дѣто неопустошихѫ земята която оставихѫ отворена прѣдъ нашественницитѣ. Да бѣше онъзи земя населена само отъ тѣхній си народъ (Турци), то не щѣше да е по-малка военна дължность да развалятъ сѣидбитѣ, да изгорятъ селата до послѣднята колиба, и да оставятъ задъ себе си само пустиня.... Ако Турцитѣ трѣбваше да почитатъ изискуваніята на една военна нужда, ако гражданското населеніе да бѣ било повечето отъ тѣхната народность колко по-малко дължни бѣхѫ тѣ да мислѫтъ за человѣколюбіе въ този случай! На цѣлото Турско населеніе ся заповѣдва отъ Цариградъ да ся дръпне на вѫтрѣ; тамъ останѫхѫ само Българетѣ, които сѫ отъ сѫщата религія съ нашественика, извѣстни съчувствители съ неговитѣ намѣре-

нія, извѣстни нелюбители на Турското управленіе, безъ друго готови да му (на нашествениика) бѫдѫтъ водители, съгледатели, още и приносители на дърва и вода на избавителитѣ си. Да ся остави надиря, намѣсто да ся опустоши, една земя дѣто тече млѣко и медъ, една земя кръстосвана отъ небезпокоени пріятели на нашествениика, бѣше една часть отъ военна лудость, която се не срѣща почти никѫдѣ. Турцитѣ трѣбваше да накаратъ Българското населеніе навѫтрѣ прѣдъ себе си до послѣдній человѣкъ, и да не оставятъ здравъ ни единъ снопъ ячемикъ, който можѣше да ся съсипи.» [1])

Г-нъ Форбсъ дава нѣкои исторически примѣри за да докаже справедливостьта на хубавата си риторика и на политическото си знаніе, и да затвори устата на онѣзи, спорѣдъ него глупави, человѣколюбци които бихѫ осѫдили този му съвѣтъ на Турцитѣ, но примѣритѣ които той привожда едвамъ можехѫ да ся приложатъ въ този случай. Но даже и да можѣхѫ, пакъ съвѣтътъ му бѣ единъ отъ найбезчеловѣчнитѣ. Да ся съвѣтватъ Турцитѣ и Черкезитѣ да бѫдѫтъ по-лоши и по-свирепи отъ колкото сѫ, бѣше едно безчеловѣчіе отъ най-висока степень. Той добрѣ знаеше че тъзи война бѣ ся обявила за да помогне на Българитѣ и на другитѣ Христіански народи противъ угнетеніята и ужаситѣ на Турцитѣ. Той знаеше, още, че самата свята книга-Коранътъ на Турцитѣ имъ казва че ще ся спасятъ ако погубятъ безвѣрницитѣ, особно въ такъвъ случай, и че ако тѣ не истрѣбвахѫ народа ни вкупомъ то бѣше

1) Littell's Living Age, 15 December, 1877.

само защото ся бояхѫ че просвѣщенна Европа щѣше да извика противъ тѣхъ, и нiй никакъ не разбирами какво сърдце имаше онзи господинъ като даде този ужасенъ съвѣтъ на свирепитѣ Турци и Черкези. Нiй знаемъ че той е билъ докаченъ въ нѣщо отъ нѣкои наши глупци, но не бихми повѣрвали че единъ просвѣщенъ Англичанинъ щѣше да прибѣгне до толкова голѣмо и опустошително отмъщенiе до каквото той прибѣгнѫ. Той най-добрѣ ни показва какъ бихѫ постѫпили Англичанитѣ съ Турцитѣ, ако тѣзи послѣднитѣ бѣхѫ ограбили Англiйскiй имотъ, бѣхѫ опустошили Англiйски домове, бѣхѫ обезчестили Англiйски жени и момичета, бѣхѫ избили и избѣсили Англiйски мѫжiе и бѣхѫ отвлѣкли въ робство Англiйски чада.

Както и да е наказанiето за обидитѣ на този господинъ намълно ся е извършило. Нека той да не ся смущава вече за неправдата която нѣкои Българи глупци бѣхѫ му сторили. Много домове сѫ били съсипани за това, много хиляди бездомни людiе сѫ били оставени на полето, много невинни мѫжiе, жени и дѣца сѫ отишли въ земята и много сирачета се скитатъ безъ да има дѣ главитѣ си да подслонятъ.

Щомъ като горнитѣ Форбсови съвѣти ся обнародвахѫ въ Англiя, *Левантъ Хералдъ* и други вѣстници незабавно ги прѣпоръчихѫ на Турскитѣ власти. По онова врѣме въ Българiя ся въцари неописанъ ужасъ. Турцитѣ повѣрвахѫ че и просвѣщена Европа ся съгласявала съ тѣхнiя коранъ, и почнѫхѫ явно да дѣйствуватъ споредъ священнитѣ си длъжности. Левантъ Хералдъ писа: Слухъ ся раздава тъзи су-

трень че, съ цѣль за по-голѣмо съсрѣдоточеніе на силитѣ които пазятъ Балкана, намѣрило ся е за подобрѣ да ся испразднн Софія. Ако този слухъ е добрѣ основанъ, то трѣбва да ся мисли че Отоманскій военачалникъ ще да е зелъ мѫдрото прѣдпазваніе да изгори града и да съсипе укрѣпленіята; защото, както Г-нъ Форбсъ посочва въ писмото си у *Деветнадѣсятій Вѣкъ*, една голѣма стратегическа погрѣшка е била прѣзъ цѣлій походъ дѣто не сѫ ся разваляли градоветѣ и селата, и не ся е опустошила страната прѣдъ напрѣдваніето на непріятеля.»[1])

Г-нъ Хунтекъръ и съдружіе, редакторитѣ на този вѣстникъ, обаче, не ся задоволихѫ съ това. Подиръ нѣколко дни тѣ писахѫ въ уводній си членъ: «Ній посочихми прѣди единъ-два дена нуждата която налага на порѫта исключителното изучваніе на интереситѣ на имперіята въ настоящата криза. Ній ще искажемъ сега явно какъвто нѫть ни ся вижда че онъзи нужда показва. Ако войната трѣбва да ся продължава, то Рускитѣ войски могѫтъ да ся смутятъ и растроятъ само чрѣзъ отчаятелна защита.» Слѣдъ като обвиняваха Сюлейманъ паша за дѣто не дѣйствувалъ както трѣбвало, тѣзи Турски съвѣтници казвахѫ: «Не! ако Руссія трѣбва да ся біе, ній трѣбва да я біемъ тъй щото да я поставимъ въ най-голѣми несгодности, а назе си въ най-голѣми сгодности. Нашитѣ войски трѣбва да ся дърпатъ назадъ прѣдъ непріятеля . . . . и като се дърпатъ тѣ трѣбва да опустошаватъ страната . . . . . тъй щото непріятелтъ да напрѣдва въ пустиня.»[2])

1) The Levant Herald, 19 Dec. 1877.

1) The Levant Herald, 27 Dec. 1877.

Забѣлѣжѣте че този съвѣтъ ся даваше на Турцитѣ прѣзъ най-студеното врѣме на годината. Тогава Турцитѣ ся съвѣтвахѫ да оставятъ стотини хиляди злощастни мѫжіе, жени и дѣца вънъ на снѣга! Турцитѣ слѣдвахѫ съвѣтитѣ на тѣзи си мнимы пріятели до колкото можѣхѫ. Заповѣдь ся издаде отъ Цариградъ да ся испѫди Христіанското населеніе и да ся изгори София, но това не ся извърши, защото тамъ имаше много Турски болни войници. [1]) Голѣми обири и опустошенія, обаче, пакъ ся извършихѫ и въ онзи градъ. Турскій военачалникъ заповѣда на войскитѣ си да подпалятъ градоветѣ и селата като ся принудѣхѫ да ги напуснѫтъ. Освѣнь това, на цѣлото населеніе, Мухамеданско и Христіанско, споредъ съвѣтитѣ на Г-нъ Форбсъ и съдружіе, ся заповѣдваше да оставя домоветѣ си и да върви навѫтрѣ прѣдъ Русситѣ. Първитѣ повечето послушахѫ заповѣдьта, но послѣднитѣ бивахѫ доста мудни въ движеніята си. Турскитѣ войски подпалихѫ Самоковъ на шесть мѣста, но населеніето заскоро сполучи да изгаси огъньтъ. Една голѣма и хубава часть отъ Т. Пазарджикъ, подпалена отъ Сюлейманъ-пашовата войска, съвършенно изгорѣ, и цѣлий градъ биде ограбенъ. Пловдивъ ся подпалвà нѣколко пѫти, но огъньтъ бивалъ изгасванъ; голѣми ограбванія и тукъ ся извършихѫ. Тъй сѫщо и Сливенъ, Ямболъ, Карнобатъ, Айтосъ и други градове и селата имъ бидохѫ съвършенно или отчасти ограбени и съсипани'

По онова врѣме Цариградъ ся испълни съ бѣжанци отъ къмъ Бургазъ, Карнобатъ и другѫдѣ, кои-

---

1) Едно писмо въ Лонд. Таймсъ съ дата 10 Януарій 1878.

то Турцитѣ и Черкезитѣ бѣхѫ изгонили изъ домоветѣ имъ, слѣдъ като бѣхѫ ги обрали и злоупотрѣби ли. Много Христіани погинахѫ по онѣзи мѣста както и по други. Че Турскитѣ войски бѣхѫ съсипали много села и нѣкои градове между Сливенъ и Черноморе ся припознаваше даже и отъ *Леванъ Хералдъ.*[1])

Ній повтарями съ Г-нъ Лейарда и съ други като него и казвами, да, цѣли окрѫжія въ Тракія и плодовитата долина на Тунджа съвършенно сѫ били опустошени. Самото скърбно нѣщо е че Г-нъ Лейардъ трѣбваше да опише тѣзи ужаси, не на 24 Юній 1878, но нѣкои отъ тѣхъ почти прѣди една година, когато Турцитѣ и Черкезитѣ ги вършѣхѫ, и когато дописникътъ на *Дейли Нюсъ*, съ Сюлейманъ-пашовата войска пишѣше отъ сѫщата долина, на 29 Юлій, 1877. «Горящи Христіански села ся виждатъ да показватъ напрѣдваніето на войската (Турската.)» Г. Лейардъ трѣбваше да съобщи тѣзи ужаси особно прѣзъ Декемврій, 1877, когато Турцитѣ, като ся дърпахѫ прѣдъ Русситѣ, опустошавахѫ всичко що можѣхѫ. Този Господинъ, наистина, много и непростително е билъ закъснялъ съ депешитѣ си върху този плачевенъ прѣдмѣтъ.

«Пловдивската область,» казва горѣспомѣнѫтій дописникъ на *Кристіанъ Юніонъ*, бѣше сцената на добрѣ извѣстното кланіе на Българитѣ, което подигнѫ негодованіато на свѣта. Пакъ въ 1877, слѣдъ почнуваніето на Руската война, и особно слѣдъ първото Ген. Гурково прѣминуваніе на Балкана, Турцитѣ изявихѫ рѣшеніето си да истрѣбятъ Христіан-

1) Levant Herald, 17 January, 1878.

ското населеніе. Тѣ съсипахѫ градоветѣ. Мѫжіетѣ бидохѫ обѣсени или исклани. Нѣкои отъ женитѣ бидохѫ убити, нѣкои завлечени отъ Турцитѣ, нѣкои опозорени и тъй оставени . . . . Тъзи работа на истрѣбленіе ся вършѣше главно подъ заповѣдитѣ на Сюлейманъ паша.' [1]) Сѫщій писатель казва че много неправедни обвиненія сѫ били хвърляни върху главитѣ на Русситѣ и на Българитѣ.

Трѣбва да ся забѣлѣжи че ако Рускитѣ войски не напрѣдвахѫ толкозъ бърже слѣдъ като прѣминѫхѫ Стара-планина вторій пѫть, то софийското окрѫжіе и Тракія щѣхѫ съвършенно да ся опустошятъ и много повече хиляди народъ щѣше да погине отъ студъ и отъ гладъ.

Намиратъ ли ся обнародвани въ Синята Книга подробности за всички тѣзи ужаси на Турцитѣ върху Българитѣ? Намъ не щѣше никакъ да е жално нито щѣхми да имами право да негодувами, ако тѣзи Англійски дописници бѣхѫ безпристрастни и давахѫ въ рапортитѣ си точни и вѣрни свѣдѣнія и за двѣтѣ страни, ако тѣ описвахѫ както Българскитѣ и Рускитѣ злотворства тъй сѫщо и Турскитѣ свирепства. Ако Г-нъ Фанфъ бѣше изложилъ точно злодѣяніята и на двѣтѣ страни въ Стара-Загора; ако Г-нъ Блѫнтъ бѣ описалъ безпристрастно и Турскитѣ както и Българскитѣ злодѣйства; ако Г. Калярътъ отъ Пловдивъ бѣ казалъ нарѣдъ и точно каквото вършѣхѫ Турското населеніе и Турскитѣ войски както излагаше каквото му казвахѫ този и онзи за Българскитѣ и Рускитѣ злодѣянія; ако вѣрно бѣ-

---

1) Chriastian Union, New-York, 25 Dec., 1878.

хж показвали коя страна първо почнж злодѣяніята, тогава, повтарямъ, ній не само не щѣхми да скърбимъ, но щѣхми да ся радвами и да имъ благодаримъ съ всичкого си сърдце и душа. Ній щѣхми да благославями душитѣ които тъй безпристрастно мислѣхж и да цѣлувами ржцѣтѣ които пишѣхж тѣзи рапорти, защото нѣмами никакво съмнѣніе какво впечатленіе щѣхж такива точни и безпристрастни изложенія да направятъ върху Англійскій народъ и върху Европа въобще. Жално е, обаче, че тѣзи господа не постжпвахж по този начинъ Види ся че това не влѣзваше въ тѣхнитѣ планове. Наистина, тѣ понѣкога споменувахж и нѣкои Турски злотворства, но това ся види да е било, само да ся покріе прѣдъ народа имъ голотата на пристрастіето и намѣреніето имъ.

Нека дамъ единъ примѣръ който добрѣ показва че Българитѣ не сж вършили злодѣянія противъ Турцитѣ прѣди тѣзи послѣднитѣ да бѣхж правили ужаси върху тѣхъ. Едни отъ най-голѣмитѣ свирепости, които ся приписватъ на Българитѣ, ся казва да сж ся извършили въ Старо-Загорското окржжіе. Исповѣдвами че по онѣзи мѣста Българитѣ сж обирали нѣкои отъ Турскитѣ домове и сж погубили нѣкои Турци, между които може да е имало и нѣкои невинни. Трѣбва да ся помни, обаче, че Българитѣ тамъ бѣхж подбудени на това отъ Турски свирепости.

Въ Стара-Загора тогава имаше двѣ фамиліи Американски Миссіонери, които не бѣхж нито Българи, нито Русси, нито Турци, нито Англичани, и които най-добрѣ можѣхж да знаютъ и най-безпристрастно

да сѫдятъ за онова щото ставаше тогава въ града. Добрѣ, тѣзи безпристрастни Миссіонери, Г-нъ Маршъ и Г-нъ Бондъ, които днесь живѣѭтъ въ Пловдивъ, даватъ слѣдующитѣ свѣдѣнія върхи този прѣдмѣтъ.

Когато пристигнѫла Руссо-Българската войска, тя не погубила, до колкото тѣ знаѭтъ, ни единъ отъ Турцитѣ; тѣ не видѣли нито чули Българитѣ отъ Града да убіятъ нѣкого отъ съгражданитѣ си Турци. Слухъ почнѫло да ся раздава че чети отъ Черкези и Турци опустошавали паланкитѣ и селата около Стара-Загора, за това Българитѣ и Русситѣ като знаяли че Турцитѣ въ града имали много орѫжія и като ся боели че ако Черкезитѣ и Турцитѣ отъ вънъ нападнехѫ града, то Турцитѣ извѫтрѣ щѣли да ся присъединятъ съ тѣхъ, тѣ имъ поискали орѫжията. Турцитѣ не само отказали да прѣдадѫтъ орѫжията си, но нѣкои отъ тѣхъ пушкали на войницитѣ прѣзъ прозорцитѣ на кѫщитѣ си. Тогава Руссо-Българскитѣ власти наказали нѣколко Турци. Освѣнъ това, види ся че тукъ-тамѣ нѣкои Турски продавници и домове били обрани отчасти. По това врѣме Българското населеніе отъ околнитѣ села почнѫло да бѣга въ града за живота си. Много села по полето ся виждали да горятъ. Коля натоварени съ най-ужасно наранени мѫжіе, жени и дѣца, почнѫли да влѣзватъ въ града. Стотини тъй наранени ся стоваряли по кѫщитѣ и въ дворовѣтѣ на църквитѣ и училищата. Невъзможно е, казватъ тѣзи миссіонери, да ся опишѫтъ ужаснитѣ начини по които тѣзи злощастници бѣхѫ наранени. На нѣкои рѫцѣтѣ бѣхѫ насечени, на други бузитѣ, и на други главитѣ. Ужасни зрѣлища на мѫжіе, жени и дѣца!

Тогава кръвьта на Българското населеніе възврѣла и тамъ нѣмало доволна сила да ги въспрѣ да не извършатъ нѣкои злотворства противъ Турцитѣ. Нѣкои отъ Българитѣ обрали тукъ-тамѣ нѣкои Турски домове и погубили нѣкои Турци. Но до колкото тѣзи почитаеми Господа видѣли и чули, тѣ не вѣрватъ че даже въ това си справедливо негодованіе Българитѣ сѫ погубили повече отъ 50-до 100 души Турци въ Стара-Загора. Тѣ казватъ, още че това ся извършило отъ долній разрядъ на Българского общество. Руссо-Българскитѣ власти наскоро дали строга заповѣдь да не ставатъ никакви обиди на Турцитѣ и зѣли по-здрави мѣрки да спрѫтъ злотворствата.

Такова бѣше отмъщеніето на Българитѣ за многото изгорени села и нѣкои градовце, за огромнитѣ обири на всѣка страна, за многото обезчестени и избити Българи, и за голѣмитѣ купове наранени мѫжіе, жени и дѣца, които прѣдставлявахѫ най-ужасни зрѣлища изъ разнитѣ дворове и улици въ града. Безъ да извинявамъ съотечественицитѣ си, азъ бихъ попиталъ що щѣше Англійскій, или кой да е другъ, народъ да чувствува и да дѣйствува въ такъвъ случай. Що щѣхѫ Лондончанитѣ да вършатъ ако би Турцитѣ да ограбвахѫ и преобращахѫ селата и паланкитѣ около Лондонъ на пепелъ, ако прѣсрѣщахѫ невиннитѣ бѣгающи Англичани и Англичанки по пѫтя и ги обезчестявахѫ и убивахѫ, ако дворътъ на св. Павелъ, на Уестминстеръ Аббей, на Лондонската Коллегія и на други общенародни и частни заведения се испълнехѫ съ ужасно наранени мѫжіе, жени и дѣца, и ако при това, Турцитѣ въ

Ло донъ не само не давахѫ орѫжіето си но ся готвѣхѫ да колятъ?

О, братія христіяни, въ името на слабото человѣчество, ніи ви молимъ да сѫдите безпристрастно върху този прѣдметъ!

Що извърши Сюлеиманъ-пашовата войска като влѣзе въ Стара-Загора? ужасъ голѣмъ! казватъ миссіонеритѣ; ужасъ много по-голѣмъ отъ Батакскій! казва дописникътъ на *Дейли Нюсъ*; ужасъ невиждане и нечуванъ въ тѣзи страни! казватъ развалинитѣ и коститѣ въ бившій градъ.

Едно отъ най-скърбнитѣ и най-неправеднитѣ нѣща въ този прѣдмѣтъ, повтарямъ, е че горкій нашъ народъ горчиво биде осѫденъ за дѣто той е вършилъ онова което всѣкой другъ народъ подъ синето небе е и би вършилъ въ подобни обстоятелства. Ако турколюбцитѣ ще ни посочатъ единъ примѣръ въ исторіята, дѣто никой народъ въ такива обстоятелства не е искалъ да ся пази противъ истрѣбителитѣ си и не имъ е наносилъ нѣкои пагуби, ній ще прѣклонимъ и глава и нозѣ прѣдъ тѣхъ. Нека прѣглѣдатъ своята си древна и нинѣшна исторія. Нека прѣгледатъ що е ставало и даже днесь що става въ Южна Африка и Афганистанъ дѣто Англійски синове безъ никаква причина опустошаватъ области. Турколюбцитѣ въ Лондонъ испотрошихѫ джамоветѣ на Г-нъ Глядстоновата кѫща само защото си въображавахѫ че губѣхѫ честь и интересъ, какви чудесіи не щѣхѫ тѣ да извършатъ ако домоветѣ имъ ся съсипѣхѫ и ако синоветѣ и дъщеритѣ имъ ся опозорѣхѫ или откарахѫ въ робство?

Протестантитѣ Българи сѫ били донѣкѫдѣ

прѣдмѣтъ за разискуваніе и тука въ нашето отечество и въ Англія. Нѣкои сѫ утвърдявали че протестантитѣ, като били толкозъ гонени отъ православнитѣ не сѫ благорасположени къмъ народното си правителство и че прѣдпочитатъ Турското. Други утвърдихѫ че тѣ до толкозъ треперѣли отъ приближаваніето на Русситѣ щото не смѣили да побѣгнѫтъ къмъ тѣхъ, но останѫли на мѣстата си и тъй били исклани отъ башибозуцитѣ. Длъжностьта мя кара да кажя нѣщо и върху тъзи точка, защото голѣма неправда е сторена на това малко Българско Евангелско Общество и защото голѣмо зло може отъ това да произлезе за народа ни. Ще забѣлѣжѫ че лицата които сѫ утвърдявали тѣзи нѣща ся дѣлятъ на злеувѣдомени и на злонамѣрени.

Утвърдяваніята че Протестантитѣ Българи не били благорасположени къмъ народното си правителство или че прѣдпочитали Турска власть, и че тъй треперѣли отъ Рускитѣ войски сѫ грозни неистини.

Както Православни тъй и Протестанти проливахѫ кръвьта си, прѣзъ 1876, срѣщо Турцитѣ, защото както Православни тъй и протестанти теглѣхѫ отъ тѣзи угнетители. Както Православни тъй и Протестанти страдахѫ въ тъмницитѣ изъ Българія и изъ Мала Азія. Когато Русситѣ дойдохѫ въ Сѣверна Българія и Турцитѣ почнѫхѫ изново да извършватъ ужаситѣ си върху нашій народъ, тогава както Православнитѣ, които можѣхѫ да сторятъ това, тъй и Протестантитѣ бѣгахѫ при Рускитѣ войски за живота си. Протестантитѣ отъ Меричлери, отъ Стара-*Загора и* отъ Кѫзанлъкъ побѣгнѫхѫ въ Габрово и

Търново заедно съ Православнитѣ си братія. Между тѣхъ имаше и двѣ учителки отъ Американското дѣвическо училище въ Самоковъ. ‹Ній бѣхми първитѣ,› казва едната отъ тѣхъ, ‹които приближихми до Габрово, и първитѣ на които Рускитѣ войници подадохѫ храна.›

Пастирьтъ на Меричлерската Евангелска църква, Г-нъ П. Ив. Шоповъ, събра малкото си стадо и първо отидохѫ въ Стара-Загора и отъ тамъ въ Търново, като оставихѫ домоветѣ си и всичко щото имахѫ на Турцитѣ. Тѣхнитѣ домове, както и домоветѣ на Православнитѣ, бидохѫ съвършенно съсипани отъ Турцитѣ нѣколко дни прѣди разоренiето на Стара-Загора. Г-нъ Шоповъ пишѣше отъ Търново и отъ Свищовъ на прiятелитѣ си въ Цариградъ, и въ писмата си той най-похвално говорѣше за поведенiето на Руската войска.

Протестантитѣ както и Православнитѣ въ Ямболъ не можѣхѫ да побѣгнѫтъ, но тѣ всички най-усърдно желаехѫ по-скорото дохожданiе на Рускитѣ войски, защото живота на никого не бѣ безопасенъ. Както Православнитѣ священници тъй и Протестанскiй пастирь, Г-нъ Н. Т. Бояджiевъ, чудесно е избавилъ живота си отъ рѫцѣтѣ на убійцитѣ Турци.

Когато ся разори Разложко, прѣзъ Ноемврiй, 1878, Протестантитѣ отъ онъзи область не побѣгнѫхѫ къмъ Турцитѣ въ Неврокопъ, но къмъ Руссо-Българскитѣ войски въ Джумая.

Но не гонятъ ли ся Протестантитѣ отъ Православнитѣ? Питатъ нѣкои. До нѣкѫдѣ тѣ сѫ били гонени въ нѣкои мѣста, но не както нѣкои прѣдста-

вятъ работата. Гоненіето въ Калля-Дере е едно отъ най-варварскитѣ дѣла на нѣкои отъ съотечественницитѣ ни, и то не може да ся осѫди по-строго отъ колкото заслужва. То, обаче, бѣ дѣло на три-четири лица. На друго мѣсто единъ Българинъ управитель каралъ Българитѣ Простестанти да работятъ въ свята недѣля заедно съ Циганитѣ; и ній съ голѣма скърбь казвами, че онзи господинъ не можѣше да направи дѣло по-неправедно, по-безумно и по-безчестно за себе си и за народа си. На друго мѣсто единъ Протестантинъ Българинъ ся извали отъ правителственна служба, защото той не искаше да работи въ Св. Неделя.

Безъ да продължавамъ, обаче, ще кажѫ че поведеніето на Православнитѣ Българи къмъ Протестанскитѣ имъ братія е било и е много по-добро слѣдъ дохожданіето на Русситѣ и слѣдъ установеніето на Руссо-Българската власть отъ колкото бѣше поведеніето имъ прѣзъ врѣмето на Турската власть. Ето едно отъ най-послѣднитѣ свидѣтелства за това. Въ едно писмо отъ 5-ій Мартъ 1879, Г. П Ив. Шоповъ казва: „Сношеніята ни съ окрѫжающата ни свѣтска власть сѫ отъ прѣвъсходно пріятелство.“ Колкото за поведеніето на Русситѣ къмъ Протестантитѣ, азъ само ще забѣлѣжѫ че то въобще е било отъ най-похвалнитѣ.

На свършваніе ще кажѫ че Протестантитѣ Българи никакъ не искатъ Турска власть въ никой образъ. Тѣ, както и Православнитѣ имъ братія, желаятъ народното си освобожденіе и народното си единство. Българитѣ отъ Дунава до Архипелагъ са една кръвь, и тѣ иматъ едни стремленія и едни по

литически въодушевленія; горѣщото желаніе на всинца ни е народно единство и освобожденіе отъ Турската и отъ всѣка друга чужда власть.

Мними Неспособности на Българитѣ.

Нѣкои господиновци ся стараехѫ да ни погрозятъ прѣдъ свѣта и по другъ начинъ. Тѣ ся трудѣхѫ да покажятъ че Българитѣ сѫ малцина на брой и че сѫ невѣжи, неспособни, лениви, груби, несправедливи, низски, сребролюбци, неспособни за истинна свобода и „най-отвратителни человѣци.“ Цѣльта на тѣзи критици е била да убѣдятъ Европа че ній сми неспособни за самоуправленіе и че по тъзи причина не трѣбва да ни ся дава свобода.

Други ся очудвахѫ на спокойствіето и изобиліето съ което Българитѣ ся наслаждавахѫ подъ Турската власть, и заключавахѫ че нѣмало никаква причина за оплакванія противъ Турцитѣ.

Други пакъ прескочихѫ дори до тамъ щото подтвърдяваха че Българитѣ нѣматъ языкъ, но че Русситѣ въ Москва имъ ковать единъ. „Населеніето въ Българія е чисто селско, безъ книжевность, безъ исторія, даже безъ чистъ языкъ, защото *Русситѣ дѣятелно работятъ въ Москва да имъ правятъ единъ языкъ.*“ [1]) Да ся смѣешь ли, да плачешь ли като четешь такива нелѣпости и такова голѣмо невѣжество! Русситѣ въ Москва ковать единъ языкъ за Българитѣ! Русия, казватъ тѣ, горѣщо желае да порусси Българитѣ, но при всичко това, Русси-

1) Savage and Civilisid Russia, London. 1877, cr. 186.

тѣ въ Москва, дѣто е сърдцето на Руссизъмътъ, дѣятелно работятъ да направятъ новъ езикъ за Българитѣ!

Този прѣдмѣтъ е единъ отъ най-непріятнитѣ за наше разгледваніе, защото за единъ съвѣстенъ человѣкъ нѣма нищо по-отвратително, може би отъ това дѣто да хвали и да прѣпоржчава себе си. Дължностьта и нуждата, обаче, ни каратъ да кажемъ нѣщо и върху тъзи точка въ защита на народа си.

Най-скърбната часть на този въпросъ е че чертитѣ и поведеніето на горкій нашь народъ ся турихж подъ най-строгъ испитъ въ най-неблагопріятни обстоятелства и то по единъ най-единостранчивъ начинъ. До колкото нашето знаніе стига никой другъ народъ не е билъ подложенъ на такъвъ испитъ въ такива обстоятелства. Безпристрастній Сжръ Хенри Хавелакъ, тоже, явно припознава това. Въ една скаска той казалъ че „отъ всичкитѣ людіе той не знаялъ никой другъ народъ който е билъ повече злоупотрѣбенъ и отъ пріятели и отъ непріятели отъ колкото злощастнитѣ Българи.“ [1])

Исповѣдами че между нашій народъ нѣма велики философи, знаменити държавни мжжіе и военачалници. Исповѣдвами че образованіето на народа ни, сравнено съ онова на нѣкои други Европейски народи, е на доста долня степень, и че между насъ владѣе голѣма неопитность почти въ всичко. Но за всичко това има добри причини, които е необходимо да ся зематъ подъ потрѣбно вниманіе, ако искаме да сждимъ справедливо върху този прѣдмѣтъ.

---

1) Sir H. Havelock on The Eastern Question, стр. 15.

Като говори за развитіето на народитѣ, Г-нъ Г. Ролинсонъ казва: „Ако обстоятелствата (на единъ народъ) станѫтъ подобрѣни, ако животътъ му е помалко въ борба, ако спокойствіе ся придобіе, тогава образованностьта (като общо правило) проникнува; ако тѣзи условія сѫ обратни, ако борбата за сѫществуваніе занимава всичкото вниманіе на всѣкой человѣкъ, тогава образованностьта изчезнува, обществото става варварско, и дивото състояніе ся стига.“ [1]) Това общо правило трѣбва да ся помни когато ся сѫди за състояніето на кой да е народъ. За да можѣхѫ нашитѣ критици да сѫдятъ справедливо за нашій народъ, тѣ трѣбваше да зематъ подъ потрѣбно вниманіе слѣдующитѣ три нѣща:

1. Българскій народъ е билъ подъ най-угнетителното правителство, въ рѫцѣтѣ на най-невѣжъ народъ за нѣколко вѣкове. — Щомъ като прѣвзехѫ отечеството ни, Турцитѣ погубихѫ или потурчихѫ почти всичкитѣ първенци и по-развити мѫжіе между народа ни. Освѣнь това, свѣтътъ знае че Турцитѣ, господаритѣ на Българитѣ, сѫ мразили и мразятъ науката, и че всѣчески сѫ притискали подданнитѣ си народи тъй щото не имъ сѫ давали да излѣзѫтъ на бѣлъ свѣтъ. А като Българитѣ сѫ били въ срѣдата на Турската държава, тѣ сѫ били особно изложени на угнетенія и на униженія; защото по-мѫчно сѫ имали достѫпъ до свободнитѣ Европейски народи.

Нашій народъ е билъ принуденъ за много врѣме да прави малки и прости кѫщи и да построява

1) The Origin of Nations, отъ G. Raw-linson, стр. 8.

църквитѣ си почти въ земята. Такива подземни църкви и до днесь сѫществуватъ по нѣкѫдѣ. Даже на 1872, Българитѣ у Разградъ не можѣхѫ да отворятъ прозорци на домоветѣ си отъ къмъ улицитѣ, забѣлѣжѣте че това бѣ въ чисто Българско отдѣленіе на града.

Ако почнѫ да расправямъ подробно какви мѫчнотіи сѫ имали Българскитѣ младежи които сѫ искали да ся учатъ, то ще трѣбва нѣколко топове книги за да ся изложи всичко. Тѣ сѫ били принудени да ся затварятъ въ земници и въ други скрити мѣста за да ся учатъ, но даже и въ такива мѣста Турчетата сѫ ги изнамирали и сѫ ги замѣрвали съ каманіе. Самъ азъ знаѭ колко съмъ бѣгалъ и колко съмъ ся крилъ, когато ходѣхъ на училище, отъ онѣзи които носѣхѫ фесове и чалми. Това не бѣше твърдѣ отдавна, нито бѣше въ Турско село или въ Турско отдѣленіе; то бѣше въ едно голѣмо Българско село, Видраре, което отъ всѣка страна е окрѫжено тоже отъ други Български села.

Турски чети постоянно кръстосвахѫ отъ градъ на градъ и отъ село на село, и ся хранѣхѫ отъ Българитѣ безъ пари. Тѣзи скитници правѣхѫ свирепи неправди на Българскій народъ. Тѣ отиваха на най-хубавата кѫща или дѣто знаехѫ че имаше най-хубави жени и момичета. За да ся избавятъ отъ скотски злоупотрѣбленія, Българкитѣ, особно по-хубавитѣ, сѫ били принудени да носятъ прости дрехи и да държатъ лицата си нечисти, защото тѣ не само бивахѫ обезчестявани, но често ся грабвахѫ отъ бащинътъ си домъ и ся потурчвахѫ. Тѣ сѫ били често принудени да мажатъ лицата си съ сажди и да ся кріятъ въ Циганскитѣ домове.

На Българина не е било позволено нито да ся учи свободно, нито да ся облѣче както обича, нито да си направи кѫща спорѣдъ вкуса си, нито да зема участіе въ правителството; надъ него е царувалъ Турскій ужасъ. Всичко е работило да го вскотява. И този е народа между който нѣкои наши критици искахѫ да намѣрятъ велики философи и велики държавни мѫжіе както въ свободній Лондонъ.

2. *Българитѣ сѫ били и подъ духовно робство за повече отъ 140 години.* Тѣ сѫ имали злочестината да бѫдѫтъ угнетени отъ два желѣзни скиптра, политическій и духовенъ. Гръцкитѣ владици, които носѣхѫ справедливото име *деспоти*, сѫ били въ много случаи даже по-груби и по-несправедливи и отъ самитѣ наши. Щомъ като утвърдихѫ духовната си власть върху народа ни, тѣ почнѫхѫ дѣятелно да гонятъ езика ни и всичко което е Българско. Тѣ ся съединихѫ съ Турцитѣ и не позволяваха на народа да има училища, или ако нѣкѫдѣ имаше нѣкой видъ такива заведенія то дѣцата трѣбваше да ся учатъ на Гръцкій езикъ, или поне съ Гръцки букви. Тѣ изхвърлихѫ Българскій езикъ изъ църквитѣ и въведохѫ Еленскій. Щомъ като между народа ни ся появеше нѣкой по-способенъ и поживъ учитель или първенецъ, който не сподѣляше мнѣнията на владицитѣ, той изведнъжь биваше прѣданъ на смьрть или на заточеніе като възстанникъ противъ гражданската власть. Никой другъ класъ человѣци не е изяснилъ по-добрѣ ученіето на спасителя за пастири съ овчи кожи отъ колкото тѣзи Гръцки деспоти сѫ го изяснили. Тѣхнитѣ пастирски длъжности сѫ били да ограбватъ народа,

да гонятъ езика му и да го учатъ на най-низски суевѣрія. Горкій Българинъ е билъ строго гоненъ и угнетяванъ и отъ владѣтелитѣ си и отъ мнимитѣ си пастири.

Чудно ли е че между този народъ не ся намѣрватъ толкозъ много дързостни и благородни мжжіе каквито ся намиратъ между нѣкои по-свободни народи?

3. *Българскій народъ прѣзъ минжлитѣ три-четири години е билъ въ ужасно и развълнувано състояніе.* Всѣкой ще ся съгласи че нравитѣ и поведеніето на единъ кой-да е человѣкъ не могжтъ да ся изучатъ въ врѣмя когато кжщата му е на огънь и всичко мило и драго на него е вжтрѣ въ горящата кжща. Всемирна опитность е доказала неопровъргаемо, че въ такива случаи человѣцитѣ въобще не знаятъ какво правятъ, и че нѣкои даже сж изгубвали ума си.

Нашій многострадающій народъ, прѣзъ минжлитѣ три-четири години е билъ, и донѣкждѣ сега е, въ такова скърбно състояніе. Цѣлото му отечество, отъ Дунава до Архипелагъ, ся изложи на ограбваніе и на опустошеніе, и чадата му на скотски злоупотрѣбленія и на истрѣбленіе. Най-голѣмитѣ ужаси ся извършвахж въ срѣдъ домътъ му, въ срѣдината на отечеството му, въ Тракія. Положително може да ся каже че почти нѣмаше и нѣма Българскій домъ, който да не е билъ злоупотрѣбенъ по единъ или по другъ начинъ. На едни воловетѣ бѣхж откарани, на други домоветѣ ограбени и изгорени, други бѣхж свирепо бити почти до смьрть, на други синоветѣ и дъщеритѣ опозорени прѣдъ самитѣ имъ очи, на

други чадата въ робство откарани, а на други ближни роднини, съсѣди или пріятели свирепо злоупотрѣбени или по нѣкой другъ начинъ онеправдани. Тѣзи продължителни ужаси развълнуваха и най-заспалитѣ чувства на всѣкой Българинъ. Ужасъ и трепетъ ся въцари въ всѣкой Българскій домъ. Никой не знаеше да ли той, или любезната му жена, или милитѣ му синове и дъщери щѣха да осъмнѫтъ или да замръкнѫтъ у дома му; защото на всѣка страна ставаха грабенія, затварянія и убиванія, денемъ и нощемъ.

Какво щѣше да е умственното състояніе и поведеніето на просвѣщенній Англійскій, или на кой-да-е другъ, народъ въ такива обстоятелства? Какво щѣше той да усѣща и да прави ако Манчестеръ и околностьта му бѣхѫ прѣобърнѫти на пепелъ, ако Англійски синове и дъщери бѣхѫ опозорени прѣдъ очитѣ на родителитѣ имъ, и ако невинни Англійски мѫжіе, жени и дѣца бѣхѫ исклани на купища и труповетѣ имъ оставени на кучетата и на орлитѣ? Какво щѣше онзи благороденъ народъ да чувствува, ако въ такъвъ случай Германцитѣ или Русситѣ ся стараехѫ да показватъ на свѣта че въ Англія не сѫ ся случили такива ужаси и че собственна Англія е френска область, защото въ Лондонъ и въ Манчестеръ има французи? Врѣме ли щѣше да е въ такива скърбни и ужасни обстоятелства да ся изучава характерътъ и поведеніето на онзи народъ? Ній не сме да не знаемъ нищо отъ Англійското естество, и нѣмами никакво съмнѣніе какво щѣше да е усѣщаніето и поведеніето на онзи народъ, ако да прѣминеше прѣзъ такива ужаси.

При всичко това, обаче, нашій народъ има злочестината да ся осѫди, защото въ такива обстоятелства не билъ въздърженъ, кротъкъ, благорасположенъ и приветливъ.

Но нѣмаше ли нищо добро у Българскій народъ? Ако и да е билъ за толкозъ дълго врѣме подъ гражданско и духовно робство, и ако и да е дѣйствувалъ срѣщо най-голѣми прѣпятствія, пакъ той е направилъ прѣзъ минѫлитѣ 20 години такъвъ успѣхъ какъвто малко други народи сѫ направили въ толкозъ кѫсо врѣме. Ако и да плащаше огромни данъци на Турското правителство и на Гръцкитѣ владици, пакъ той посвяти и послѣднята си пара за училищата си, на които гледаше като на самитѣ избавители отъ угнетеніята и отъ низското му състояніе. Правителството и духовенството не само че не помагахѫ на народа въ тѣзи му благородни стремленія, но всѣческій ся стараехѫ да му прѣпятствуватъ.

Горѣщата любовь на народа за ученіе, обаче не можи да ся изгаси отъ непріятелитѣ, които съ ярость гледахѫ къмъ стремленията му. За скоро по градоветѣ и по селата ся отворихѫ мѫжски и дѣвически свободни училища, въ които ся учѣхѫ чадата на най-сиромаситѣ както и на най-богатитѣ. Горката сирота вдовица можѣше да праща и десеть чада, ако ги имаше, на училището безъ да заплаща; защото всичко ся плащаше отъ общинската църковна касса. Че Българитѣ любятъ и оцѣняватъ ученіето, и че горѣщо желаятъ да ся усъвършенствуватъ свидѣтелствува и начинътъ по който тѣ построяватъ училищата си. Въ всѣкой градъ и въ всѣ-

ко село училищното зданіе биваше най-хубавата сграда въ града или въ селото въ врѣмето когато то ся построяваше. Училищата сѫ ся построявали въобще на най-отличнитѣ мѣста въ града или въ селото, и Българинътъ съ благородна гордость ги посочваше на всѣкой странникъ.

Освѣнь това, много младежи отиваха и отиватъ въ Руссія, Австрія, и нѣкои даже въ Франція, и Америка, за да ся снабдяватъ съ по-висше образованіе, чрѣзъ което да могѫтъ да послужатъ на себе си и на народа си. Като ся е дало случай на Българчета, тѣ не сѫ били между най-долнитѣ ученици въ Германскитѣ, Рускитѣ и Американскитѣ учебни заведенія, и професоритѣ на онѣзи училища не веднъжъ нито два пѫти сѫ свидѣтелствували за способностьта и за доброто поведеніе на Българскитѣ младежи.

Безъ друго, съ слабій си умъ, ній ще кажемъ че всичкитѣ тѣзи нѣща не говорятъ противъ единъ толкозь угнетенъ народъ какъвто е билъ, и сега донѣкѫдѣ е Българскій народъ.

Не виждахѫ ли нашитѣ строги критици тѣзи качества у народа ни? Тѣ не можѣхѫ да видятъ всичко, защото не бѣ врѣме за такива испитванія, но и колкото добро можѣхѫ да видятъ, мнозина отъ тѣхъ го тълкувахѫ другояче. Г-нъ Форбсъ и съдружіе ся очудватъ на Българското благоденствіе. Кѫщитѣ на Българскитѣ селачи, казватъ тѣ, сравнени съ онѣзи на Властитѣ, сѫ като палати. Тѣзи Господа бѣхѫ принудени да дадатъ причини за благоденствіето, за хубавитѣ кѫщи, църкви и училища на Българитѣ. Да кажатъ че Турцитѣ направихѫ това

за Българитѣ, не можѣхѫ, защото тѣ виждахѫ че Турскитѣ училища по градоветѣ и селата въобще не бѣхѫ друго освѣнъ прости колиби. По тѣзи причини тѣ заключихѫ какъ това показва че Българитѣ били Евреи!

Пакъ повтарямъ, никой другъ народъ не е критикуванъ въ такива обстоятелства по такъвъ пристрастенъ начинъ, и азъ ся радвамъ като могѫ да кажѫ че високопочитаемитѣ господа, Глядстонъ, Аргайлскій Дукъ, Фрименъ, Брайтъ, Мак-Коллъ и много други благородни души въ Англія осѫдихѫ тѣзи дописници.

Друга скърбна страна върху този прѣдмѣтъ е че мнозина отъ тѣзи наши критици правѣхѫ общи заключенія отъ частни случаи. Ако почнемъ да сѫдимъ по този начинъ, ній трѣбва да заключимъ че Англійскій народъ е най-безнравственній и най-варскій народъ на земното лице. Ако начнѫ да описвамъ какво ся върши въ Ливерпулъ, въ Манчестеръ, въ Лондонъ и другѫдѣ въ Англія, то коситѣ на Българитѣ ще настръхнѫтъ. При това много отъ Англичанитѣ които сѫ посѣщавали нашето отечество не сѫ били такива щото да вдѫхнѫтъ на Българитѣ чувство на правдолюбіе и на нравственность. Тѣхното поведеніе е било едно отъ най-низскитѣ и най-достоосѫдителнитѣ.

Трѣбва ли, прочее, да заключимъ че Англійскій народъ, като народъ, е тъй безнравственъ тъй грубъ и тъй варварски? Положително казвамъ, че това би било голѣма неправда къмъ онзи народъ. Ній сми видѣли и друго нѣщо въ Англія. Видѣли сми училища, коллегіи, университети, църкви, бол-

ници, сиротопиталища и разни други благодѣтелни заведенія, които навѣрно не говорятъ противъ онзи народъ. Ній сми видѣли между онзи народъ человѣци нравствени, благорасположени и доброжелателни. Да кажемъ ли сега че тѣзи добри знакове у Англійскій народъ непоказватъ друго освѣнъ че Англичанитѣ сѫ Евреи? Само онѣзи, които сѫ изгубили умоветѣ си, могѫтъ да правятъ такива заключенія.

Точно такава, обаче, е била логиката на нѣкои отъ строгитѣ ни критици. Припознавами че у нашій народъ има голѣмо зло, което всѣческій трѣбва да ся стараемъ да поправями, и за това ще поговоря по-послѣ, но думата ми сега е, че начинътъ по който нѣкои сѫ сѫдили и сѫдятъ за насъ, е билъ съвсѣмъ несправедливъ и злонамѣренъ.

На свършваніе бихъ казалъ че ако просвѣщенна Европа искренно желае да узнае наздраво способностьта на Българитѣ, да ли тѣ обичатъ и могѫтъ да придобиватъ наука, и да ли сѫ способни за самоуправленіе и за гражданската и религіозна свобода, тя трѣбва да имъ даде добръ случай да покажатъ себе си. *Лондонскій Таймсъ* отъ 12/24 Януарій, 1879, казваше че Българскій народъ никога по-напрѣдъ не е ималъ благоврѣмієто да изрази своитѣ си желанія и да покаже колко струва. Тогава защо ся турятъ толкозь спънки прѣдъ нозѣтѣ на този младъ народъ, и защо той ся распокъсва на толкова части и тъй ся раздробява вещественната и нравственната му сила? На Турцитѣ сѫ ся давали много годишни и даже вѣковни благоврѣмія за да ся покажатъ какви сѫ и тѣ най-бляскаво сѫ ся показали. На Гръцитѣ, Власитѣ и на Сърбитѣ,

тоже, сѫ ся давали благоврѣмія; защо да не сѫ дадатъ и на горкитѣ Българи поне 10—20 мирни години за сѫщото нѣщо? Послѣ, въ противенъ случай, Европа твърдѣ лесно може да земе всичко отъ рѫцѣтѣ имъ. До когато на единъ народъ не ся даде случай за развитіе въ всѣко отношеніе, до тогава той все не ще има нито философи, нито отлични и практични държавни мѫжіе.

Свято-Стефанскій Договоръ.

Войната между Руссія и Турція ся свърши съ сключваніето на договора въ селото Святій-Стефанъ близу при Цариградъ, на 19/3 ій Фев. 1878. Мнози на проглушихѫ свѣта като казвахѫ че този договоръ бѣ скроенъ по съвсѣмъ лъжовни начала, че повечето отъ населеніето въ нѣкои окрѫжія конто той обемаше били отъ други народности, а не Българе. Че Българія спорѣдъ него бѣ твърдѣ голѣма държава. Читателитѣ знаѭтъ какъвъ е онзи договоръ и азъ само ще спомѣнѫ че той съвсѣмъ малко различаваше отъ программата на Цариградската Конференція, която программа подписа и благородни Лордъ Сализбери.

Българія спорѣдъ Св. Стефанскій договоръ различава отъ Българія спорѣдъ Цариградската Конференція само по образъ, а не и по пространство. Нека земе человѣкъ Св. Стефанскій Договоръ, рѣшеніята на Цариградската Конференція и да прѣгледна карта добрѣ, и той ще ся увѣри на това.

Спорѣдъ Цариградската Конференція, въ Българія влѣзвахѫ цѣла Сѣверна Българія заедно

Добружа, освѣнь една малка часть която ся даваше на Сърбія, цѣла Западна Тракія до Мустафа-паша, по-голѣмата часть отъ Македонія, като ся простираше близу до Сѣресъ, до Охрида и на югъ отъ Битоля дори до Самарина. Голѣмото Нишско окржжіе влѣзваше въ Българія.

Спорѣдъ Св. Стефанскій Договоръ, Българія ся простираше на югъ отъ Сѣресъ дори до Архипелагъ, обемаше още по една малка часть земя покрай Черно море, около Люле-Бургасъ и на Югъ отъ Охрида. Но спорѣдъ този договоръ, въ Българія не влѣзваха цѣла Добруджа, Нишското окржжіе и една часть земя на Югъ къмъ Тессалія.

Тъй щото колкото за голѣмината на Българія, Руссія не наруши програмата на Цариградската Конференція, която програма ся съчини отъ високи държавни мжжіе на всичкитѣ сили, спомагани отъ много консули и други добрѣ увѣдомѣни лица. Слѣдователно, онѣзи които викахж противъ голѣмината на Българія спорѣдъ Св. Стефанскій договоръ, или не знаехж що говорятъ, или само отъ злоба противъ насъ дѣйствувахж така. Колкото да ли населеніето въ тъзи Българія е повечето Българско това ще разгледами въ другъ членъ.

Турколюбци и Англійски Интереси.

Понеже често ся повтаря въ тъзи книжка думата ‹Турколюбци›, не ще е злѣ да ся каже какво значеніе има тя. Отъ състава на думата би ся разбрало, че онѣзи на които тя ся прилага иматъ нѣкоя особна любовь къмъ Турцитѣ, но въ този слу-

чай значенiето и не е такова. Партiята въ Англiя, която ся нарича „Турколюбива,“ може-би, има толкозъ любовь за Турцитѣ и Черкезитѣ колкото има и за Патагонцитѣ. Тѣ ся показватъ защитници на Турцiя не защото иматъ нѣкаква особна любовь къмъ Турцитѣ, но защото мислятъ че чрѣзъ тѣхъ ще могжтъ по-добрѣ да осигорятъ своитѣ интереси. Турколюбцитѣ сами сж прогласили това.

„Кримската война ся воюва,“ казва единъ отъ тѣзи мнимо-горѣщи Турколюбци, „не съ намѣренiе да ся помага на Султана да угнетява Христiанскитѣ си подданници, нито да ся защищаватъ тѣ противъ него, но *просто за да ся покровителствуватъ нашить интереси въ Истокъ* срѣщо нападенiето на Руссiя.“ [1]) *Лондонскiй Таймсъ* отъ 11-iй Мартъ, 1878, казва сжщото. Въ членоветѣ на *Таймсъ*, както и на други вѣстници ясно ся е говорило че Англiя е защищавала Турцiя просто за своитѣ си частни интереси, а не отъ нѣкаква особна любовь къмъ Турцитѣ. Въ една депеша Г-нъ Лейардъ казваше: „Политиката която до сега ни е правила да подкрѣпявами Турцiя е *за нашить си цьли, а не отъ нѣкоя отвлѣченна любовь за Турцить* или за тѣхната вѣра. . . . .“ [2]) Сжщото ся прогласили и министритѣ въ Англiйскiй парламентъ. „Нищо друго не трѣбва да принуди тъзи или коя да е друга държава,“ казалъ Лордъ Хуарнклифъ, „да отиде на война освѣнь своитѣ интереси.“ [3]) Лордъ Биконсфилдъ говорилъ по сжщiй начинъ.

1) England's Policy In The East, отъ B. H. De Worms, стр. 49.

2) The Times. London, 19 Feb. 1878.

3) The Times, London, 18 January, 1878.

Всѣкой, който е слѣдвалъ поне отъ части какво сѫ говорили и вършили Турколюбцитѣ прѣзъ минѫлитѣ три-четири години, е разбралъ добрѣ че началото, срѣдата и конецътъ на тѣхното Турколюбіе състоятъ въ частнитѣ имъ интереси. Ако да ся съберѫтъ отъ всичкитѣ писма, скаски, брошури и книги, които сѫ ся изрекли и писали само прѣзъ минѫлитѣ три-четири години, думитѣ Англійски интереси,' ‹Англійска честь,' ‹Англійска търговія,' то само отъ тѣзи три израженія бихѫ ся напълнили много страници.

Г-да, Глядстонъ, Аргайлскій Дукъ и много други Англичани силно сѫ осѫдили тъзи низска политика на правителството си и на Турколюбивата партія. Като говорилъ върху този прѣдмѣтъ въ Парламента, Аргайлскій Дукъ казалъ че ‹той никога не бѣ чувалъ да ся поддържа въ Парламента по-низко ученіе отъ това което първій министръ (Бийнсфилдъ) изложилъ, че ній трѣбва да гледами само за своя си себелюбенъ и вещественъ интересъ, като да нѣмаше никакъвъ нравственъ интересъ, или че като ній нѣмами никаква работа съ него.' [1])

Ній припознавами че Англія има интереси и че тя, както сѣка друга държава, е длъжна да ги пази. Въ това никой съвѣстенъ человѣкъ не може да осѫди нито Англійскій народъ нито неговото министерство. Тѣ иматъ право и сѫ длъжни да пазятъ своитѣ интереси както противъ всѣка друга държава тъй и противъ Руссія. Но всѣкой видъ интереси и всѣкой видъ мѣрки за пазеніето на тѣзи

1) The Times, London, 18 January, 1878.

интереси иматъ разумни и справедливи граници. Щомъ като единъ народъ или едно правителство прѣскочи тѣзи разумни граници, тогава дѣлата за пазеніето на интересите ставатъ неразумни, неправедни и безсъвѣстни.

Мнозина отъ Турколюбцитѣ въ Англія прѣскочихж разумнитѣ граници за пазечіето на своитѣ интереси, и точно въ това състои неправедностьта на тѣхнитѣ дѣла. Тѣ забравихж че и другитѣ народи, както и тѣ, иматъ интереси и че сж длъжни да ги пазятъ. Тѣ забравихж съвсѣмъ че и другитѣ народи сж длъжни да ся стараятъ за развитіето на търговіята си и за прѣхраната на домочадіята си. Тѣ забравихж че Българитѣ, Гръцитѣ и Арменцитѣ иматъ огнища които трѣбва да защищаватъ, и чада за които сж длъжни да промишляватъ. Англійскитѣ интереси, спорѣдъ тѣзи чуднозати Турколюбци ся простиратъ по всѣка часть на Истокъ. Българскитѣ, Гръцкитѣ и Арменскитѣ огнища сж Англійски интереси! Понеже тѣ иматъ намѣреніе да построяватъ желѣзенъ ижть прѣзъ Арменія за въ Индія, то горкитѣ Арменци трѣбва да ся опростятъ съ огнищата си и да чакатъ каква ще бжде заповѣдьта за пазеніето на Англійскитѣ интереси. Ако нѣкой бѣденъ Арменецъ иска да си купи нива или да направи кжща за чадата си, той трѣбва да ся допита до нѣкоя Англійска компанія или до нѣкой Англійскій министръ за да узнае прѣзъ дѣ ще мине бждащата желѣзница, тъй щото да ся не събори послѣ домътъ му!

Въ това, повтарямъ, е голѣмата неправда на Турколюбцитѣ. Тѣ дѣйствуватъ като че никой другъ народъ нѣмаше никакви права и интереси.

Европейска Независимость и Равновѣсіе на Силитѣ.

Турколюбцитѣ често говорятъ за нѣкаква си „Европейска независимость“ и за нѣкакво си „равновѣсіе на силитѣ.“ За тѣзи нѣща Лордъ Бикънсфилдъ спомѣнува и въ дългата си сказка, на 18-ій Юлій 1878, при завръщанието си отъ Берлинскій Конгресъ. [1])

Не ще сбъркамъ, обаче, ако кажемъ че едно отъ най-незначующитѣ изреченія на тѣзи человѣци състои въ думитѣ „Европейска независимость.“ Или ако тѣзи думи иматъ нѣкакво значеніе, то Турколюбцитѣ трѣбва да сѫ най-послѣднитѣ человѣци които да спомѣнуватъ за него. Ако независимостьта на Европа ся заплашва отъ нѣкоя сила, то тъзи сила не е никоя друга но самà Англія, която е опасала Европа съ една верига отъ крѣпости и бронянои кораби. Англійското правителство държи въ Гибралтаръ войници и топове надъ главитѣ на Испанцитѣ, то държи въ Малта войници и топове надъ главитѣ на Италіянцитѣ, и сега поставя въ Кипръ и Суезскій каналъ войници и топове надъ главитѣ на источнитѣ народи, и пакъ то не ся свѣни да говори че нѣкоя друга държава застрашава „независимостьта на Европа.“

Значеніето на думитѣ, „равновѣсіе на силитѣ“ е още по-трудно за разбираніе. Право да си кажемъ това израженіе не може да има никакво друго значеніе освѣнь че то е друго плашило чрѣзъ което

1) The Times, London, 19 July, 1878.

ся пазятъ многословутитѣ интереси на нѣкои западни държави, особно на Англія. Чуждото яйце, казва пословицата, е всѣкога по-голѣмо. Нѣкои държавни мѫжіе ся видятъ да сѫ зели едни чудноватіи капони чрѣзъ които да мѣрятъ силитѣ, и колкото повече и да притурятъ на тѣхната страна, пакъ чуждата страна ся виждѣ да натегнува. Както споменѫхъ, Англія е опасала почти цѣлій свѣтъ съ крѣпости, захванѫла е Гибралтаръ, Малта, Кипръ, Суезскій каналъ и нѣкои други важни положенія, и пакъ тя най-много вика че нѣкои държави ся стараели да раздрусатъ капонитѣ и да развалятъ равновѣсіето на силитѣ!

По едно врѣме ній Българитѣ почти ся покланяхми на чужденцитѣ, като мислѣхми че всѣкой человѣкъ съ френски дрехи и съ капела (А ако той имаше очила и брада, то той биваше всезнающъ и прѣмѫдръ), притяжаваше неограничено знаніе и че всѣкога биваше точенъ и справедливъ въ разсѫжденіята и утвърдяваніята си; но опитностьта прѣзъ послѣднитѣ години ни е понаучила съвсѣмъ другъ урокъ. Чудноватата логика и не зная какво да го кажѫ знаніе на нѣкои Турколюбци сѫ ни направили да поотворимъ очитѣ си и да разберемъ че нито дрехитѣ, нито очилата нито брадата прави главата да сѫди справедливо и послѣдователно.

А най-трудното за разбираніе е, какъ ще ся развали равновѣсіето на силитѣ чрѣзъ освобожденіето на Христіанскитѣ народи изъ подъ угнетителната и опустошителната власть на Султанитѣ и на тѣхнитѣ паши. До когато Турцитѣ царуватъ надъ чужди народи и ги истрѣбватъ на купища, равно-

вѣсіето на силитѣ е въ правителното си състояніе, но щомъ ся спомѣне че погинуващитѣ трѣбва да ся поосвободятъ тогава нѣкои изведнъжь извикватъ, не! това ще развали равновѣсіето на силитѣ. Англичанитѣ всѣка година присъединяватъ голѣми области на държавата си, и това не покваря равновѣсіето на силитѣ; но ако Критъ, Епиръ и Тесалія ся присъединѣхѫ съ Гръція и образувахѫ едно здраво кралство, ако Българія цѣла ся освободѣше и ся дадѣше случай на народа да ся развива правилно, ако на Арменія ся дадѣше самоуправленіе, то тѣзи нѣща, казватъ чудноватитѣ Турколюбци, щѣхѫ да развалятъ равновѣсіето на силитѣ!

Гръци въ Западна Тракія (Источна Румелія) и въ Македонія.

Прѣзъ минѫлитѣ двѣ-три години Гръцитѣ много сѫ говорили за голѣмата неправда която, споредъ тѣхнитѣ мнѣнія, нѣкои отъ Европейскитѣ сили струвахѫ противъ тѣхъ. Понеже притязаватъ че цѣла Тракія и Македонія сѫ тѣхни области, наслѣдіе отъ бащитѣ имъ, тѣ много негодувахѫ и негодуватъ като гледатъ че нѣкои части отъ тѣзи области ся даватъ на Българитѣ. Тѣ намѣрватъ въ Тракія, Македонія и въ Сѣверна Българія побългарени Гръци. Единъ Атинскій Историкъ писа една Българска Исторія, въ която казва че едно врѣме Българскитѣ царіе земали много Гръцки робіе и ги отвели въ земята си, които послѣ ся побългарили. По-голѣма часть отъ мнимитѣ Българи въ Тракія и Македонія казватъ Гръцитѣ сѫ потомци на побълга-

рени Гръци и трѣбва да влѣзатъ въ Гръція а не въ България.

Ній само ще кажемъ върху това че не знаемъ да ли може единъ историкъ да говори по-голѣми глупости отъ тѣзи. Голѣма часть отъ Тракійскитѣ и Македонскитѣ Българи били, спорѣдъ Роментѣ, отъ Гръцко происхожденіе, но при всичко че повече отъ стогодишни старанія на Гръцкитѣ владици да ги прѣобърнѫтъ пакъ на Гръци, тѣ сѫ ся борили най-храбро за да ся избавятъ изъ ноктитѣ на Гръцкитѣ владици и на тѣхнитѣ съюзници. Българитѣ въ Турція сѫ били много по-угнетени отъ Гръцитѣ. Тѣ спорѣдъ Грьцитѣ, сѫ низски мужици, но при всичко това, много Гръци въ Западна Тракія и Македонія ся борихѫ юнашки съ самитѣ си братія Гръци, за да ся отдѣлятъ отъ тѣхъ и да станѫтъ мужици Българи и тъй да бѫдѫтъ тъпкани и отъ Турски пашы и аги и отъ Гръцки владици!

Друга тѣхна хитрость е че тѣ броятъ за Гръци и онѣзи Българи въ Македонія и нѣкои въ Тракія, които ся види още да припознаватъ Гръцкій Патріярхъ, само за да избавятъ живота си. Начинътъ, по който Гръцкитѣ дѣйци и тѣхнитѣ подкрѣпители сѫ работили и работятъ въ това отношеніе, е най-достоосѫдителенъ.

Това заявленіе на Гръцитѣ ни учи единъ доста важенъ урокъ. Като желаятъ неправедно да завладѣятъ мнимото си бащино наслѣдіе, Западна Тракія и Македонія, и като намиратъ че Гръцкото населеніе въ тѣзи области сравнено съ Българското е незначително, тѣ прибѣгватъ до друго лукавство и ся стараятъ да убѣдятъ Европа че голѣма часть

отъ Българитѣ по онѣзи области били побългарени Гръци, т. е. тѣ ся старяхтъ, както всѣкога сѫ правили, да си присвояватъ и онова което не е тѣхно.

То ся знае че онѣзи дипломати и държавни мѫжіе, които желаятъ дано да бѣхѫ били тѣзи нѣща тъй, безъ друго бѣхѫ и сѫ готови да повѣрватъ Гръцкитѣ притязанія. Но голотата на тѣзи и други Гръцки хитрости е толкозъ явна, щото никой безпристрастенъ наблюдатель и сѫдитель не трѣбваше да ся измами върху този прѣдмѣтъ. Колкото явна обаче, и да е неправедностьта на горѣспомѣнѫтитѣ гръцки притязанія, пакъ нѣкои Европейци ги зѣхѫ донѣкѫдѣ подъ вниманіе и ги употрѣбихѫ не за Гръцка но за своя полза.

Щомъ като ся почнѫ Руссо-Турската война разни изложенія начнѫхѫ да ся обнародватъ за населеніята въ Източна Румелія и Македонія. Много отъ тѣзи изложенія, до колкото знаемъ, сѫ били хитро приготвени, и тѣ направихѫ мнозина да кажатъ че като твърдѣ голѣма часть отъ населението въ тѣзи области е Гръцко, тѣ не бива да я устѫпятъ на Българитѣ. Прѣзъ 1876 Гръцитѣ издадохѫ за Европейска Турція една народоописателна карта въ която посочвахѫ че голѣма часть отъ Западна Тракія и Македонія сѫ населени отъ Гръци. *Лондонскій Таймсъ* забѣлѣжи тогава че Гръцитѣ не бѣхѫ прави, защото е явно, казвахѫ редакторитѣ, че населеніята, които карта а туря за Гръци, сѫ Българи. На послѣдно врѣме, обаче, редакторитѣ на онзи вѣстникъ изразяватъ друго мнѣніе.

Слѣдъ сключваніето на Св. Стефанскій договоръ, този вѣстникъ казваше: „Никакъ не е лесенъ въ-

просъ да ся рѣши да ли въ такава една България каквато Россія крои Гръцка или Славянска власть трѣбва да прѣудолѣва. Славянитѣ, безсъмнѣніе, прѣудолѣватъ на Сѣверъ отъ Стара-планина, но на Югъ отъ планината Гръцка кръвь, Гръцко прѣдпріятіе и Гръцки интереси сѫ толкозъ силни, щото щѣше да е голѣма неправда да ся подложатъ тѣ подъ Славянско владичество. А още по-серіозно, ако не поважно, е дѣто прѣдложеното простираніе на Новото Българско Княжество до Архипелагъ при Кавала практично би исключило Гръція отъ прямо съобщеніе съ Цариградъ.» [1])

По-послѣ редакторитѣ на онзи вѣстникъ, като разправяхѫ че България споредъ Св. Стефанскій договоръ щѣла да е голѣма държава, казвахѫ: «Споредъ както Віенскій дописникъ посочва, Нова България значително би ся прострѣла задъ границитѣ въ които Славянското населеніе е въ множество. . . . Границитѣ на Новата Държава ся простиратъ на Западъ въ чисто Албански окрѫжія. . . . Еднакво явно е че Гръцитѣ бихѫ ся исключили отъ окрѫжія въ които, споредъ самитѣ карти на конто тегленіето на границитѣ ся основава, тѣ явно прѣодолѣватъ. Нѣма никакво оправданіе по народословни основанія за простираніето на Българското Княжество до Архипелагъ. Свѣтътъ ще намѣри донѣкждѣ мѫчно да разбере на какви разумни основанія Българското племе трѣбва тъй да ся наслаждава съ иждивеніето на други племена.» [2]) Въ другъ брой този вѣ-

1) The Times, London, 14 March, 1878.

2) The Times, Loudon, 23 March, 1878.

стникъ казваше: „Имаше едно плачевно отличіе за Българското племе.... по България като народность ся създаде прѣзъ и чрѣзъ послѣднята война. А ако да е имало сѫщинска България, главнитѣ ѝ граници бихѫ били явни и тогава би имало сравнително малко мѫчнотіи въ опрѣдѣленіето прѣдѣлитѣ ѝ. Но Новата Държава трѣбва да ся създаде и Прѣдставителитѣ въ (Берлинскій конгресъ) ще имать прѣди всичко да рѣшатъ отъ какви елементи тя ще е съставена.“ [1])

Читательтъ вижда какви сѫ мнѣнія̂та на *Лондонскій Таймсъ* върху този прѣдмѣтъ и че тѣзи му мнѣнія почиватъ върху допискитѣ на нѣкои негови дописници и на други изложенія отъ които нѣкои бѣхѫ направени подъ наставленія̂та на Британското министерство, което заповѣдва на Г-на Лейарда да ся постарае да узнае сравнителното число на Гръцитѣ въ Тракія и Македонія. [2]) Колко точни и безпристрастни сѫ били тѣзи изслѣдованія на Г-на Лейардовитѣ дѣйци е явно отъ язика на *Лондонскій Таймсъ*. Отъ това е явно че или Г-нъ Лейардовитѣ изложенія не сѫ били точни, или редакторитѣ на *Таймсъ* говорятъ безсъвѣстно. Ній прінмами първото прѣдположеніе. Ній сми на мнѣніе че радакторитѣ на *Лондонскій Таймсъ*, и мнозина други като тѣхъ, говорѣхѫ онова което вѣрвахѫ за право и точно отъ свѣдѣнія̂та които имъ ся даваха. Тѣ повѣрвахѫ че твърдѣ голѣма часть отъ Христіанското населеніе въ тѣзи области е Гръцко.

---

1) The Times, London, 23 June 1878.

2) The Times, London, 15 March, 1878.

Лондонскій Таймсъ, както и много други казва че Българитѣ не трѣбва да ся наслаждаватъ съ пждивеніето на други народности, че тѣ не бива да зематъ онова което не е тѣхно. Добрѣ, ній сми напълно съгласни съ тѣхъ въ това мнѣніе и най-усърдно настоявами да ся приложи това правило както на Българетѣ тъй и на Гръцитѣ. Както не е право за Българитѣ да ся наслаждаватъ съ пждивеніето на Гръцитѣ, тъй сѫщо не е право и за Гръцитѣ да ся наслаждаватъ съ пждивеніето на Българитѣ. Всѣкой справедливъ человѣкъ ще ся съгласи съ насъ върху това. Ній не исками чуждото. Българскій народъ не ся бори да прѣземе Гръцкото притяжаніе но да осигори своето си. И понеже Българско е онова което Българитѣ сѫ населявали и притежявали за много вѣкове, нека видимъ вкратцѣ каква е голѣмата часть отъ Христіанското населеніе въ спорнитѣ области. Нашитѣ доказателства не почиватъ върху нѣкои въображаеми и безосновни права, но върху неопровергаеми фактове.

Западна Тракія или Источна Румелія. — Както сми споменѫли, Гръцитѣ и други подкрѣпители на една чудна политика намѣрватъ множество Гръци по всичкитѣ части на тъзи область. По едно врѣме ся прогласи че повече отъ 40,000 Гръци жители на Пловдивъ протестирали противъ протестираніето на Българія до онзи градъ.[1]) Сѫръ Стафордъ Норткотъ въ една дълга скаска върху Источній Въпросъ, на 8-ій Февруаріи, 1877, казалъ: „Когато говоримъ толкозъ свободно за тъзи голѣма Българія,

1) Cassell's History of The Russo-Turkish War, стр. 94.

ній трѣбва да издиримъ колко Гръцко населеніе ся намира въ разни части на онъзи область. Въ нѣкои отъ голѣмитѣ градове има твърдѣ голѣмо число Гръцко населеніе. Казано ми е че само въ Пловдивъ има 50,000 Гръци.» [1])

Добрѣ, този въпросъ може твърдѣ лесно да се рѣши по такъвъ начинъ, щото да не остане никакво съмнѣніе върху него, и Българитѣ съ отворени гръди и съ чиста съвѣсть сѫ готови за безпристрастното му рѣшеніе. Самото нуждно нѣщо за рѣшеніето на този въпросъ е прѣброяваніето на Българитѣ и на Гръцитѣ въ тъзи область. Когато дойде смѣсенната Коммиссія въ Пловдивъ, Българското населеніе въ лицето на прѣдставителитѣ си, я моли да направи това, но Коммиссията не зѣ подъ вниманіе народното прошеніе.

Ній ще кажемъ онова което знаемъ върху този прѣдмѣтъ, и онѣзи които ся съмнѣватъ могѫтъ сами да испитатъ. Нека начнемъ отъ Западъ къмъ Истокъ.

Отъ Баня (Самоковска) дѣто начнува границата на Источна Румелія до Пловдивъ *нѣма* ни *една Гръцка* паланка и ни *едно Гръцко село*, нито има Гръцки фамиліи въ нѣкое отъ селата на това голѣмо окрѫжіе, което заключава часть отъ Самоковското окрѫжіе, цѣлото Татаръ-Пазарджикското и голѣма часть отъ Пловдивското окрѫжіе. Въ самій градъ Пазарджикъ има около 50-70 Гръцки, Влашки или Гъркомански фамиліи, а въ паланката Пещера, до политѣ на Доспатскитѣ планини, има около 150-200

2) Levant Herald, 22 Feb. 1877.

Влашки фамиліи, които въобще сж ся бропли за Гръцки.

Въ Пловдивското окржжіе има само двѣ Гръцки села, Воденъ и Кукленъ; три размѣсени съ Гръци и Българи, Станимака, Горно и Долно Арбанаси. Въ Пловдивъ има нѣколко Гръци, но ній положително казвами че ако въ този градъ ся намѣрятъ Гръци поне една пета часть отъ статистическата цифра на Лордъ Норткота то ній Българитѣ сми готови самоволно да прѣдадемъ въ ржцѣтѣ имъ цѣла Источна Румелія.

Въ Карловското, Казанлжкското, Чирпанското, Старо-Загорското и Ново-Загорското окржжія нѣма ни едно Гръцко село. Въ самитѣ градове, Карлово Казанлжкъ, Чирпанъ, Стара-Загора и Нова-Загора нѣма Гръци, освѣнь дѣто въ нѣкои отъ тѣхъ ся намиратъ по нѣколко ханджіи и хлѣбари отъ къмъ Янина повечето отъ тѣхъ безъ домове. Въ Сливенското окржжіе има само едно полугръцко село, Акъ-Бунаръ. Въ Ямболското окржжіе влизатъ шесть седемъ села къмъ Одринско. Въ самитѣ градове Сливенъ и Ямболъ нѣма Гръци. Въ града Хаскюй има нѣколко гръкомански фамиліи т. е. Българи които припознаватъ Гръцкій патріархъ. По-приморската ивица на Черно море има нѣколко Гръци или Гагаузи, но числото имъ даже тамъ е твърдѣ малко сравнително съ Българитѣ.

Това като е тъй, ній ся очудвами на шумътъ който станж за мнимата неправда на Гръцитѣ въ тъзи область, която нѣкои дързнахж даже да нарекатъ Гръцка, още и на дѣлата на Смѣсенната Комиссія въ Пловдивъ като тя рѣши да ся пріеме и

Гръцкій языкъ за официіаленъ въ областьта. Да ся турятъ Гръцитѣ наравно съ Българитѣ въ това отношеніе е да ся направи голѣма неправда на послѣднитѣ. Ній никакъ не отказвами правото на Гръцитѣ, и не бихми осждили мѣрката на Коммиссията ако тя би рѣшила да ся пріима и Гръцкій языкъ въ правителството въ мѣста като Пловдивъ и Бургасъ, на примѣръ, дѣто има по нѣколко заселени Гръцки фамиліи, но да ся тури едно общо правило да бжде и Гръцкій языкъ официяленъ въ цѣлата область е една отъ най-произволнитѣ мѣрки. Даже отъ икономическа точка зрѣнія, тъзи мѣрка е осждителна. Въ такъвъ случай, ако въ Сливенъ, напримѣръ, има петъ Гръцки търговци отъ нѣкждѣ, правителството трѣбва да плати на Гръцкій тълкувателъ само защото може да ся случи тѣзи Гръци да иматъ работа въ правителството. Това дѣло на Коммиссията не звучи по-справедливо, може-би, отъ колкото щѣше едно рѣшеніе да ся пріеме Френскій или Германскій языкъ за официяленъ въ Англія, защото въ Лондонъ и другждѣ има нѣколко хиляди Френци и Германци. Това е сжщото като да ся направи законъ да ся пріеме Китайскій языкъ за официяленъ въ Съединенитѣ Държави и Америка, защото въ Калифорнія има нѣколко стотини хиляди Китайци.

Македонія. — Нѣкои казахж че Берлинскій договоръ твърдѣ точно теглилъ линіята между Гръцитѣ и Славянитѣ, и че Македонія била Гръцка область, която рано или късно трѣбва да ся остжпи на Гръція. Едно отъ най-чудитѣ нѣща, обаче, на онѣзи които добрѣ знаѭтъ населеніето на тъзи о-

бласть е да ся утвърдява че Берлинскій договоръ право е раздѣлилъ Гръцкитѣ и Славянскитѣ земи и населенія.

Както казахъ по-горѣ, този въпросъ може да ся рѣши твърдѣ лесно, стига само да сми безпристрастни и свободни въ дѣлото. Самото нуждно нѣщо е да ся узнае точно каква Христіанска народность населява тъзи область. Въ прѣгледванието на населението е не обходимо потрѣбно да ся нази едно правило, което е никаква сила, гражданска или духовна, не бива да ся употрѣблява за да ся прѣпятствува на свободното проглашеніе на жителитѣ по градоветѣ и по селата.

Нека видимъ вкратцѣ какво е Христіанското населеніе въ тъзи область. Азъ ще говорѭ онова което сьмъ изслѣдувалъ и онова което други свидѣтелствуватъ върху този прѣдмѣтъ. Нека почнемъ отъ Сѣверъ къмъ Югъ.

Въ Джумалійското окрѫжіе нѣма Гръци, освѣнь нѣколко търговци отъ къмъ Тессалія.

Въ Разложкото окрѫжіе има единъ градъ Мехомія и 12 села. Отъ тѣзи села, 6 сѫ чисто Български, отъ които само Банско има около 850 кѫщи; 5 сѫ смѣсени съ Българи и Турци, но първитѣ прѣудолѣватъ, и едно е чисто Помачко. Въ самій градецъ, Мехомія, населеніето е съставено отъ Българи и Помаци. Гръцки домочадія нѣма ни въ едно отъ селата. Въ градеца може да има нѣкои ханджіи отъ Янина. Забѣлѣжвамъ че това бѣ населеніето на онова окрѫжіе прѣди разоренията прѣзъ Поемврій, 1878.

Въ града Менликъ има нѣкои Гръцки или Гръкомански и Влашки домочадія, но по селата Христіанското населеніе е исключително Българско.

Въ Неврокопското окржжіе, до колкото знаж и съмъ можилъ да испитамъ, има само едно Гръцко село, Лелево, между Неврокопъ и Сѣресъ; но и въ него жителитѣ сж Мухамеданци, ако и да говорятъ Гръцкий езикъ. Въ самий градъ Неврокопъ има нѣколко гръцки или грькомански домочадія. На пжтя между Новрокопъ и Сѣресъ има само едно гръцко село, Зеляхово.

Въ града Сѣресъ има доста гръци, но повечето сж грькомани. На Истокъ отъ Сѣресъ има нѣкои Гръцки села, но на сѣверъ и на западъ отъ този градъ Христіанското населеніе е почти исключително Българско. Като тръгнешь отъ Сѣресъ за Солунъ на лѣвата страна има доста Гръци, но на дѣсната страна населеніето е Българско. На пжтя между тѣзи два голѣми градове, Сѣресъ и Солунъ, има само едно Гръцко село, Гювезна, а близо до пжтя има още три повечето Гръцки села. Въ града Солунъ има много Гръци но въ окржжіето Христіанитѣ сж почти все Българи.

Христіанското населеніе въ Авретъ-Хиссарското, Воденското, Битолското, Прилѣпското, Велеското, Скопското и Щипското окржжія е почти исключително Българско, освѣнь дѣто тукъ-тамъ има Власи и по градоветѣ нѣкои Грькомани и Гръци търговци отъ къмъ Тессалія или другждѣ. Една рѣка, Кара-Азмакъ, която ся влива въ Солунскій заливъ на западна страна, въ долноте си теченіе твърдѣ добрѣ раздѣля Гръцитѣ отъ Българитѣ. На дѣсната страна населеніето е повечето Гръцко, а на лѣвата почти исключително Българско.

Това, вкратцѣ, е което ній знаемъ за Христіан-

ското населеніе въ Македонія. Сѫщото свидѣтелствуватъ и мнозина иностранници които сѫ имали случай да изслѣдуватъ прѣдмѣта. Нека спомѣнѫ нѣкои отъ тѣхъ.

Никой свѣсенъ человѣкъ не може да обвинява Французскій консулъ, г. Лежанъ (Legean) и Берлинскій професоръ, Г-нъ Кипертъ (Kiepert) за Български дѣйци, нито може нѣкой да утвърди че тѣ бѣхѫ невѣжи и злѣувѣдомени върху онова което писахѫ за народноститѣ въ Европейска Турція. Тѣхнитѣ народоописателни карти напълно подтвърдяватъ онова което казахъ за Христіанското населеніе както въ Тракія тъй и въ Македонія.

Прѣзъ 1876 нѣкои Англійски вѣстници и періодически списанія обнародвахѫ списанія за разнитѣ народности въ Европейска Турція. Нѣкои отъ тѣзи списанія сѫ били „The Leisure Hour“ и „Illustrated London News.“ Нѣкои отъ членоветѣ сѫ обнародвани въ особна книжка съ заглавіе „*Славяни и Турци*“. Слѣдъ като говори за Сѣверна България, писательтъ казва слѣдующето за Българитѣ въ Тракія и Македонія:

„До сега ній сми говорили за собственна България и за разнитѣ населенія на тъй наречената область, но страната населена отъ Българитѣ е много по-голѣма область (отъ собственна България) . . . Областьта Румелія която заключава древня Тракія и Македонія, е повечето чисто Българска . . . . Българитѣ, наистина, сѫ распръснѫти по цѣлата страна отъ Дунава до Архипелагъ, и отъ Черно море до Албанія и до нинѣшна Гръція. Броени отъ петь до шесть милліона, тѣ сѫ най-многочисленното и най-*важното пле*ме въ Европейска Турція.“ Този спи-

сатель раздѣля България на петь части. Първо Добруджійска България; второ Дунавска България съ главни градове Руссе и Видинъ; трето Горня България съ главенъ градъ Софія; четвърто Задбалканска България, въ която влѣзва Загорско, съ главенъ градъ Пловдивъ, и пето Македонска България.[1])

Можемъ безъ всѣко двоеуміе да кажемъ че никой другъ иностранникъ не знае населеніята на Турція толкозь добрѣ колкото Американскитѣ миссіонери, които сѫ били въ тъзи държава близо за 60 години, а въ България за повече отъ 20 години. Мнозина отъ тѣхъ старателно ся изучавали Българскій языкъ и трудили сѫ ся да узнаѭтъ добрѣ дѣ живѣѭтъ Българитѣ тъй щото да могѫтъ да работятъ по между тѣхъ. Никой не може да обвинява тѣзи человѣци че тѣ ся стараѭтъ да образуватъ Американска държава отъ Българитѣ, и че сѫ Руски дѣйци които работятъ за простираніето на Руската имперія до Срѣдиземно море. Както по другитѣ страни на свѣта, тъй и въ България тѣхната работа е просто да проповѣдватъ Евангеліето на человѣцитѣ и да ся стараѭтъ за просвѣщеніето на разнитѣ народи. Понеже не сѫ нито Руски, нито Англійски, нито нечій други дѣйци, и понеже тѣ най-добрѣ ся изучили кои области населяватъ Българитѣ, то тѣхното свидѣтелство е едно отъ найважнитѣ върху този прѣдмѣтъ. Азъ ще дамъ писменното свидѣтелство само на трима отъ тѣхъ.

Г-нъ Я. Ф. Кларкъ, отъ Самоковъ, който толкозь е работилъ между страдалцитѣ въ Тракія отъ всѣ-

---

1) Slavs and Turks, London, стр. 93.

кой народъ и до нѣкждѣ въ Македонія, и който щѣше да изгуби живота си въ тѣзи си старанія, въ едно писмо отъ Джумая, 30-ій Януарія, 1879, при друго, казва: „Прѣзъ посѣщеніята ми въ Разложко окржжіе, и когато съмъ билъ въ Джумая, азъ съмъ забѣлѣжилъ почти съвършенното отсжтствіе на Гръцкій елементъ въ населеніето. Нѣкои отъ жителитѣ на тѣзи мѣста сж търговци които ходятъ дори до Солунъ и свободно говорятъ Гръцкій езикъ, но тѣ подтвърдяватъ че сж, и сж чисти Българи. Домочадіята имъ не разбиратъ нищо отъ Гръцкій езикъ. Азъ често си припомнямъ какво единъ мой другаръ миссіонеринъ въ Пловдивъ ми казваше прѣди нѣколко години. Той бѣше увѣренъ че массата на Христіанското населеніе въ онзи градъ бѣ Гръцко, защото тѣ употрѣбляваxж Гръцкій езикъ, но едно подробно прѣброяваніе на жителитѣ отъ кжща въ кжща доказа че четири пети бѣхж чисти Българи, и че по-голѣмата часть отъ остатъка бѣхж отъ Българско происхожденіе. Като житель въ Пловдивъ за 10 години, и като добрѣ съмъ запознатъ съ населеніето, азъ съмъ убѣденъ че това бѣ истината — поне прѣди построеніето на желѣзницата, отъ което врѣме насамъ нѣкои Гръци сж ся заселили въ Пловдивъ отъ други мѣста. Тъй сжщо съмъ увѣренъ че *Гръцкото населеніе въ Македония е твърдѣ малко сравненно съ Българитѣ*. . . . Между бѣжанцитѣ отъ Македонія има около 4,000 души въ Джумая, отъ чиито фамиліи азъ съмъ исписалъ около 3000 души. Отъ тѣзи може би че деветь десети отъ мжжіетѣ говорятъ Гръцкій езикъ, но тѣ сж отъ чиста Българска кръвь. Види ся че многого Гръци, отъ Яни-

на и отъ други мѣста, които дохождатъ по тѣзи мѣста за търговія сѫ направили нѣкои чужденци да мислятъ че населеніето е Гръцко. Тѣ (Янинци и други) сѫ държали повечето ханове дѣто пѫтницитѣ можѣхѫ да ся срѣщнѫтъ съ тѣхъ. Тѣ бѣхѫ винопродавцитѣ въ Батакъ когато съсипаното село ся построяваше прѣди двѣ години. Тѣхнитѣ фамиліи повечето стоятъ у дома си, дѣто тѣ си ходятъ всѣкои двѣ-три години.»

Г-нъ И. Х. Хаузъ, тоже Американскій миссіонеринъ въ Самоковъ, който е билъ по нѣкои страни въ Македонія, като ми пише на 7-ій Мартъ, 1879, при друго казва: «Свидѣтелството което азъ съмъ можилъ да съберѫ ся види да не оставя никакво съмнѣніе че множеството отъ Христіанското населеніе у Македонія въ границитѣ на Свято-Стефанскій Договоръ е Българско. И въобще онѣзи които ся казватъ Гръци сѫ или Власи или погръчени Българи.»

Не вѣрвамъ че има другъ иностранникъ който да знае населеніето въ Македонія толкозъ добрѣ колкото Г-нъ Я. В. Беардъ, Американскій миссіонеринъ въ Битоля. Той е живѣлъ по онѣзи мѣста шесть години, училъ е добрѣ Българскій и донѣкждѣ Турски езикъ, пѫтувалъ е много пѫти по разни страни изъ Македонія и е ималъ сношеніе съ разнитѣ разряди на обществото. Неговото свидѣтелство върху този прѣдмѣтъ е слѣдующето.

Прѣзъ 1878, слѣдъ като ся подписа Свято-Стефанскій Договоръ, той писа на единъ другъ Американскій миссіонеринъ въ Цариградъ тъй: «Не знаѭ да ли Битоля влѣзва (спорѣдъ договора) въ Българ-

рія, но ако ся гледа населеніето, то е почти исключително Българско.»

Въ едно писмо отъ 10-ій Мартъ, 1879, Г-нъ Беардъ ми казва: «Ако земешь за правило домашній езикъ, азъ не мислѭ че между не мюслиманското населеніе въ Битолската каза има повече отъ 125 чисто Гръцки домочадія. Съмнѣвамъ ся дали въ Прилѣпската каза има 10 Гръцки домочадія. Въ Тиквишското има, може би, около 12 домочадія (всички странници). . . . Воденското окрѫжіе е почти съвършено Българско, ако повечето и да сѫ Грькомани. Въ Велесъ може би да има около 10 Гръцки домове, а въ Щипъ около 25. Колкото за Радовичь, Струмица и Дойранъ, вій знаете че българското населеніе поне прѣодолѣва.

«Ако за Гръци броишь Еллинитѣ, Арнаутитѣ и Власитѣ, тогава числото имъ става по-голѣмо, нъ пакъ сравнително (съ Българското) то е твърдѣ малко.

«Ако съ Гръци ся разбиратъ всички онѣзи кои то припознаватъ Гръцкій Патріархъ за свой духовенъ глава, тогава Гръцитѣ въ тъзи страна сѫ почти на равно съ Българитѣ, и може би повече отъ Българитѣ.»

Г-нъ Беардъ ми забѣлѣжва че той не дава точна статистика за Гръцитѣ по онѣзи мѣста, но това е доволно да покаже на читателя колко малко Гръци има по онѣзи мѣста. Даже ако да увеличехми горнитѣ числа по съ 10, пакъ Гръцкото населеніе сравнено съ Българското би било почти незначително.

Читателитѣ виждатъ, че Американскитѣ мис-

сіонери напълно подтвърдяватъ Берлинскій професоръ, Г-нъ Кипера, и други безпристрастни изслѣдуватели върху този прѣдмѣтъ. Никакво съмнѣніе, прочее, не остава че Христіанското населеніе както въ Западна Тракія тъй и въ онъзи часть на Македонія, която спорѣдъ Св. Стефанскій Договоръ влѣзваше въ България, е почти исключително Българско. Границитѣ на България сѫ точно и явно опрѣдѣлени. Фактътъ че нѣкои Българи въ Македонія още припознаватъ Гръцкій Патріархъ за свой духовенъ глава не доказва нищо противъ Българитѣ, защото думата ни не е за религіозни наименуванія, но за народности, и защото онѣзи Българи повечето силомъ ся принудени да припознаватъ онзи патріархъ; тѣ правятъ това само за да избѣгнѫтъ страшни угнетенія и прѣдателства отъ аги и отъ владици.

Отъ това що съмъ казалъ до сега става явно да ли „Берлинскій Договоръ е теглилъ точно линията между Гръцитѣ и Славянитѣ.“ Краткото ни разглеждание доказва неопровергаемо колко голѣма неправда този договоръ прави на Българскій народъ. Нѣкои сили прѣдадохѫ тѣзи Български области сега на Турція, а по-послѣ може да се опитатъ да прѣдадѫтъ нѣкои отъ тѣхъ на Гръція, на Австрія или на нѣкоя друга държава, но дѣлото не е и не може да бѫде справедливо по причина че държавни мѫжіе сѫ го извършили, нито по причина че Българитѣ може да не сѫ възможни да пазятъ огнищата си. Неправдата си е все неправда, и ній бихми ся отправили къмъ съвѣститѣ на онѣзи народи чиито държавни мѫжіе ся стараѭтъ, безъ никаква праведна причина, за съсипваніето на нашій народъ.

То ся знае че населеніето въ нѣкои мѣста покрай Архипелагъ е повечето Гръцко, но това не доказва почти нищо срѣщо простираніето на Българското Княжество до онова море, защото въ свѣта нѣма държава у която да нѣма тукъ-тамѣ нѣкои села на които жителитѣ да сѫ отъ народъ различенъ отъ владѣющето племе. Въ всички такива случаи ся гледатъ общето болшинство, естественнитѣ граници, и нужцитѣ на страната за сѫществуваніе и за развитіе.

Умѣстно е да забѣлѣжѫ колко измамени сѫ били Гръцитѣ. Отъ думитѣ на *Таймсъ* и на други вѣстници, и отъ поведението на Англійскитѣ министри къмъ Гръцитѣ прѣзъ врѣмето на войната ся разбираше че Англія бѣ запалена отъ любовь къмъ Гръція и че бѣ готова да ѝ помага, но Гръцитѣ сами знаѭтъ какво е било поведеніето на Англійскитѣ прѣдставители въ Бер. Конгресъ и на Лондонското министерство слѣдъ онзи конгресъ. Любовьта на Турколюбцитѣ къмъ Гръцитѣ е точно такава каквато е била любовьта имъ къмъ Турцитѣ. Тѣ употрѣбихѫ Гръцитѣ само като срѣдство да постигнѫтъ своитѣ си цѣли противъ Българитѣ и нищо повече. Лордъ Биконсфилдъ при завръщаніето си отъ Бер. Конгресъ говорѣше за Гръцката „мегали идея“ по такъвъ начинъ, щото направи почти всичкитѣ членове въ Дома на Лордоветѣ да ся смѣѭтъ до уши. *Лонд. Таймсъ* отъ 11-ій Мартъ, 1878, явно казваше че Англія подкрѣпяше Гръцитѣ само защото искаше да намѣри на Истокъ другъ стражь (пазвантинъ) на своитѣ интереси освѣнь Турцитѣ.

Раздѣленіето на България.

Този е най-скърбній прѣдмѣтъ за разгледваніето на всѣкой Българинъ, защото неправдата която е сторена на народа му въ това отношеніе е твърдѣ голѣма. Отъ каквато точка зрѣніе и да разгледвами този въпросъ, колкото мѣсто и да давами на интересите на нѣкои държави, ній не можемъ да си разяснимъ какъ можихѫ държавнитѣ мѫжіе въ Берлинскій Конгресъ да извършятъ такова неправедно дѣло и да расположсатъ народа ни по този начинъ. Трѣбва да помнимъ, обаче, че това злощастно расположсваніе ся извърши главно отъ Англія още прѣди Конгреса, и прѣдставителитѣ на другитѣ сили само подтвърдихѫ извършеното дѣло.

Читателитѣ знаѭтъ Берлинскій Договоръ, и Англо-Руското съгласіе извършено прѣди събраніето на Берлинскій Конгресъ, и азъ нѣма да дамъ тѣзи документи, но само ще направѭ нѣколко забѣлѣжванія върху неправедностьта на извършеното дѣло. Посочихъ по-прѣди че Христіанското населеніе въ Българія, включително южнитѣ области, е почти исключително Българско, тъй щото сега нѣма да говорѭ освѣнъ за раздѣлена *Българія*.

Щомъ като станахѫ извѣстни условіята на Св Стефанскій Договоръ, Турколюбцитѣ въ Англія и другѫдѣ почнѫхѫ да викатъ че Българія ставала голѣма държава. Лордъ Бикънсфилдъ и подкрѣпителитѣ му ся рѣшихѫ да ся біѭтъ ако Руссія и другитѣ сили не ся съгласѣхѫ съ тѣхъ за намалѣніето и раздѣленіето на Българія. За това тѣ испратихѫ силна флота въ Мраморно море и призвахѫ го

лѣма часть войска даже отъ Индія. Въ окржжното си писмо отъ 8/20-ій Мартъ 1878, Лордъ Сализбери силно протестираше противъ величината на България, спорѣдъ Св. Стефанскій Договоръ.[1]) Даже *Лондонскій Таймсъ*, който въобще е билъ справедливъ въ сжжденията си и е говорилъ много добри думи за нашій народъ, почнж да настоява че границитѣ на онъзи България не можѣхж да ся пріематъ отъ Англія. Колкото за *Дейли Телеграфъ* и за други вѣстници отъ този родъ, тѣ не можѣхж да намѣрятъ по-горчиви думи, съ които да изразятъ своето негодованіе върху този въпросъ. Тѣ говорѣхж тъй като че въ България влѣзваше и Лондонъ.

Никое друго правителство не направи такива заявленія противъ Св. Стефанскій Договоръ, особно противъ Нова България, и никое друго правителство не туряше толкозъ спънки за събираніето на Берлинскій Конгресъ, колкото Англійското. Когато не можѣхж да намѣрятъ поне повидимому свѣсна причина да турятъ прѣдъ нозѣтѣ на Руссія, нѣкои отъ тѣзи чудни человѣци исковавахж „технически права.“ Всичкитѣ други сили тихо казвахж че спорнитѣ точки на Св. Стефанскій Договоръ щѣхж да ся рѣшатъ въ Конгреса. Даже Австрія, която и самитѣ Англичани припознаватъ че най-много ся интересува въ границитѣ на България, тихо чакаше за Конгреса да нареди всичко. Много вѣстници въ Англія силно осждихж Австрія за това ѝ слѣпо, спорѣдъ тѣхъ, равнодушіе къмъ жизненнитѣ ѝ интереси които Св. Стефанска България туряше въ опасность. Да-

---

1) *Зорница*, 6 Априлій, 1878

же брошури ся печатихѫ въ Англія които посочвахѫ опасностите и дължностите на Австрійското правителство. Турколюбцитѣ ся показвахѫ ужъ като че тѣ много ся грижѣхѫ за интересите на Австрія и ся стараехѫ да отворятъ очитѣ ѝ върху голѣмата ѝ опасность. Въ сѫщето врѣме министерството въ Лондонъ и Сѫръ Х. Елліотъ въ Віена дѣя.елно работѣхѫ. Шумътъ който станѫ въ Англія върху този прѣдмѣтъ бѣ чуденъ и най-неправеденъ.

Като ся боехѫ че другитѣ сили щѣхѫ, можебы, да одобрятъ границитѣ на България, Турколюбцитѣ трепѣрѣхѫ отъ Берлинскій Конгресъ. Що едно врѣме, обаче, тѣ почнѫхѫ да ся утѣшаватъ, като видѣхѫ че министерството имъ сполучи да привлѣче донѣкѫдѣ на своя страна Австрійското правителство. Като говорѣше върху случайностите, *Таймсъ* казваше: „Тѣзи разсѫждения сѫ доволни да изяснятъ защо такава въздържна държава като Австрія ще ся съгласи въ този случай съ такава независима държава като Англія да протестира противъ прѣдложенията на Руссія относително до Нова-България.“ [1]) „Австрія ще бѫде странно слѣпа за интересите си, ако да не присъедени своето вліяніе на нашето. . . . . Главното възраженіе, безъ съмлѣніе, ще ся направи за земното пространство и за конституцията на Нова-България. . . . . Австрія едвамъ може да е слѣпа за злинитѣ които такава България би направила на нейнитѣ интереси.“ [2]) Въ броя си отъ 27-ій Мартъ, редакторитѣ на *Таймсъ* казвахѫ,

1) The Times, London, 14 March, 1878.

2) The Times, London, 25 March, 1878.

че България, отъ какъвто и да е видъ и отъ каквато и да е величина, би била нѣщо ново и чудновато сътворение, една нова планета въ Източна Европа съ никакви обѣщания за въ бѫдѫщето, освѣнь да смущава и да безпокои свѣта.

Всичкитѣ тѣзи шумове въ Англия бѣхѫ да приготвятъ духоветѣ тъй щото да може да ся сполучи въ Конгреса нѣщото което Англійското правителство най-горѣщо желаеше, намалението и расподѣлението на България.

Ній знаемъ че въ онъзи държава имаше множество които не одобряваха това направление на правителството си и на подкрѣпителитѣ му. „До колкото Рускитѣ условія ся извѣстни, чій не моможемъ да видимъ въ тѣхъ никоя справедлива причина за военнолюбивата треска която ся види да нарастява въ това отечество“ (Англія). [1]) „Руссія не прѣдлага нищо,“ казваше редакторътъ на *Спектейтръ*, „което, поне по начало, ній не сми ся старали да придобіемъ отъ Турція въ Цариградската Конференція минѫлата година.“ По сѫщій начинъ говорѣхѫ *Дейли Нюсъ* и нѣкои други вѣстници. Даже въ министерството имаше мѫжіе противни на намалението и раздѣлението на България. Добрѣ ще е за читателитѣ да прочетатъ пакъ словото на Лордъ Дерби върху този прѣдмѣтъ. [2])

Турколюбивата партія, обаче, толкозъ ся усили по онова врѣме, и при това Австрія зѣ страната на Лордъ Бикънсфилда, тъй щото Англійското прави-

---

1) The Echo, 1 March, 1878.

2) *Зорница*, 20 Юлій, 1878.

телство сполучи въ злокобнитѣ си кроежи противъ злощастното наше отечество. Лордъ Бикънсфилдъ и Лордъ Сализбери раздѣлихѫ България прѣди да влѣзѫтъ въ Берлинскій Конгресъ. Чрѣзъ Англо-Руската конвенція [1]) Лордъ Сализбери облиза онова което бѣ подписалъ въ Цариградската Конференція. Това е едно отъ най-чудноватитѣ и най-непослѣдователнитѣ дѣла на тѣзи държавни мѫжіе.

Като Англійското правителство прогласи че ще ся біе ако Руссія не склонеше на исканіята му за раздѣленіето на България, като Австрія зѣ страната на Англія върху този прѣдмѣтъ, и като никоя отъ другитѣ държави не бѣ готова да ся біе срѣщо Англія и Австрія за България, то Руссія намѣри за благословно да склони на исканіята на тѣзи двѣ държави, защото другояче тя щѣше да е принудена да ся біе срѣщо три сили: Англія, Австрія и Турція, въ който случай кръвопролитіята и ужаситѣ щѣхѫ да ся огромни, а слѣдствіята неизвѣстни. И тъй злощастна България ся раздѣли главно отъ Англія. Австрія не одобряваше простираніето на Българското княжество до Архипелагъ, но то изначало си мълчѣше и не щѣше да направи никакви явни заявленія ако да не бѣ Англія.

Когато Лордъ Бикънсфилдъ и Лордъ Сализбери ся завърнѫхѫ въ Англія, тѣ възхитително прогласихѫ прѣдъ подкрѣпителитѣ си че сполучили въ Конгреса да повърнѫтъ на Турція двѣ-трети отъ земята която Св. Стефанскій Договоръ отнемаше отъ нея, и че това било послѣдното опитваніе да спа-

1) Зорница, 15 Юній, 1878.

сѫтъ тъзи държава. Прѣдставителитѣ въ Берлинскій Конгресъ, казалъ Лордъ Бикънсфилдъ, „сѫ повърнѫли на Султана двѣ-трети отъ земята която щѣше да образува голѣмата Българска държава. Тѣ сѫ му повърнѫли повече отъ 30,000 четв. землеописателни мили земя и два милліона и половина народъ. Онъзи часть земя е най-богатата въ Балканитѣ, дѣто населеніето е едно отъ най-богатитѣ, най-даровититѣ и най-вѣрноподданнитѣ негови поддания.“ [1])

Други нѣкои израженія на Лордъ Бикънсфилда сѫ още по-грозни, но тѣзи сѫ доволни да покажатъ съ какви чувства е билъ и е въодушевенъ този държавенъ мѫжь. Само въ това му слово, обаче, и само въ това късо извлѣченіе отъ словото му има явни неистини. Истина е че отсѣкохѫ часть отъ Българія и я дадохѫ на Турція, истина е че нѣкои отъ тѣзи области сѫ едни отъ най-богатитѣ, но чиста и явна неистина е че населеніето на тѣзи области е едно отъ най-вѣрноподданнитѣ на Султана. Въ скаскитѣ на тоя държавенъ мѫжь часто ся срѣщатъ такива неистини утвърдяванія. Отъ думитѣ му могѫтъ да ся направятъ само двѣ заключенія, или че той нѣма точни познанія за работитѣ въ Турція, или че пристрастно говори.

Не ще е безмѣстно да спомѣнемъ че Турція слѣдъ Берлинскій Конгресъ не е по-голѣма отъ Турція прѣди онзи Конгресъ. Англійскій министръ не можѣше да ся похвали че бѣ увеличилъ Турція. На Султана, наистина, ся повърнѫхѫ нѣкои Български области, но отъ земята му съвършенно ся отнехѫ

1) The Times, London, 19 July, 1878.

други области въ Тессалія, а за Кипръ, за Босна и за Херцеговина никой не би утвърдявалъ че тѣ сѫ по-зависими отъ Султана отъ колкото е Сѣверна България.

Англійскитѣ прѣдставители ся хвалѣхѫ още, че дѣлото имъ въ Берлинскій Конгресъ правило голѣма „честь" на Англія и че чрѣзъ Бер. Договоръ ся осигорявалъ „траенъ миръ." Ако е „честь" да ся поставятъ убінци върху сѫщитѣ людіе чіито синове и дъщери тѣ погубихѫ или опозорихѫ, тогава и ній сми съгласни че Берлинскій Договоръ прави „голѣма честь на Англія." Колкото за трайнія миръ чудно ще е ако има безпристрастенъ и разуменъ человѣкъ, добрѣ запознатъ съ работитѣ въ тѣзи страни, който да мисли че е възможно да ся постигне такова нѣщо чрѣзъ нарѣдбитѣ на Берлинскій Договоръ.

Нека разгледами вкратцѣ нѣкои точки на Берлинскій Договоръ.

Расподѣленіето и наименуваніето. — Отдѣленіето на срѣдня България отъ сѣверна нѣма никаква друга цѣль освѣнь да распокѫса нашій народъ тъй щото да не може той да бѫде едно съединено и здраво тѣло. Ослабяваніето на народа ни е било главното подбужденіе на онѣзи които извършихѫ това дѣло противъ насъ. Виковетѣ за Гръцки и други интереси въ тъзи область не сѫ били друго освѣнь срѣдства чрѣзъ които да може да ся придобіе подпорката на една часть отъ народа въ Англія и на нѣкои прѣдставители въ Конгреса.

Дѣлото е най-достоосѫдително. То е извършено противъ законитѣ на человѣчеството и противъ законитѣ на Бога, който ни учи че едно отъ най-

благословенитѣ нѣща за братія е да живѣѭтъ тѣ заедно. Берлинскій Договоръ подтвърди дѣлото на Англійското министерство, и тъй раздѣли трима братія и постави между тѣхъ люти пазачи и топове които да пазятъ тѣзи злощастни братія да не ся съединяватъ и да не си помагѫтъ! Дѣлото никакъ не става по-малко неправедно по причина че то е извършено отъ съединенитѣ сили на нѣкои образовани мѫжіе. Неправдата е вѣнюща който и да я е извършилъ.

Даваніето на срѣдня България името Источна *Румелія* е толкозъ произволно колкото и раздѣленіето на областитѣ. Тъзи наредба въ нѣкои отношенія сочи къмъ сѫщата посока къмъ която сочѣше и Турската Конституція, като налагаше на всички народи въ Турція да промѣнятъ народнитѣ си имена и да почнѫтъ да ся наричатъ Отоманци или Турци. Българитѣ въ срѣдня България не само ся отдѣлятъ отъ сѣвернитѣ си братія, но отъ тѣхъ ся изискува да ся наричатъ *Румелійци*. Намѣреніето на непріятелитѣ ни е дано Румелійскитѣ Българи, като тъй имъ ся даде друго име дъ ся прѣтопятъ нѣкакъ си и да прѣстанѫтъ да желаятъ съединяваніето си съ Българитѣ въ сѣверна България. Всичко е кроено за да могѫтъ да ся постигнѫтъ по-широки и по-здрави раздѣленія между Българскій народъ.

Понеже думата *Румелія* ся е употрѣблявала отъ Турското правителство за дълго врѣме, не ще е безмѣстно да помѣнемъ тукъ какъ е почнѫло това названіе да ся употрѣблява. Нека забѣлѣжимъ че съ *Румелія* Турското правителство е разбирало цѣлій Старопланинскій полуостровъ отъ Стара Плани-

на до Архипелагъ, освѣнь Босна и Херцеговина. Това е било слѣдствіе на Гръцки интриги. Като земахѫ духовната власть въ рѫцѣтѣ си, Гръцкитѣ патріарси и владици прѣдставяхѫ прѣдъ Портата всичкитѣ Христіани въ тѣзи области за Гръци. Тѣ сполучихѫ донѣкѫдѣ въ лукавствата си и направихѫ Портата да мисли че почти цѣлото Христіанско населеніе въ тѣзи области бѣ Гръцко, и тя почнѫ да ги назвя *Румелія* (*Гръція*, отъ думата Орумъ или Румъ, Грькъ.) Гръцкитѣ дѣйци бѣхѫ сполучили до толкозъ щото прѣди 40—50 години почти всички чужденци мислѣхѫ че Христіанското населеніе въ Европейска Турція бѣ почти исключително Гръцко.

Сега, обаче, слѣдъ като Гръцкитѣ хитрости сѫ излѣзли на явѣ, и като всѣкой знае днесь че почти всичкото Христіанско населеніе въ Западна Тракія е Българско, ніи ся очудвами на какво разумно основаніе ся дава името Румелія на тъзи Българска область.

Границитѣ. — Главнитѣ старанія на Австрійскитѣ и Англійскитѣ прѣдставители, а особно на послѣднитѣ, бѣхѫ да придобіѭтъ за Портата всичкитѣ прѣимущества и всичкитѣ сгодности за укрѣпленіе около и въ Южна България и другѫдѣ, а на България всичкитѣ несгодности. Както напрѣдъ тъй и въ този случай, нѣкои Англійски министри земахѫ страната на силній срѣщо слабій, на угнетителя срѣщо угнетеній. . . Каза ся въ Конгреса че въ опрѣдѣленіето на границитѣ щѣхѫ, споредъ както трѣбва се, да ся гледатъ естественнитѣ положенія, но въобще точно противното на това ся е извършило съ Българскитѣ граници. *Четери* точки сѫ до-

волни да покажатъ несправедливостьта на изработеній документъ, на който слѣдствіята сѫ били и, до когато ся настоява за испълненіето му, ще бѫдѫтъ твърдѣ вредителни.

Първата точка е при Котелъ. Естественната граница между Сѣверна и Южна България минува на югъ отъ този чисто Българскій градецъ. Граничната линія спорѣдъ Берлинскій Договоръ, обаче, минува на сѣверъ отъ този градецъ, който е на сѣверъ отъ главній върхъ на Стара-планина. Цѣльта на този планъ е явна. Съ това ся е дало сгодность на Турція да може да ся укрѣпи на сѣверъ отъ Стара-планина, тъй щото въ случай на война между нея и България да може лесно да нашествува Княжеството и да нападне Търново и други главни градове.

Втората точка е при Пирдопъ, дѣто граничната линія спорѣдъ Бер. Договоръ, минува прѣзъ полето и дава на Турскитѣ сили лесенъ достѫпъ въ Златишката долина и къмъ Етрополскій проходъ. Естественната граница прѣзъ това окрѫжіе начнува при Клисура, върви по върха на Копривщенската планина, като оставя това велико село на Сѣверна България, простира ся между Пирдопъ и Панагюрище, като оставя послѣдній градецъ на Южна България.

Третата точка е при Ихтиманъ. Естественната гранична линія, почнѫта отъ Клисура, минува на Истокъ отъ Ихтиманъ като оставя това село на Сѣверна България. На мѣсто това, границата е теглена долѣ прѣзъ долината.

Не знаехѫ ли това Англійскитѣ прѣдставители ?

Тѣ го знаехж твърдѣ добрѣ, и нарочно затова т
рѣшихж. Въ дългото си слово въ Дома на Лордо
тѣ, на 18-ій Юлій, 1878, Лордъ Бикънсфилдъ ут
шаваше горѣщитѣ Турколюбци като имъ доказва
колко голѣма сгодность бѣ ся придобила за Тур
чрѣзъ тъзи наредба. Турскій прѣдставитель бы
му разяснилъ добрѣ че въ стратегическо отношен
Софія не струва нищо, „но че въ Софійскій санджа
имало едно положеніе което ако ся укрѣпяло пр
лично могло да ся счита като непроходимо, и то
било Ихтиманскій проходъ. Той считалъ отъ жи
ненна важность за Султана да ся осигори това
Турція, защото тогава Негово Величество би има
една достаточна защита за столицата си. Онъзи з
щита биде осигорена.“ [1])

Както види читательтъ, главното желаніе
Лордъ Бикънсфилдъ е било да укрѣпи колко е во
можно силній, а да изложи на опасности слаб
Ихтиманскій проходъ ся дава на Турція за да мо
тя да защищава столицата си, която е толкозъ д
лечь, а Софія и цѣлото нейно поле, които сж
самій проходъ, ся излагатъ на свободнитѣ нашеств
на Турски орди.

Четвъртата точка е при Дупничка Джумая. Т
ка е постжпено по сжщій начинъ както при горѣ
спомѣнжтитѣ три мѣста. Естествената гранична л
нія върви по върха на Рила планина, скача ся с
Крѣсна на югъ отъ Джумая, като оставя този гра
децъ на Сѣверна България, и тогава ся завръш
къмъ Сѣверъ. На мѣсто това, Берлинскій Договор

1) The Times, London, 19 Юлій, 1878.

произволно прокарва тъзи линія прѣзъ полето между Дупница и Джумая, и тъй отваря врата за постоянни пакости и на едната и на другата страна.

Всѣкой, който добрѣ познава положеніята, ся очудва на неразумностьта и неправедностьта на тъзи мѣрка. Г-нъ І. Ф. Кларкъ, Американскій Миссіонеринъ, въ горѣспомѣнѫтото си писмо отъ 30-ій Януарій, 1879, казва: „Вчера ся завърнѫхъ отъ едно посѣщеніе на нѣколко мѣста близу Джумая дѣто има голѣма нужда за помощь. Има много болесть и смьрть въ нѣкои мѣста и голѣма нужда за храна. Правителството ся старае да дава храна, но работата е много трудна. Около едно разстояніе отъ 8 часа моето пѫтуваніе бѣше по планински врьхъ който раздѣля страната занимана отъ Русситѣ отъ Разложската долина, която е оставена на Турското правителство. Прѣзъ всичкото си пѫтуваніе азъ дълбоко усѣщахъ голѣмата важность да ся направи онзи врьхъ гранична линія между Турція и България, а не да ся земе затова една малка рѣка която въ повечето врѣме прѣзъ годината може да ся мине отъ едно дѣте. . . . . Като гледахъ тѣзи диви планински върхове покрити съ снѣгъ, и мислѣхъ за малката рѣка. . . . Азъ пожелахъ дано да можехѫ онѣзи, които иматъ властьта, да промѣнятъ Берлинскій Договоръ, да видятъ двѣтѣ гранични линіи.“

Този наблюдатель и сѫдитель слѣдва да расправя че граничната линія по планината би била много по-полезна и за Турцитѣ и за Българитѣ.

Нека ся помни че и въ четиритѣ горѣспомѣнѫти мѣста населеніята, които сѫ исключени отъ Сѣверна България, сѫ почти исключително Българ-

ски. Котелъ, Клисура и Копривщица сѫ чисто Български градовци, а окрѫжіята Ихтиманъ и Джумая сѫ размѣсени съ Българи и Турци, но Българитѣ сѫ много по-многочисленни.

Укрѣпленія и Турски Гарнизони. — И въ това отношеніе ся е гледало да ся дадатъ всичкитѣ прѣимущества и сгодности на Турчина. Споредъ 15-ій членъ на Бер. Договоръ ся дава пълно и неограничено право на Султана да укрѣпява Балканитѣ и да държи тамъ колкото ще войски; а споредъ 11-ій членъ ся заповѣдва на Българитѣ да съборятъ ветхитѣ крѣпости, и имъ ся запрѣщава да не въздигатъ нови. Както въ други нѣща тъй и въ това, силній ся е подкрѣпявалъ, а слабій ся е удрялъ надолу съ главата. Гарнизонитѣ по Балканитѣ пе ще бѫджтъ друго освѣнь срѣдоточія на злотворства и на раздори. Тамъ ще прибѣгнуватъ всѣкой видъ Турски злодѣйци. Тѣ ся поставятъ тамъ само да прѣпятствуватъ на двама братія да не ся съединяватъ заедно.

И това голѣмо зло и голѣма неправда на нашето отечество ся извърши главно отъ Англійскитѣ и Австрійскитѣ министри. „Велика Британія и Австрія изискуватъ испразнуваніето на Българія отъ Русситѣ. . . . . и заниманіето на Балканската линія отъ Турцитѣ . . . . . Относително до втората Българія на югъ отъ Балканитѣ, Англія (т. е. Бикънсфилдъ и подкрѣпителитѣ му) много ся грижи да ѝ прѣпятствува да не ся слѣе скоро съ първата или независима Българія на сѣверъ отъ планинитѣ. За да сполучи това, Англія би направила Балканитѣ да раздѣлятъ двѣтѣ области, поставила би Турски

гарнизони по върховетѣ и би укрѣпила проходитѣ.» [1])

Назначаванието на Губернатора и чиновницитѣ на войската. — Турскитѣ гарнизони въ планинитѣ, назначаванието на Губернатора и на главнитѣ чиновници на войската отъ Султана и правото на губернатора да призива на помощь Турскитѣ войски сѫ едни отъ най-пакостнитѣ и най-неправеднитѣ наредби на Берлинскій Договоръ. Срѣдня България пакъ ся прѣдава въ властьта на Турцитѣ. Изгоренитѣ градове и села пакъ ся даватъ въ рѫцѣтѣ на истрѣбителитѣ имъ. Батакъ, Бояджикъ, Клисура, Сопотъ, Карлово, Калоферъ, Стара и Нова Загора, и окрѫжията имъ пакъ ся хвърлятъ въ обятията на Сюлеймановци, на Митхатовци, на Шевкетовци и на Тосуновци! Раздѣлението на България не стигаше да ся прѣдаде Македония въ исключителната власть на пашитѣ не бѣ достаточно, но горката срѣдня България трѣбваше да ся подложи подъ такава силна Турска власть щото да не може бѣдното население да ся развива свободно както трѣбва.

Ній не можемъ да разберемъ на какво основаніе ся дава право на Султана да назначава Губернаторитѣ и чиновницитѣ на войската въ тъзи область. Единъ человѣкъ който е опустошилъ, чрѣзъ войскитѣ си, цѣли села и градове нѣма никакво право да ся мѣси въ работитѣ на тѣзи села и градове. Ако държавнитѣ мѫжіе мислѣхѫ за необходимо да ся назначаватъ губернаторътъ и чиновницитѣ на войската отъ нѣкоя сила, а не да ся избира

---

1) The Times, London, 21 June, 1878.

губернаторътъ отъ населеніето а той да назначава чиновницитѣ на войската, то най-мждрата и най-справедливата мѣрка би било да ся дадѣше това право на нѣкоя Европейска сила, чіито рѫцѣ не сѫ били укървавени въ невинната кръвь на хиляди мѫжіе, жени и дѣца въ тъзи злощастна область. А да ся каже че Султанътъ ще назначава такива управители и чиновници които ще ся грижатъ за благоденствето на страната, е да прѣдположимъ че той ще върши онова което не е вършилъ другъ пѫть. Всичко минѫло ни учи че той ще назначава человѣци които ще иматъ за главна цѣль да ся стараѭтъ за интереситѣ на господаря си, а господарьтъ имъ не мисли че неговитѣ интереси състоятъ въ благоденствіето на населеніето.

Далечь да е отъ насъ да осѫдимъ вкупомъ всичкитѣ Турци. Между тѣхъ има много добри и съвѣстни человѣци. Нѣкои отъ Султанитѣ и отъ пашитѣ сѫ били доброжелателитѣ мѫжіе и споредъ познанія-та си сѫ ся старали за доброто на подданницитѣ си. Числото на такива управители, обаче, е било твърдѣ малко. Освѣнь това, добритѣ планове даже и на тѣзи малко добри человѣци не сѫ могли да ся турятъ въ дѣйствіе, защото прѣдъ тѣхъ сѫ стояли множество други дѣйци които не сѫ ся грижили освѣнь за своето си обогатяваніе и удоволствованіе.

Повтарямъ да кажѭ че раздѣленіето на България и правата дадени на Султана върху Срѣдня България сѫ вѣнющи неправди противъ нашій народъ. Дано скроителитѣ на този планъ да бѣхѫ дѣйствували споредъ златното правило, каквото искашъ да ти правятъ другитѣ това прави и ти на

тѣхъ! Дано да бѣхѫ поставили себе си и народа си вмѣсто горкій нашь народъ! Дано народитѣ чіито прѣдставители извършихѫ това убійственно дѣло противъ насъ, да разбирахѫ въ какво положеніе и въ какви опасности прѣдставителитѣ имъ сѫ изложили единъ младъ и погинуваюшъ народъ!

Редакторитѣ на много Англійски вѣстници, като *Дейли Нюсъ*, *Спектейтъръ*, *Нордернъ Еко* и други, както и множество други Англичани, силно осѫждатъ правителството си за това му съсипително дѣло противъ нашій народъ. Тѣ усърдно настояватъ върху промѣненіето на онѣзи членове на Берлинскій Договоръ които говорятъ за раздѣленіето на Срѣдня България отъ Сѣверна България, за заниманіето на Балкана отъ Турски гарнизони и за назначаваніето на Губернатора и чиновницитѣ на войската отъ Султана.

Ній ся надѣвами че народътъ въ Англія и въ Европа въобще ще разбере по-ясно че и държавнитѣ мѫжіе ще ся убѣдятъ ако нѣкои отъ тѣхъ още не сѫ ся убѣдили, че Берлинскій Договоръ, както е неприложимъ, че чрѣзъ него не ся е придобилъ траенъ и славенъ миръ нито за жителитѣ въ тѣзи страни, нито за Европа въобще. Ній ся надѣвами още, че тѣ не ще закъснѣѭтъ да зѣматъ мѣрки за прѣиначеніето на пакостнитѣ и смутителнитѣ точки въ онзи договоръ. Това ни най-малко не би докачило честьта и достолѣпіето на държавнитѣ мѫжіе. Напротивъ, голѣма честь ще е за онѣзи които ся постараятъ за справедливото умиротвореніе на жалостното състояніе на Источнитѣ работи. Берлинскій Договоръ не би билъ самій дипломатическій документъ който е ималъ нужда за прѣиначенія.

Защо Англійското Правителство постжпя по този начинъ съ нашій народъ!

Мнозина между насъ отговарятъ на горній въпросъ, като казватъ че Англія постжпя тъй съ Българитѣ, защото тѣ сж Славяни и Православни, а не Тевтонци и Протестанти. Това мнѣніе, обаче, съвсѣмъ е погрѣшено, както ще стане явно отъ слѣдующитѣ размишленія.

Ако ся каже че Англія постжпя тъй съ нашій народъ, защото той е по племе Славянскій и по религія Православенъ, то отъ това ще трѣбва да ся заключи че Турцитѣ и Черкезитѣ сж Тевтонци и Протестанти, защо тя ги защищава, а това е очевидна неистина. Азъ не казвамъ че племената и религіитѣ нѣматъ вліяніе върху чувствата и дѣйствія-та на народитѣ, но положително утвърдявамъ че побужденіята на Турколюбцитѣ въ Англія не сж главно нито племенни, нито религіозни. Мнозина отъ тѣхъ може-би ся грижатъ за Христіанството толкозъ колкото и Брахманскій началникъ ся грижи за него. Трѣбва да ся помни че ній не сми самій народъ съ който тѣзи человѣци сж ся обхождали по този начинъ. Тѣ донѣкждѣ ся обхождахж тъй и съ Латинска и Католическа Италія, като неблагопріятствувахж на съединеніето ѝ, по причина че въ такъвъ случай тя щѣла да стане силна държава, което не понасва на властолюбцитѣ въ Англія.

Единъ отъ най-добритѣ примѣри за доказателство че Турколюбцитѣ не постжпятъ тъй съ нашій народъ по причина на племе и религія е поведеніето имъ къмъ Сѣверо-Американцитѣ. Американ-

цитѣ въ Съединенитѣ Държави и Англичанитѣ по племе сѫ сѫщи братія и иматъ сѫщата религія. Между тѣхъ има точно толкозъ разлика по племе и по религія, колкото има между Българитѣ въ Сѣверна и Българитѣ въ Южна България. Добрѣ, каква е била и е политиката на Турколюбивитѣ Англичани спрямо Американскитѣ имъ братія? Всѣкой който има добри понятія отъ Американската исторія знае че тя не е била по-пріятелска отъ политиката имъ къмъ насъ. Прѣзъ врѣмето на междуособната Американска война, когато Американцитѣ ся біехѫ противъ робството, Турколюбивитѣ Англичани толкозъ желаехѫ распокъсваніето на Тевтонскій и Протестанскій народъ въ Америка, и толкозъ дѣйствувахѫ за това съ вліяніе и съ пари колкото сега желаѭтъ и дѣйствуватъ за распокъсваніето на Славянскій и Православній Българскій народъ. Тѣ настаняваxѫ параплуви и ги пращахѫ за съсипваніето на своитѣ имъ братія. За добра честь правителственната власть на Англія тогава не бѣше въ тѣхни рѫцѣ (на Турколюбцитѣ) и тѣ не могохѫ да направятъ на Американцитѣ толкозъ голѣмо зло колкото направихѫ на насъ.

Тайната на всичко това поведеніе на Турколюбцитѣ състои въ това: тѣ ся боятъ отъ, и даже мразятъ всѣкой народъ който ся види че може да ги надирѣвари въ нѣщо, и всѣческій ся стараѭтъ да противостоятъ на неговитѣ стремленія. Тѣ мразятъ Славянитѣ и противодѣйствуватъ на напрѣдъка имъ, не защото сѫ по племе *Славяни* и по вѣра *Православни*, по само и само защото тѣзи славяни сѫ велико и чудно напрѣднувающе племе. По сѫща-

та причина тѣ мразятъ Американскитѣ си братія и противодѣйствуватъ на напрѣдъка имъ. Ако да бѣхми ній чисти Тевтонци и чисти Протестанти и да напрѣдвахми въ тѣзи мѣста независимо отъ Англія, поведеніето на тѣзи чудни Туркоюлбци щѣше да е сѫщото каквото е сега. Тѣ ся показватъ да обичатъ и да подкрѣпяватъ Турцитѣ и Черкезитѣ, не защото иматъ нѣкоя дълбока и извънредна любовь или почитаніе къмъ тѣхъ, не защото тѣзи послѣднитѣ сѫ Тевтонци и Протестанти, но защото тѣ сѫ назадничествующи народи, и защото тѣ (Англичанитѣ) ще могѫтъ да вършатъ между тѣхъ всичко по волята си, и, при това, защото ся надѣватъ чрѣзъ тѣхъ да завладѣѭтъ нѣкои области въ тѣзи страни както завладѣхѫ Индія.

Посочихъ вкратцѣ причината по която Турколюбцитѣ противодѣйствуватъ на Славянитѣ въобще, но като ній сми отдѣленъ клонъ на Славянското колѣно, то не ще е злѣ да приложѭ още нѣколко за да видимъ по-ясно защо особно противодѣйствуватъ на нашето възрожденіе и напрѣдваніе. Прѣди всичко трѣбва да исповѣдами че не е лесно да намѣримъ причини които поне отчасти да оправдаѭтъ поведеніето на нѣкои Англійски министри спрямо нашій народъ. Ніи Българитѣ никога и по никой начинъ не сми обидили Англійскій народъ. Нито ній нито прадѣдитѣ ни сѫ нападали Англійска земя. Никой Българинъ нѣкога не е съсипвалъ Англійски домове, нито е повреждалъ по нѣкой начинъ Англійски притяжанія или Англійски интереси. Освѣнь това, нашето отечество е хиляди мили далечь отъ Англійското тъй щото Англичанитѣ нѣматъ ни най-малко

причина да мислятъ че може би въ нѣкое бѫдѫще врѣме тѣ да ся нападнѫтъ отъ Българитѣ. Нашій народъ още е малъкъ и земята ни толкозъ ограничена щото никой здравоуменъ человѣкъ не може да помисли че Българската държава ще стане нѣкога толкозъ силна щото да може да заплашва Англійски владѣнія, дѣто може и да сѫ тѣ. Лесно е да ся разбере защо Англія противодѣйствува на Руссія, на Франція, на Америка и на нѣкои други държави, но нѣма никоя разумна и справедлива причина която да ни даде да разберемъ защо постѫпва тъй съ погинуващій нашъ народъ.

Принудени сми, прочее, да измислями нѣкакви причини за това поведеніе на Англійското правителство и на подкрѣпителитѣ му въ тъзи политика.

Нѣкои отъ слѣдующитѣ шесть причини могѫтъ да сѫ самитѣ причини които може да сѫ направили Турколюбцитѣ въ Англія да дѣйствуватъ за съсипваніето на народа ни:

1. Злоба или завистъ къмъ нашето благоденствіе;

2. Особна любовь къмъ Турцитѣ;

3. Страхъ отъ българската държава;

4. Защото тѣ желаѭтъ да завладѣѭтъ нѣкои отъ нашитѣ области;

5. Защото ся боятъ че Руссія ще може чрѣзъ насъ да завладѣе тѣзи области, и

6. Защото мнозина отъ тѣхъ сѫ били и сега сѫ злѣувѣдомени върху този прѣдмѣтъ.

Посочилъ съмъ по-горѣ че Турколюбцитѣ нѣматъ никаква особна любовь къмъ Турцитѣ, и за *това не е* втората причина която ги кара да рабо-

тятъ противъ насъ. За третята причина ще забѣлѣжѭ, че колкото смѣшно и неразумно и да ся види на читателитѣ, пакъ Турколюбцитѣ ся показватъ като да ся боятъ отъ такова едно малко кралство каквото би било цѣла свободна България отъ Дунава до Архипелагъ. Отъ поведеніето имъ както и отъ думитѣ на самій първъ министръ на Англія, може да ся разбира че мнозина отъ тѣхъ противостоятъ на нашето напрѣдваніе или отъ страхъ или отъ завистъ. Нищо друго не може да ся разбира отъ първата часть на дългото слово на Лордъ Бикънсфилда.» [1])

За сега азъ ще кажѭ по нѣколко думи особно върху двѣтѣ послѣдни причини.

Турколюбцитѣ ся боятъ че Българскій народъ като Славянскій ще е само едно просто орѫдіе чрѣзъ което Руссія ще може да завземе Старопланинскій полуостровъ. Тѣ мислятъ, или ся показватъ тъй да мислятъ, че Българитѣ радостно бихѫ пріели Руската власть и биха ся присъединили на Руската дърржава. Този страхъ, обаче, е съвсѣмъ безмѣстенъ и неразуменъ. Да ся каже че нашій народъ би билъ готовъ да ся подчини на Руската власть е да ся оставятъ на страна естественнитѣ стремленія на народитѣ както и на частнитѣ лица, и да ся заключи че този народъ нѣма никакво понятіе за независимость и за народно сѫществованіе. Между Българитѣ и Руссите, наистина, има тѣсни писменни и религіозни връски. Никой, обаче, нѣма право да ни обвинява за тѣзи ни съчувствія, защото тѣ сѫ естественни нѣща. Друго главно побужденіе

1) The Times, London, 19 July, 1878.

въ Българитѣ за съчувствіе съ Руссите е доброто което тѣзи послѣднитѣ сѫ ся старали да направятъ на нашето отечество. Человѣщината налага признателность въ сърдцето на онзи комуто е сторено благодѣяніе къмъ онозгози който е сторилъ благодѣяніето, и Българитѣ не сѫ исключени отъ това естественно чувство. Ако Руссите да бѣхѫ дѣйствували къмъ насъ както Турколюбивата партія въ Англія, и ако Англійскій народъ бѣ постѫпилъ както Рускій, то безъ всѣко съмнѣніе чувствата на Българитѣ щѣхѫ да бѫдѫтъ обратни.

Положително утвърдявами че Българскій народъ най-горѣщо желае своето независимо народно единство и народно сѫществованіе. Този народъ не би билъ по-готовъ да ся подчини на Руссія отъ колкото Американцитѣ или Германцитѣ би били готови да ся подчинятъ подъ Англія, или Англичанитѣ да ся подчинятъ подъ Германія или подъ Америка или Италіянцитѣ да ся подчинятъ подъ Франція. Самото нѣщо което може да принуди нашій страдающъ народъ да ся хвърли въ обятіята на Руссія е натискътъ на нѣкой западни сили да го държатъ подъ тѣжкій яремъ на Отоманцитѣ. Лордъ Дерби твърдѣ сполучливо говорѣше когато каза че свободна и яка Българія отъ Дунава до Архипелагъ би била най-мѫдрата и най-здравата прѣграда на Рускитѣ напрѣдванія въ Старопланинскій полуостровъ. Ако Англійското правителство, немѣсто да ся старае за распокѫсваніето на злощастній ни народъ, бѣ настоявала да му ся дадѫтъ даже по-голѣми права отъ колкото Св. Стефанскій Договоръ му даваше, то щѣше да направи най-сполучливата стѫп-

ка за придобиваніе съчувствіето на Българитѣ и за своето си вліяніе между тѣхъ.

Злѣувѣдоменіе. — Множество Англичани сѫ дѣйствували по този начинъ спрямо насъ, защото тѣ сѫ били злѣувѣдомени за състояніето на работитѣ въ Турція. Даже мнозина отъ министритѣ безъ друго трѣбва да сѫ били злѣувѣдомени върху този прѣдмѣтъ, защото не може да ся разбере съ какво сърдце бихѫ вършили онова което извършихѫ, ако да знаехѫ точно какво правехѫ. Извѣстно е че държавни мѫжіе въобще иматъ своитѣ си убѣжденія и планове, и ся пазятъ да не ся повліяватъ твърдѣ много отъ събитіята които ся видятъ да работятъ противъ тѣхнитѣ идеи и противъ тѣхнитѣ планове, но всѣкой человѣкъ има человѣческо сърдце и человѣческа нѣжность, които не могѫтъ да не ся докачатъ и да не ся повліяятъ отъ нѣкои особни събитія. Може да е слабовѣріе това, но азъ всѣкога съмъ мислилъ, като сѫдѫ отъ человѣческото естество, че ако Лордъ Бикъчсфилдъ, Сѫръ Х. Елліотъ и Г-нъ Лейардъ бѣхѫ видѣли съ своитѣ си очи купищата отъ мътрви тѣла на мѫжіе и жени и дѣца въ Бояджикъ, Батакъ, Стара-Загора и другѫдѣ, ако да бѣхѫ видѣли ужаснитѣ нападенія, обезчестяванія и озлобяванія на които е билъ изложенъ нашій народъ, и да знаехѫ колко безпричинни сѫ били тѣзи ужаси върху този народъ, и ако да знаяха точно какво е населеніето въ Румелія и Македонія, и какви сѫ народнитѣ стремленія на Българитѣ, азъ вѣрвамъ че даже тѣ не бихѫ могли да постѫпятъ съ народа ни по този неправеденъ и убійственъ начинъ. Азъ не казвамъ че всичкитѣ Турколюбци сѫ

били злѣувѣдомени върху този прѣдмѣтъ, защото това не е истина. Мнозина отъ тѣхъ безсъвѣстно сѫ работили противъ насъ съ отворени очи. Знаѭ такива Англичани които сѫ ся старали и ся стараѭтъ да покріѭтъ истината върху този прѣдмѣтъ. Казвамъ, обаче, че голѣма часть отъ Англійскій народъ, която е подкрѣпявала правителството си въ тъзи му политика спрямо насъ е била горчиво измамена. Тѣзи Англичани сѫ били измамени както за като какво е Турското управленіе тъй сѫщо и за като какво е населеніето въ Западна Тракія и въ Македонія. Другояче би трѣбвало да ся заключи че тѣзи человѣци сѫ чудовища въ свѣта.

О, благородній и свободолюбивій Англійскій народе, дано да можѣше гласътъ ни да достигне до тебе? Ти си билъ злѣувѣдоменъ върху сѫщинското състояніе на работитѣ въ тѣзи злочести страни, и тъй си подкрѣпявалъ една политика, която безъ никаква праведна причина е убивала нашій народъ. Убила е и други народи като насъ. Мнозина отъ васъ иматъ любезни чада, синове и дъщери, други иматъ родители, други мѫжіе или съпруги, други драги братія или сестри, други ближни роднини или съсѣди; безъ друго вій имате родителски сърдца и родителска нѣжность, братски, сестрински и пріятелски чувства. Ній нѣмами никакво съмнѣніе че кръвьта ви щѣше да възври до най-голѣма степень, ако да видѣхте множества отъ тѣзи ваши мили да ся опозоряватъ по по-низъкъ отъ скотскій начинъ да ся убиватъ на купища, и щѣхте да пждивите и послѣднята си капка кръвь за да не оставите върху живитѣ сѫщитѣ человѣци които бѣхѫ извърши-

ли такива нечувани ужаси. И какъ можемъ да кажемъ че такива сърдца и такива чувства щѣхѫ да подкрѣпяватъ една политика, която изново туря върху главитѣ на онѣзи които сѫ изгубили родители или чада и пріятели, които сѫ гледали съ очитѣ си скотското употрѣбленіе на синове и дъщери и на които домоветѣ сѫ били ограбени и съсипани, сѫщитѣ человѣци които сѫ извършили тѣзи дѣла! Не! ній не можемъ да ви припишемъ такава ужасна неправда, като кажемъ че вій сте вършили това по друга причина, освѣнъ че сте били злѣувѣдомени. И ако слабій нашъ гласъ може да достигне до васъ, ній бихми ви казали че много сълзи сѫ ся проливали по причина на голѣмата и убійственната неправда сторена на злощастній ни народъ, и бихми призвали най-усърдно вашитѣ Христіански, вашитѣ братски и сестрински съчувствія къмъ този погинуващъ народъ. Може да сми измамени, но ній вѣрвами че гласътъ на благородній Англійскій народъ може да поправи голѣма часть отъ злото което правителството му е сторило на нашето отечество.

1. Нѣкои отъ Англійскитѣ министри, както сми видѣли, ся рѣшихѫ да защищаватъ „цѣлостьта" и „независимостьта" на Турція. Сега е явно всѣкому че тъзи политика не само не е запазила тъзи цѣлость и независимость, но е нанела на самитѣ Турци хиляди пѫти по-голѣми злощастія и загуби отъ колкото рѣшеніята на Цариградската Конференція щѣхѫ да имъ нанесѫтъ. Влашко-Молдова, Сърбія, и Черногора, както ся споменѫ съвсѣмъ ся отцѣпихѫ отъ Турція, и станѫхѫ независими и доста уголѣ-

мени кралства; една часть поне отъ България става почти независима държавица; Кипръ, Босна, Херцеговина и часть отъ Епиръ и Тесалія отиватъ въ ржцѣтѣ на други държави; другата часть която ся оставя на Турцитѣ е подъ надзорството на Европейски сили. Голѣма глупость би било да ся утвърдява днесь че Св. Стефанскій и Берлинскій Договори и Англо-Турската Конвенція оставатъ нѣкждѣ независима Турція, въ чистата смисль на думата. По този начинъ нѣкои отъ Англійскитѣ министри упазихж цѣлостьта и независимостьта на Турската Държава!

2. Отъ разгледванията ни досега става явно, че никое друго правителство не е причинило толкова голѣма повреда на нашій народъ, колкото Англійското подкрѣпено отъ Турколюбивата партія. Отъ сжщитѣ разгледванія става явно, обаче, че никой другъ народъ въ Западна Европа не е билъ толкозъ дълбоко развълнуванъ противъ ужаситѣ извършени върху злощастній ни народъ, и не ся е старалъ толкозъ жарко за нашето добро, колкото една голѣма партія отъ народа въ Англія. Азъ спомѣнжхъ още отъ начало че щѣхъ да ся стараж да съмъ справедливъ въ разгледванията си върху този скърбенъ прѣдмѣтъ, и като ся надѣвамъ че не съмъ прѣстжпилъ това си рѣшеніе, въ заключеніе казвамъ че би било голѣма неправда за Англійскій народъ още и голѣмо безуміе и не малка вреда за нашій народъ ако да не признаехми голѣмата услуга която тъзи партія въ Англія е направила за насъ.

Една свята наша длъжность, прочее, е да бж *демъ признателни* на онѣзи които сж работили за

нашето добро. Съ това ній ще покажемъ че сми народъ съзнателенъ и достоенъ за пріятелство и за подпорка. Ако благодаримъ на отличнитѣ Господа на които имената нѣма нужда да повтарямъ, и на голѣма часть отъ народа която е дѣйствувала и дѣйствува съ тѣхъ, ній съ това ще увеличимъ не тѣхната почеть, но нашата си. Който прави добро, него благодѣяніята въсхваляватъ, а който пріима благодѣянія, него благодарностьта въсхвалява. Нищо друго, може би, не показва толкозъ добрѣ че нѣкой человѣкъ е грубъ колкото непризнателностьта му къмъ онозиі който му е сторилъ нѣкакво добро.

Нѣкои между насъ питатъ, ако Англійскій народъ желаеше нашето добро, защо позволи на правителството си да ни раздроби по този начинъ? Отговорътъ на това питаніе ся намѣрва въ минжлитѣ страници, защото ній сми видѣли че въ онъзи държава е имало доста силни борби между двѣтѣ партіи, отъ които едната искаше да ни държи съвършенно подъ Турската власть, а другата да ни освободи почти напълно. Слѣдствіето на тѣзи борби е било по срѣдата. Любителитѣ ни не могохж да съдѣйствуватъ за пълното ни освобожденіе, но и враговетѣ ни не сполучихж да ни държатъ съвършенно подъ Турцитѣ. Освѣнъ това, трѣбва да ся помни че въобще по десетина человѣци владѣжтъ цѣли области, и ній имахми злочестината дѣто властьта на Англія прѣзъ тѣзи години ся случи въ ржцѣтѣ на нѣкои горѣщи Турколюбци.

3. Всѣкой ще ся съгласи въ това, че нито частни лица, нито народи иматъ нѣкаква нужда отъ непріятели, и че както всѣкой человѣкъ тъй сжщо

и всѣкой народъ трѣбва да е внимателенъ да държи ветхитѣ си пріятели и да ся старае да придобива нови. Опасно може да е да мислимъ че нѣкой ни е пріятель когато той ни е непріятель, но много по-вредително, даже и голѣма лудость, би било да ся обхождами къмъ единъ пріятель като да бѣ билъ той непріятель; защото въ такъвъ случай ній сѣчемъ отъ себе си една дѣсна рѫка. Въ Англія ній имами върли врагове, които, ако можѣхѫ, бихѫ ни отровили може би съ една лъжица вода, но тамъ имами и най-топли пріятели, между които има такива личности съ пріятелството на които и владѣтели бихѫ се гордѣли. Прѣзъ врѣмето на Кримската война тамъ имаше съвсѣмъ малка часть отъ народа на наша страна, но сега противотурската партія до толкозъ е нарастнѫла, щото тя можи да спре правителството си да не ся біе явно срѣщо нашето освобожденіе. Нашата длъжность, прочее, е внимателно да държимъ пріятелството на пріятелитѣ си и да ся стараемъ да печалимъ нови пріятели. Нека ся стараемъ да придобивами съчувствіето и пріятелството, както на всѣкой другъ народъ, тъй и на Англійскій. Нека помнимъ че человѣцитѣ умиратъ, но народитѣ живѣѭтъ и нека ся стараемъ да освѣтлявами Европа върху сѫщинского състояніе на работитѣ въ нашето отечество. Ній трѣбва да ся надѣвами че колкото повече Англійскій народъ разбира сѫщинското състояніе на работитѣ въ тѣзи страни, и нашитѣ народни въодушевленія, толкозъ по-готовъ ще е той да ни подкрѣпяна въ стараніята ни за народното ни единство и за възрожденіето ни.

Дължностьта на всѣкой Българинъ.

Нашето отечеттво занимава доста голѣма часть въ Источній Въпросъ. Всичкитѣ велики Европейски държави ся показватъ да иматъ нѣкои по-голѣмъ други по-малъкъ интересъ въ областитѣ които нашій народъ населява, и нѣкои държавни мжжіе найусърдно ся старяжтъ да прѣдвидятъ какво ще бжде бждщето на този Старо-планинскій полуостровъ. Нѣма съмнѣніе вече че сждбината на тѣзи области твърдѣ наскоро ще ся рѣши на една или на друга страна.

До сега съмъ говорилъ повечето върху онова което нѣкои други народи сж вършили за или противъ нашето отечество. Се а искамъ да кажж нѣколко думи и върху нашата длъжность въ тѣзи важни обстоятелства. Като въпросътъ за бждщето на нашето отечество нѣма да ся забави да ся рѣши, какво трѣбва ній да правимъ? Каква е длъжностьта на всѣкой Българинъ, каквото и да е състояніето му и званіето му?

Всѣкой разуменъ и искрененъ родолюбецъ не може да не разбере че този е единъ отъ най-важнитѣ въпроси за народа въ сегашнитѣ му обстоятелства.

Нека всѣкой Българинъ да помни добрѣ че ній отъ сега ще ся покажемъ какви сми. До сега мнозина иностранци ни сж хвалили че сми народъ миролюбивъ, трудолюбивъ, нравственъ и ученолюбивъ. Тѣзи минжли добри качества у народа, обаче, не само че нѣма да ни ползуватъ за въ бждще, но могжтъ даже много да ни повреждатъ. Ако

народнитѣ ни работи не вървятъ както трѣбва, тогава каквото добро е имало до сега у народа ще говори противъ насъ, защото въ такъвъ случай не само непріятелитѣ ни но мнозина даже и отъ пріятелитѣ ни ще заключатъ че това добро е било слѣдствіе не на нѣкакво достойнство или на нѣкаква способность у нашій народъ, но на достойнство то и на способностьта на онѣзи които ни сѫ владѣли. Дано никога да не ся забравя че поне Българитѣ въ Сѣверна България не могѫтъ вече да ся извиняватъ нито съ Гръцки владици, нито съ Турски паши и кадіи, нито съ Черкезски чети. Каквото зло ся види у народа, то ще ся приписва на народа. Щемъ не щемъ, това ще е тъй!

Нѣкои сънародници писахѫ прѣди нѣколко врѣме че селянитѣ злѣ разбирали освобожденіето си отъ Турцитѣ, като мислѣли че да ся освободятъ отъ Турската власть значило да прѣстанѫтъ вече да даватъ данъкъ. Съгласни сми че нѣкои селени може тъй да сѫ разбирали и да разбиратъ свободата, но трѣбва да забѣлѣжимъ че онѣзи писатели не изпълнихѫ цѣлата си длъжность като непосочихѫ и другъ недостатъкъ между насъ, именно че и нѣкои граждани, да, нѣкои народни управители и водители, злѣ разбиратъ освобожденіето ни отъ Турцитѣ, като си мислѣхѫ и мислятъ че свободата било да захванѫтъ тѣ мѣстата и да вършатъ работитѣ на Турскитѣ управители и кадіи. Нѣкои селени мислятъ, може би, че свобода отъ Турцитѣ значи да не даватъ тѣ никакъвъ данъкъ, а нѣкои граждани, безъ всѣко съмнѣніе, мислятъ че тя значи да пълнятъ тѣ своитѣ частни джобове съ неправедно

злато. И азъ ни най-малко не ся двоеумѭ да кажѭ че войната на послѣднитѣ, т. е. на гражданитѣ е много по-достоождителна отъ погрѣшката на селенитѣ. Всѣкой искрененъ родолюбецъ трѣбва да ся старае за поправленіето на злото дѣто и да ся появи то, било у селенитѣ или у гражданитѣ.

Бѫдѫщето на Старопланинскій полуостровъ много зависи отъ това, какви ще ся покажемъ ній Българитѣ. Ако ній напрѣдвами въ науката, въ художества и въ търговіята, и ако ся покажемъ способни за самоуправленіе, тогава можемъ да вѣрвами че доброто бѫдѫще на народа ни е осигорено. Ако ли (което дано не даде Богъ) напротивъ ній покажемъ себе си неспособни за самуправленіе, неспособни и недостойни за гражданска и религіозна свобода, тогава и небето, тъй да кажемъ, не ще може да въспрѣ съсипваніето ни. Такъвъ е вѣкътъ въ който живѣемъ.

За да можемъ да напрѣдвами както трѣбва и тъй да осигоримъ народното си единство и народната си независимость, ній трѣбва внимателно да ся съобразявами съ нѣкои важни условія, отъ които азъ ще спомѣнѫ за сега *десеть*.

1. Всенародно Образованіе.

Било е врѣме когато человѣци и народи сѫ могли и безъ наука да ся поминуватъ твърдѣ добрѣ и да запазватъ земята си, но онова врѣме ся е минѫло, особно за такива народи като насъ Днесь *науката* е сила. За да можемъ да запазимъ отечеството си и да ся възползувами отъ богатствата му както подобава, ній трѣбва да употрѣблявами вси-

народнитѣ ни работи не вървятъ както трѣбва, тогава каквото добро е имало до сега у народа ще говори противъ насъ, защото въ такъвъ случай не само неприятелитѣ ни но мнозина даже и отъ приятелитѣ ни ще заключатъ че това добро е било слѣдствіе не на нѣкакво достойнство или на нѣкаква способность у нашій народъ, но на достойнство то и на способностьта на онѣзи които ни сѫ владѣли. Дано никога да не ся забравя че поне Българитѣ въ Сѣверна България не могѫтъ вече да ся извиняватъ нито съ Гръцки владици, нито съ Турски паши и кадіи, нито съ Черкезски чети. Каквото зло ся види у народа, то ще ся приписва на народа. Щемъ не щемъ, това ще е тъй!

Нѣкои сънародници писахѫ прѣди нѣколко врѣме че селянитѣ злѣ разбирали освобожденіето си отъ Турцитѣ, като мислѣли че да ся освободятъ отъ Турската власть значило да прѣстанѫтъ вече да даватъ данъкъ. Съгласни сми че нѣкои селени може тъй да сѫ разбирали и да разбиратъ свободата, но трѣбва да забѣлѣжимъ че онѣзи писатели не изпълнихѫ цѣлата си длъжность като непосочихѫ и другъ недостатъкъ между насъ, именно че и нѣкои граждани, да, нѣкои народни управители и водители, злѣ разбиратъ освобожденіето ни отъ Турцитѣ, като си мислѣхѫ и мислятъ че свободата било да захванѫтъ тѣ мѣстата и да вършатъ работитѣ на Турскитѣ управители и кадіи. Нѣкои селени мислятъ, може би, че свобода отъ Турцитѣ значи да не даватъ тѣ никакъвъ данъкъ, а нѣкои граждани, безъ всѣко съмнѣніе, мислятъ че тя значи да пълнятъ тѣ своитѣ частни джобове съ неправедно

злато. И азъ ни най-малко не ся двоеумѭ да кажѭ че войната на послѣднитѣ, т. е. на гражданитѣ е много по-достоосѫдителна отъ погрѣшката на селенитѣ. Всѣкой искренен родолюбецъ трѣбва да ся старае за поправленіето на злото дѣто и да ся появи то, било у селенитѣ или у гражданитѣ.

Бѫдѫщето на Старопланинскій полуостровъ много зависи отъ това, какви ще ся покажемъ ній Българитѣ. Ако ній напрѣдвами въ науката, въ художества и въ търговіята, и ако ся покажемъ способни за самоуправленіе, тогава можемъ да вѣрвами че доброто бѫдѫще на народа ни е осигорено. Ако ли (което дано не даде Богъ) напротивъ ній покажемъ себе си неспособни за самуправленіе, неспособни и недостойни за гражданска и религіозна свобода, тогава и небето, тъй да кажемъ, не ще може да въспрѣ съсипваніето ни. Такъвъ е вѣкътъ въ който живѣемъ.

За да можемъ да напрѣдвами както трѣбва и тъй да осигоримъ народното си единство и народната си независимость, ній трѣбва внимателно да ся съобразявами съ нѣкои важни условія, отъ които азъ ще спомѣнѫ за сега *десеть*.

1. Всенародно Образованіе.

Било е врѣме когато человѣци и народи сѫ могли и безъ наука да ся поминуватъ твърдѣ добрѣ и да запазватъ земята си, но онова врѣме ся е минѫло, особно за такива народи като насъ Днесь *науката* е сила. За да можемъ да запазимъ отечеството си и да ся възползувами отъ богатствата му както подобава, ній трѣбва да употрѣблявами вси-

чкитѣ си сили за усъвършенствуванието си въ науката. Цѣлій народъ, мѫжіе и жени, трѣбва да ся старае за образованието си.

Немареніето, което напослѣдне врѣме нашитѣ съотечественици въ нѣкои мѣста сѫ показали къмъ училищата си, е наистина тръдѣ скърбенъ знакъ. Истина е че вниманието на народа е било обърнѫто къмъ полѣтически работи, истина е че повечето учители сѫ били необходими въ правителството, но при всичко това, поведеніето на нѣкои градове и села въ това отношеніе никакъ не ся оправдава. Тѣ дѣйствувахѫ и дѣйствуватъ като че всичко сѫ извършили и като че нѣматъ вече нужда отъ училища. Тѣ забравихѫ че отъ сега трѣбва да обращами особно вниманіе къмъ учебнитѣ си заведенія, защото за въ бѫдѫще ще ни трѣбватъ не само учени учители но и учени и способни управители, сѫдіи, съвѣтници, държавни мѫжіе и военачалници.

И поведеніето на нѣкои учители никакъ не е за похвала. Прѣзъ минѫлитѣ мѣсеци нѣкои отъ тѣхъ стоехѫ по главнитѣ градове и чакахѫ за правителственна служба, точно както Турскитѣ каймаками и мюдири стоехѫ подъ стрѣхитѣ на Баба-Аліето и на пашовскитѣ конаци въ Цариградъ. И забѣлѣжѣте че тѣзи учители постѫпвахѫ тъй когато училищата въ онѣзи градове бѣхѫ почти затворени. Да чака учитель за правителственъ месетъ, когато крехкитѣ младежи губятъ врѣмето си изъ улицитѣ! Тъзи похвала не е добра.

Понеже една отъ главнитѣ причини по които мнозина учители оставятъ училищата и ся обращатъ къмъ правителството е заплатата която тѣ по-

лучаватъ въ послѣдното мѣсто, то не ще е безмѣстно да ея забѣлѣжи че заплатитѣ на учителитѣ и на управителитѣ (второстепеннитѣ) и на съвѣстницитѣ трѣбва да сѫ съобразни, то се знае че всѣкой человѣкъ не е за управ .тель тъй сѫщо както и всѣкой не е за учитель, но златото прави мнозина да ся мнятъ надарени за всичко. До когато окрѫжнитѣ началници, членоветѣ въ съвѣтитѣ, полицемейстеритѣ и другитѣ правителствени мѫжіе получаватъ много по-голѣма заплата отъ учителитѣ, до тогава рѣдко ще ся намѣри способенъ человѣкъ който да е готовъ да учителствува и да върши работата си задоволително. Но това би било убійственно за училищата ни и слѣдователно за народа ни. Най-разумната мѣрка би била не да ся въскачва твърдѣ много заплатата на учителитѣ, но да ся посвали онъзи на правителственнитѣ мѫжіе. Нека помнимъ че народътъ ни е крайно истощенъ и не е въ състояніе да плаща твърдѣ голѣми заплати. Вѣрвамъ че всѣкой искренъ родолюбецъ ще ся съгласи въ това.

Едно отъ най-достоосѫдителитѣ заявленія у нѣкои първенци или чорбаджіи между народа е дѣто тѣ ся видятъ наклонни да държатъ массата на народа въ простота. Такава една душа срѣщнѫхъ въ П-енъ. Господство му не ся засрами да каже прѣдъ нѣколко граждане че на общій народъ не било нуждно просвѣщеніе но че той трѣбвало само да слуша каквото му ся заповѣдва. Такива человѣци сѫ най-вълитѣ врагове на злощастній ни народъ. Тѣ сѫ по-лоши отъ Гръцкитѣ владици, отъ Турскитѣ паши и кадіи и отъ Черкескитѣ чети. Тѣ сѫ черни души отъ най-мрачната краска.

Повтарямъ да кажѫ че *цѣлій народъ* трѣбва да ся усъвършенствува въ разнитѣ клонове на науката. Ако ній не обращами потрѣбното вниманіе къмъ този важенъ прѣдмѣтъ, ако не ся стараемъ за добрій напрѣдъкъ на учебнитѣ си заведенія, ако не направимъ по единъ или по другъ начинъ всѣкой младежъ да ся учи, и ако не убѣждавами даже и възрастнитѣ да ся учатъ, тогава не трѣбва да ни е криво послѣ, цито ще имами право да виками противъ тогози и оногози ако отечеството ни и народътъ ни отидѫтъ въ рѫцѣтѣ на нѣкои други народи.

2. Усъвършенствованіе въ Земледѣліето, Художествата и Търговіята.

За да можемъ да напрѣдвами както трѣбва и да осигоримъ независимостьта си и благоденствіето си, необходимо потрѣбно е да ся стараемъ за усъвършенствованіето си въ земледѣліето, въ художествата и въ търговіята. До когато това не ся постигне отъ насъ, до тогава художествата и търговіята все ще бѫдѫтъ въ рѫцѣтѣ на чужденци и нашій народъ все ще бѫде опашка между Европейскитѣ народи.

Ній сми народъ главно земледѣлическій и скотовъдецъ, но колко сми усъвършенствовани въ тѣзи благородни и полезни занятія е явно отъ това, че продавницитѣ по градоветѣ ни сѫ напълнени съ пиперки и краставици отъ Франція, съ сиреніе отъ Холандія и съ млѣко отъ Швейцарія. Като влѣзохъ въ една малка продавница у Самоковъ и попитахъ: «Имашь ли нѣщо за яденіе?» Продавачатъ ми отго-

вори: „Имамъ расолъ отъ пиперки и краставици.“ По желанието ми той ми подаде едно стъкло и каза: „Цѣната му е единъ франгъ.“ Не трѣбва да казвамъ че очудването ми бѣ голѣмо. Всичкото що бѣ въ стъклото не можѣше да струва повече отъ 20 пари, и стъклото още 20 пари та всичко най-много единъ грошь. Азъ повторително земахъ стъклото въ ржцѣтѣ си и намѣрихъ че онзи расолъ бѣ правенъ въ Марсилия, у Франция. Добро, ній сми земледѣлци но ни доносватъ расолъ отъ Франция!

Това зло трѣбва да ся поправи, но да ся поправи разумно, а не както нѣкои казватъ да направимъ законъ да ся не пріема нищо отъ вънъ. Земята която Богъ ни е далъ е много богата, и ній трѣбва да ся стараемъ да ся въспользуваме отъ нейното богатство. Нѣкои между насъ мислятъ че земледѣлието е низско занятіе съ което трѣбва да ся занимаватъ само простацитѣ. Това безумно и вредително заблужденіе трѣбва да исчезне изъ главитѣ ни, ако искаме благоденствието си. Народъ който има плодородна земя не може да е сиромахъ, стига само той да е мждръ и да умѣе какъ да ся ползува отъ плодородието ѝ. Ако нашій народъ ся старае за усъвършенствуването си въ земледѣлието и скотовъдството, той може да стане единъ отъ най-богатитѣ и най-благоденствующитѣ народи на свѣта.

За да можемъ да ся усъвършенствуваме въ художествата и въ търговията, необходимо потрѣбни ни сж съдружавания. Този е начинътъ по който напрѣднжлитѣ народи въобще работятъ. Повечето фабрики и голѣми търговски домове въ Америка и Европа сж съставени отъ дружества. Това е особно

нуждно на насъ Българитѣ, като ній нѣмами много богати человѣци които да прѣдпріематъ голѣми работи.

Не могж да изразж колко ся очудихъ като срѣщнжхъ нѣкои между насъ които мислятъ че малкитѣ търговци трѣбва да ся съсиватъ и да ся оставятъ само голѣмитѣ. Единъ отъ тѣзи врагове на народното ни напрѣдваніе и благоденствіе ми каза въ О-во: «По-добрѣ да има въ единъ градъ четири богати търговци които да блаженствуватъ, нежели 200 малки които съ мжка да искарватъ прѣхранатa си.» Т. е. той иска да има 4 господари и 200 души робіе. И забѣлѣжѣте че той ся счита за горѣщъ родолюбецъ! Спорѣдъ неговото мнѣніе, всичкитѣ малки търговчета, които търгуватъ по съ три-четири хиляди гроша трѣбва да ся обезсърдчаватъ и съсиватъ. Такива человѣци като този господинъ, който ся мнѣше за много ученъ понеже бѣ сѣдѣлъ въ Цариградъ и бѣ посѣтилъ Віена, сж едни отъ най-опаснитѣ непріятели на отечеството ни, защото тѣ сж като живинца вжтрѣ въ народното тѣло. Ако исками народътъ ни да напрѣдва и да стане независимъ и благоденствующъ, то всѣкой, богатъ билъ той или сиромахъ, трѣбва да ся насърдчава да работи съ онова което има. Този е начинътъ по който просвѣщеннитѣ народи сж напрѣдвали и напрѣдватъ.

3. Народно Единство.

Единството е единъ отъ най-здравитѣ стълпове за благоденствіето на народитѣ. Това е особно *нуждно на* насъ които сми окржжени отъ толкозъ не-

ятели. Ако Българитѣ въ Сѣверна България почнъ да теглятъ на една страна, а онѣзи въ Срѣна друга, и пакъ онѣзи въ Южна още на трето съсипваніето на народа ни ще ся рѣши, и отъ насъ си. Не казвамъ че не е право Българѣ въ Сѣверна или въ Срѣдня България да ся раѭтъ особено за своето си прѣуспѣваніе и да датъ да ся надпрѣварятъ съ другитѣ си братія. а стремленіе у человѣцитѣ е естественно, справливо и доста полезно. Когато думата е за граае и области у сѫщето отечество, тогава е право кой да ся старае да придобіе особни прѣимущеа за своя си градъ или за своята си область, щомъ въпросътъ е за цѣлото отечество, тогава кой трѣбва, тъй да кажемъ, да забрави на кой дъ или на коя область принадлежи и да дѣйува за общето отечество; тогава частнитѣ интеи трѣбва да ся погрѣбѫтъ за общитѣ.

Съ думата „единство“ азъ разбирамъ не релиино но *народно* единство. Единството ни трѣбва е въ народностьта ни, въ общето ни о.ечество ъ общитѣ ни интереси. Нѣма съмнѣніе че би о много добро ако да можѣше да ся постигне *елиґіозно* единство въ народа, но това е непожимо сега. Врѣме ще дойде когато ще бѫде еъ Пастирь и едно стадо, и когато всичкитѣ чеѣци ще исповѣдатъ една и сѫща вѣра, но онова ме още не е дошло. Между нашій народъ има авославни, Протестанти и Римокатолици. Всѣкой тѣхъ принадлежи на отдѣлно религіозно общео но на сѫщето отечество, и той е длъженъ здъ Бога и прѣдъ народа си да ся старае за до-

брото на това отечество въ което Богъ го е поставилъ. То ся знае че Православній ще ся старае за прѣуспѣваніето на своята си църква, Протестантинътъ за своята си и Римокатоликътъ за своята си; но ако Православнитѣ кажатъ не щемъ Протестанти и Римокатолици въ Българската държава, или ако Протестантитѣ или Римокатолицитѣ кажатъ не щемъ да живѣемъ съ Православнитѣ, тогава и еднитѣ и другитѣ дѣйствуватъ за съсипваніето на народа си и на отечеството си.

Освѣнь горѣспомѣнѫтитѣ, между насъ има и Мухамеданци Българи и тѣ сѫ Помацитѣ. Една свята наша длъжность е да ся стараемъ да направимъ и тѣхъ да разберѫтъ че сѫ Българи и да усѣщатъ че България е тѣхно отечество, което тѣ сѫ длъжни да защищаватъ задружно съ другитѣ си братія. Благоразумно, пріятелско и справедливо обхожданіе къмъ тѣхъ е самото срѣдство чрѣзъ което това желаемо нѣщо може да ся постигне.

Ще приложѭ да кажа че единството ни не трѣбва да е само отъ Българи. Въ нашето отечество има и ще има тукъ-тамъ Турци, Ерменци, Власи, Гръци, Евреи и нѣкои отъ други народности. Обхожданіето ни къмъ тѣхъ трѣбва да е такова щото тѣ не само да не мразятъ но да любятъ България и да сѫ готови да ся жъртвуватъ за нея. И така, намъ е нуждно единство не само отъ Българи или само отъ Православни, но единство отъ всичкитѣ жители които живѣѭтъ въ отечеството ни отъ каквато народность и вѣра и да сѫ тѣ.

4. Правосѫдіе.

Безъ единство никой народъ не може да напрѣдва и да благоденствува какго трѣбва, но безъ правосѫдіе не може да има истинно единство. Правосѫдіето е единъ отъ краежгълчитѣ камьніе за сѫществуваннето и за истинното благоденствіе на една дьржава. Нѣкои дьржави сѫ сѫществували за дълго врѣме, даже за много вѣкове безъ управителитѣ и сѫдіитѣ имъ да сѫ били строги въ правосѫдіето, но сѫществованіето на такива дьржави е било колебающесе, и при това, състояніето на народитѣ които сѫ били подъ такива правителства никакъ не е било завидно. Единъ отъ най-прѣснитѣ примѣри за изясненіе на това щото говорѭ е Турція. Ній знаемъ какво е било управленіето и сѫдничеството на Турскитѣ управители и сѫдіи, знаемъ какво е било и е състояніето на народитѣ подъ тѣхното владичество, знаемъ и какъвъ е билъ крайтъ на този имъ видъ управленіе и сѫдничество. Такива примѣри има много въ исторіята. Минѫлото, здравій разумъ и отечестволюбіето ни, ако не боголюбіето ни трѣбва, да ни научатъ важній урокъ, че ако наистина желаемъ единството и благоденствіето на народа си, ній трѣбва да сми правосѫдни. Народнитѣ ни управители, сѫдіи и други правителственни мѫжіе по градоветѣ и селата трѣбва, до колкото знаніето имъ стига, да извършватъ строго правосѫдіе. Тѣ трѣбва да отдаватъ правото на всѣкого, отъ каквато народность, вѣра и състояніе и да е той. Лицепріятіето, родопріятіето и вѣропріятіето не трѣбва да иматъ мѣсто въ управителнитѣ и сѫ-

дебнитѣ ни стаи. Ній трѣбва да отдавами правото и на онѣзи които прѣзъ минѫлото не сѫ били справедливи къмъ народа ни. Нѣма съмнѣніе че по нѣкога е много трудно да ся слѣдва това правосѫдно правило, но нѣма съмнѣніе и въ това, че то ни е необходимо ако исками да сѫществувами като народъ и държава, и ако желаемъ да ся присъединятъ на Сѣверна Българія и другитѣ наши области.

Мнозина отъ читателитѣ знаѭтъ че Американцитѣ въ Съединенитѣ Държави иматъ всѣка година, на 4-ій Юлій, единъ народенъ праздникъ, въ който въспоменуватъ освобожденіето си отъ Англійската власть. На този день въ Америка ся казватъ много трогателни слова и ся правятъ голѣми увеселенія. Случихъ ся веднъжь на този день въ единъ градъ у Ню-Іоркската държава, и словото което единъ пастирь изрече тогава въ църквата си всѣкога е брънчало въ ума ми. „Защо,“ казваше той, „всѣкой гражданинъ на тъзи славна наша Република ся гордѣе да е нейнъ гражданинъ? Защо всѣкой, каквото и да е званіето му, състояніето му и вѣрата му, е готовъ да жъртвува всичко за защита на тъзи държава? Защо е готовъ да пролѣе кръвьта си за Американското знамя? Защото тъзи държава гледа еднакво на всичкитѣ си граждани, били тѣ богати или сиромаси, учени или простч. Защото тя *отдава правото на всякого*. Защото всѣкой въ тъзи държава е съвършенно свободенъ да ся учи каквото бича, да вѣрва каквото може и да напрѣдва всѣко отношеніе. Защото дѣто и да е Американски гражданинъ тамъ Американското знамя и Американскитѣ закони го покровителствуватъ.“

Думитѣ на този говоритель прѣпоржчаватъ сами себе си, и азъ само ще приложѫ че ако нашитѣ управители и сѫдіи искатъ да е всѣкой Българскій подданникъ горѣщо привязанъ на народното ни правителство и да е готовъ да ся жъртвува за защита на държавата ни, и ако желаѭтъ да ся привлѣкатъ и присъединятъ и другитѣ Български области на Княжеството, тѣ трѣбва да отдаватъ правото на всѣкого.

5. Честность.

Отъ всичкитѣ спомѣнѫти условія това е едно отъ най-непріятнитѣ за разгледваніе, защото е невъзможно да ся не докачатъ нѣкои които ся прѣдставятъ за горѣщи родолюбци, но на които родолюбіето състои въ пълненіе джобоветѣ имъ съ неправедно събрано сребро и злато. Длъжностьта, обаче, ни принуждава да кажемъ нѣколко думи и върху това условіе. А като не спомѣнувами имена, то никой негузенъ не трѣбва да зема думитѣ ни вързъ себе си.

Окржжнитѣ началници, сѫдіитѣ, полицимейстеритѣ и разнитѣ съвѣтници и старѣйшини и всички други правителствени лица по градоветѣ ни и по селата ни трѣбва да сѫ честни человѣци. Тѣ трѣбва да сѫ задоволни съ заплатитѣ си и да ся отстраняватъ отъ всѣкой видъ неправедно злато. Нека помнятъ онѣзи на чіето сърдце лѣжи благополучіето на народа че и това условіе е необходимо за истинното благоденствіе на отечеството ни. Народъ на който управителитѣ и другитѣ правителствени мѫжіе сѫ человѣци честни и наистина родолюбиви,

не може да не благоденствува; а народъ, напротивъ чiито управители и съвѣтници, още и духовнитѣ му пастири, сѫ крадци не може да е блаполученъ и най-послѣ дохожда врѣмето за съвършенното му отпаданіе. Единъ отъ най-голѣмитѣ недостатъци на Турското правителство е било грабителството и подкупничеството на правителственнитѣ человѣци.

Нека никой да не ся лъже че народътъ ще бѫде търпеливъ къмъ народнитѣ си правителственни мѫжіе, ако тѣ не сѫ честни въ работитѣ си. До сега нiй сми страдали не отъ *Турци* но отъ *неправедни* и *нечестни управители* и *сѫдіи* и ако бѫдѫщитѣ ни управители и сѫдіи не сѫ по-добри отъ минѫлитѣ, то състояніето на народа никакъ не ще да е по-добро отъ колкото е било. Не ще сбъркали, мислѭ, ако кажемъ че за народа малко разлика прави да ли единъ управитель е Българинъ или Турчинъ; нѣщо, което той най-горѣщо желае е, праведни и честни управители и сѫдіи. То ся знае че всѣкой Българинъ ще прѣдпочита Българи упратители и сѫдіи, но нека никой да не ся мами и да мисли че народътъ ще гледа съ добро око и съ довѣріе народнитѣ си управители, ако тѣ не сѫ правдолюбиви и честни человѣци. А когато единъ народъ нѣма повѣреніе въ правителственнитѣ си мѫжіе, тогава състояніето и слѣдствіето на държавата на такъвъ народъ биватъ най-плачевни.

Трѣбва ли да говорѭ че нѣкои отъ правителственнитѣ ни человѣци сѫ ся прѣпоръчили по най-достоосѫдителни начини? Трѣбва ли да кажѭ че тѣ най-грозно сѫ онеправдали и обезчестили народа ни? О, дано да исчезнѣхѫ такива черни души

изъ между насъ! Дано да знаеше горкій ни народъ какъ да заплаща на такива изродици които нѣматъ въ сърдцата си никаква диря отъ родолюбіе или боголюбіе, и които най-страшно подкопаватъ благоденствіето на отечеството ни!

6. Свобода.

Съ думата свобода азъ не разбирамъ освобожденіе отъ Турската или отъ коя да е друга инородна власть. Свобода, въ чистата смисль на думата значи да е всѣкой гражданинъ съвършенно свободенъ да развива силитѣ които Богъ му е далъ и да ги употрѣблява по най-полезній за него начинъ; да е свободенъ да ся учи, да испитва, да разсѫжда, да рѣшава, да вѣрва каквото нему ся види за вѣрваніе, още и да исказва мнѣніята си; да е свободенъ да слѣдва каквото и да е безвредно занятіе, и то по който начинъ нему ся види най-лесно и най-износно; и при това, да е свободенъ народътъ да избира своитѣ правителственни человѣци. Дѣто нѣма тъзи свобода, тамъ науката, търговіята и художествата не могѫтъ да цъвтятъ, нито народътъ може да благоденствува.

Самото ограниченіе въ тъзи свобода трѣбва да става когато человѣкъ съ дѣлата си или съ занятіето си повреждa другитѣ. Нѣма съмнѣніе, на примѣръ, че единъ кръчмаринъ не трѣбва да е свободенъ да прави каквото ще, защото всѣкой знае че кръчмарството е отрова за народа.

Никой не трѣбва да ми разбира че съ това азъ проповѣдвамъ републиканско правленіе. Свобо-

дата е необходима за истиното напрѣдваніе на народитѣ, но републиката не е необходима за свободата. Свобода може да има и безъ република.

7. Добри Вѫтрешни Съобщенія.

Пѫтищата между градоветѣ и селата, пощитѣ и телеграфическитѣ линіи изъ цѣлото ни отечество трѣбва да сѫ въ колкото е възможно добро състояніе. Това е необходимо нуждно както въ търговско тъй сѫщо и въ политическо отношеніе. Дѣто нѣма добри вѫтрѣшни съобщенія, тамъ просвѣщеніето и търговнята не могѫтъ да цъвтятъ и народътъ не може да благоденствува. Освѣнь това, никое правителство, особно такова слабо и обикалено отъ непріятели каквото е нашето, не може да бди надъ държавата си както трѣбва, ако вѫтрѣшнитѣ му съобщенія сѫ такива щото сѫ нуждни нѣколко дни даже и седмици за да ся получатъ свѣдѣнія отъ градоветѣ и селата.

Нека си исповѣдами че нѣкои отъ досегашнитѣ ни вѫтрѣшни работи много злѣ ни сѫ прѣпоржчили. Между градоветѣ и селата нѣма почти никакво пощенско съобщеніе, освѣнь военнитѣ Руски пощи, които не сѫ за общій народъ. Днесь Самоковъ, напримѣръ, се вижда да е много по-близо до Лондонъ и до Ню-Іоркъ отъ колкото е до Плѣвенъ! То ся знае че е имало причини за това неустройство, но пакъ тѣзи причини не могѫтъ да оправдаѫтъ напълно голѣмото ни небрѣженіе въ това отношеніе, и колкото по-скоро ся поправя този голѣмъ недостатъкъ толкозъ по-добрѣ ще е за народа въ всѣко отно-

шеніе. Никога не бива да ся забрави че състояніето и положеніето на отечеството ни сж такива щото е необходимо нужно да имами най-добри вжтрѣшни съобщенія. Едно Турско нападеніе къмъ Дупница, напримѣръ, трѣбва въ нѣколко минути да стане извѣстно по цѣлото Княжество и по цѣла Источна Румелія.

8. Войска Здрава и Образована.

Нѣкои между насъ никакъ не ся виждатъ готови да даватъ синоветѣ си на войска. Тѣ искатъ да нѣматъ Турски войници да ги угнетяватъ или Черкезски чети да ги ограбватъ, и пакъ синоветѣ имъ и братіята имъ да си сѣдятъ у дома. Тъзи погрѣшка трѣбва да ся поправи. Всѣкой българинъ трѣбва да разбере добрѣ че ако не иска да го угнетяватъ Турци и да го ограбватъ Черкези, и ако иска да ходи по търговіята си свободно отъ мѣсто на мѣсто, то или той или синоветѣ и братіята му трѣбва да сж войници. Невъзможно е и да сми свободни и да не сми войници. Ако исками да запазимъ отечеството си и да сми самостоятеленъ народъ, ній трѣбва да имами силна войска.

Съ ‹силна войска› азъ не разбирамъ че ній трѣбва да имами стотини хиляди стояща войска, защото това би било съсипително за народа ни. Колкото по-голѣма стояща войска поддържа единъ народъ толкозь по-голѣми данъци трѣбва той да плаща, и слѣдователно толкозь по-много ся истощява и осиромашава, и толкозь напрѣдъкътъ му повече ся затруднява. Намъ е потрѣбна не сто хиляди но

даже двѣстѣ-триста хиляди войска за да можемъ да пазимъ отечеството и да стоимъ на своитѣ си нозѣ, но това число войска може да ся снабди по единъ другъ много по-икономиченъ начинъ. Онова което искамъ да кажѫ е, че ній трѣбва да имами *всенародна* войска, че всѣкой Българинъ, каквото и да е състоянієто му и званієто му, трѣбва да е войникъ. Съвѣтницитѣ и писаритѣ въ правителството, учителитѣ и ученицитѣ въ училищата, разнитѣ шивачи и търговци въ работницитѣ и продавницитѣ си, земледѣлцитѣ и скотовъдцитѣ на нивята и кошаритѣ си, — всички безъ исключеніе трѣбва да сѫ войници. Въ това отношеніе ній трѣбва да сми Прусси и Черногорци. Нека ся разяснимъ по-добрѣ.

Въ всѣкой градъ и въ всѣко село трѣбва да има народни чиновници отъ работній разрядъ на обществото, които два три пѫти прѣзъ седмицата да надзираватъ военнитѣ обученія на цѣлій мѫжкій полъ въ народа. Нѣма никой человѣкъ, каквото и да е занятієто му или званієто му, който да не може да остави работата си и да иждиви три-четири часове на седмицата въ такива обученія. Нека оставимъ кавенетата и кръчмитѣ, дѣто повечето отъ народа иждивяватъ не само безъ никаква полза но въ голѣма врѣда много часове и много пари всѣка седмица, и нека употрѣбимъ тѣзи часове за да ся приспособимъ тъй щото да можемъ да пазимъ чадата си, сестритѣ си и огнищата си. Най-сгодното врѣме за обученіето на селското населеніе е зимното, когато селенитѣ нѣматъ почти никаква работа на нивята си, и когато повечето отъ тѣхъ губятъ и врѣмето си и паритѣ си въ кръчмитѣ.

Тъзи всенародна войска въ всѣкой градъ и село ще е добрѣ да е расподѣлена на полкове отъ които всѣкой да знае войводата си и да ся повинува на заповѣдитѣ му въ врѣме па нужда. Войскитѣ отъ всичкитѣ села трѣбва да сѫ свързани съ войската на окрѫжній градъ дѣто ще прѣбивава военачалникътъ на цѣлото окрѫжіе, а войскитѣ на всичкитѣ окрѫжія да сѫ свързани съ войската на срѣдоточній градъ на отечеството или на нѣкое друго по-важно мѣсто въ военно отношеніе, дѣто ще прѣбивава главній военачалникъ на цѣлата всенародна войска. Тъзи всенародна войска трѣбва, още, да е свързана съ стоящата войска.

Не знаѭ дали има нужда да ся забѣлѣжва че на тъзи всенародна войска не трѣбва да ся плаща нищо освѣнь дѣто ще трѣбва, може би, да ся дава нѣкаква заплата на чиновницитѣ които иждивяватъ повече врѣме за да надзираватъ обученіята. Всѣкой трѣбва да е и войникъ и търговецъ. Деня трѣбва да ся занимавами съ обикновенитѣ си занятія и да печалимъ, а двѣ-три вечери прѣзъ седмицата да употрѣблявами по единъ-два часа въ военни обученія. Тъзи система е почнѫла да ся въвожда по единъ или въ другъ начинъ почти по всичкитѣ държави. Това е особно нуждно за насъ.

Всѣкой виждa колко здрава войска можемъ да образувами съ почти незначителни разноски. Въ такъвъ скучай ній не ще имами нужда за повече отъ 10 или 15 хиляди стояща войска и данъцитѣ ни ще бѫдѫтъ доста леки. Въ цѣлата Американска Република (Съединеннитѣ Държави), на която земното пространство е почти толкози голѣмо колкото цѣла Европа,

има само 20 или 25 хиляди стояща войска, и то ся знае че това е една отъ главнитѣ причини защо Американскій народъ плаща сравнително съвсѣмъ малки данъци. Всѣкой Американецъ, обаче, е войникъ. Нека ся появи нѣкаква опасность отъ нѣкждѣ и изведнжжь ще ся събере повече отъ миліонъ рѣшителна войска, готова да пролѣе кръвьта си за отечеството си. Така трѣбва и ній да дѣйствуваме.

Цѣлата ни войска, и стоящата и всенародната, трѣбва да е образована. Всѣкий войникъ трѣбва не само да знае да чете и да пише, но да има и добри познанія поне отъ първоначалнитѣ науки. Военачалницитѣ и чиновницитѣ трѣбва да сж едни отъ най-ученитѣ и най-способнитѣ ни мжжіе. Това е необходимо нуждно ако искаме войската ни да знае какво да прави и какъ да го прави. За да ся постигне това желаемо нѣщо по-скоро, много добро може да е да има въ всѣкой полкъ по единъ като учитель, който да учи онѣзи които не знаютъ да четатъ и да пишатъ. Нѣма никакво съмнѣніе че би било много полезно ако военачалници, или и други които могжтъ да даватъ на войската сказски върху разни прѣдмѣти а особно върху исторіята и землеописаніето. Войската трѣбва да е запозната твърдѣ добрѣ съ своето отечество.

9. Добри Сношенія съ Другитѣ Държави.

Намиратъ ся и такива лица между насъ конто мислятъ че ній трѣбва да вършимъ всичко по волята си безъ да обращаме вниманіе какъ другитѣ Европейски народи ще гледатъ на поведеніето ни и

на дѣлата ни. Това, тоже, е голѣмо и опасно заблужденіе. Както всѣкой человѣкъ има нужда отъ други человѣци, и всѣкой домъ има нужда отъ други домове, тъй сѫщо и всѣкой народъ има нужда отъ други народи. Всичкитѣ народи съставятъ голѣмото человѣческо домородіе, и тѣ сѫ зависими единъ отъ другъ. Достолѣпіето на всѣкой народъ много зависи отъ сношеніята му съ другитѣ народи. Ній нито можемъ нито бива да ся затворимъ тука въ Старопланинскій полуостровъ и да кажемъ че не исками нито да знаемъ за другій свѣтъ нито той да знае за насъ. За да напрѣдвами както трѣбва и да можемъ справедливо и достойно да ся причислимъ въ великата фамилія на Европейскитѣ народъ ній трѣбва да ся стараемъ да имами добри сношенія съ другитѣ народи. Трѣбва, както спомѣнѫхъ по-горѣ, внимателно да държимъ пріятелството на пріятелитѣ си и да ся стараемъ да спечелимъ онова на непріятелитѣ си. Това ни е особно нуждно като ній сми и млади и слаби, още и окрѫжени отъ непріятели. Азъ не ся двоеумѭ да кажѭ че това е едно отъ най-добритѣ срѣдства чрѣзъ което можемъ да спечелимъ достолѣпіето и независимостьта на отечеството си.

Съ това неразумѣвамъ че ній трѣбва да раболѣпствувами и съ наведена глава да слушами каквото другитѣ ни говорятъ, или че не трѣбва да пазимъ онова което е наше. Такова поведеніе би било едно отъ най-низскитѣ и недостойнитѣ за единъ народъ. Както съмь говорилъ, ній трѣбва да ся стараемъ по всѣкакъвъ начинъ да пазимъ своитѣ интереси и да не ся оставями да сми подъ позѣтѣ на никои инородци.

Онова което трѣбва най-вече да ся стараемъ е да покажемъ на Австрія, на Англія и на другитѣ Европейски държави които ся интересуватъ въ този полуостровъ че като исками да придобіемъ народното си единство и независимостьта си, ній никакъ не застрашавами тѣхнитѣ интереси. Нека имъ покажемъ по всѣкакъвъ начинъ че ній нѣмами никакво око на чуждото. Нека освѣтлявами правителствата и народитѣ на другитѣ държави върху въодушевленіята на нашій народъ. Нека съ поведеніето си и съ дѣлата си да имъ покажемъ че исками тѣхното пріятелство, и че свободна България отъ Дунава до Архипелагъ не само не ще затрудни интереситѣ имъ но ще ги улесни. Не знаѭ да ли трѣбва да ся спомѣнувами че запаленитѣ глави които бълнуватъ въображаемій Панславизмъ сѫ принесли на отечеството ни най-голѣмо зло. Нека помнимъ че нѣкои държавни мѫжіе противодѣйствуватъ на освобожденіето ни не отъ друго но защото сѫ злѣувѣдомени върху този прѣдмѣтъ, и че ако ся освѣтлѣхѫ върху истиннитѣ намѣренія и стремленія на народа ни, тѣ щѣхѫ да бѫдѫтъ първи да ни подкрѣпятъ въ стараніята ни за народно единство и освобожденіе.

10. Упованіе въ Бога.

Нѣкои отъ читателитѣ може би съ подсмивка ще кажатъ: „Ето най-послѣ той почнѫ да ни призива на покаяніе.“ Тѣхното поведеніе, обаче, не може да забрани на человѣка да не испълни длъжностьта си и да не искаже убѣжденіето си върху важній прѣдмѣтъ когото сми разгледвали въ тъзи книга.

Нека помнимъ че безъ Божията помощь и безъ неговото благословеніе е невъзможно да благоуспѣемъ. Надѣждата ни за сполука трѣбва да е въ Бога! Но за да получимъ неговата помощь, ній трѣбва смиренно да я просимъ, а за да ся услишатъ прошеніята ни ній трѣбва внимателно да ся съобразяваме съ святитѣ му заповѣди. „Защото онзи народъ и царство които не би Ти работили, ще загинжтъ; ей, онѣзи народи съвсѣмъ ще запустѣжтъ.“ [1]) „Ако Господь не съгради дома, напраздно ся трудятъ зидаритѣ: Ако Господь не упази града, напраздно бди стражътъ.“ [2])

Никой искрененъ и размисленъ родолюбецъ не може да откаже че тѣзи боговджхновенни думи заслужватъ най-серіозното ни вниманіе. Вѣковна опитность е доказала по най-неопровъргаеми начини че тѣ сж истинни, и ній никакъ не бива да заблуждаваме и да ся надѣваме че ще можемъ да успѣемъ въ великото си народно дѣло безъ Божията помощь. Но какъ можемъ да получимъ тъзи помощь ако ній даже не мислимъ серіозно за Бога? Тъзи е една отъ най-скърбнитѣ страни на нашитѣ недостатъци. Нека помнимъ че Господь е върховній Владѣтель на свѣта, че той царува надъ всичко. Нека помнимъ, още, че той поругаемъ не бива. Ній можемъ да употрѣбимъ всичкитѣ си сили за образованіето си, можемъ да образувами нѣколко стотини хиляди войска, и да придобіемъ пріятелството и покровителството на силни държави; всичко това,

1) Исаія, 60; 62
2) Псаломъ, 127; 1.

обаче, ще бѫде суетно ако Богъ не е на наша страна. Но ако Господь е отъ къмъ насъ, то и всичкій свѣтъ да ся въоржжи противъ народното ни единство и освобожденіе, ній ще бѫдемъ побѣдители.

Азъ не казвамъ че не ще придобіемъ народното си освобожденіе и единство безъ да просимъ помощьта Божія съ сърдца смирени и съкрушени. Това е възможно, защото Богъ е благъ и неговото дълготърпѣніе може да ни помага за врѣме. Неопровъргаема истина е, обаче, че безъ Божіето благословеніе е невъзможно да ся постигне *истинно благополучіе*.

„Блаженъ е този народъ комуто Господь е Богъ.“ [1]) Блаженъ онзи на когото е помощникъ Богъ Яковов, на когото надѣждата е на Господа неговътъ Богъ.“ [2])

Тѣзи, вкратцѣ, сѫ нѣкои отъ главнитѣ условія съ които трѣбва да ся съобразявами ако исками народната си независимость и народното си благоденствіе. Въ заключеніе ще забѣлѣжѭ че една свята дължность на всѣкой Българинъ е да ся старае за приложеніето на тѣзи условія въ народнитѣ ни работи и въ народній и животъ. и Богъ ни е отворилъ добръ случай за да опитами силитѣ си и да покажемъ способноститѣ си, и дано между насъ ся появятъ множество истинни родолюбци.

Ако горнитѣ десеть условія не ся испълняватъ, народътъ ни не може да благоденствува.

---

1) Псаломъ 144; стр. 15.
2) Псаломъ 146; стр. 5.

STANFORD LIBRARIES
To avoid fine, this book should be returned on
or before the date last stamped below
10M-9-50-67002

DR 83 .T877
Bulgariia v istochnii vAMG1778
Hoover Institution Library
3 6105 082 532 438

DR83
T877